

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НИРКА ЄЛИЗАВЕТА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.98+343.14

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ І ТАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ
ВПІЗНАННЯ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідальне джерело.

_____ **Є. О. Нирка**

Науковий керівник: **Волобуєва Олена Олексіївна**, кандидат юридичних наук,
професор

Кропивницький – 2025

АНОТАЦІЯ

Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України, Кропивницький. – 2025.

Дисертацію присвячено теоретичному узагальненню та новому вирішенню наукового завдання з розробки процесуальних і тактичних аспектів пред'явлення для впізнання, дослідженню основних проблемних питань, пов'язаних із підготовкою та проведенням зазначеної слідчої (розшукової) дії.

На основі аналізу історії формування пред'явлення для впізнання доведено, що зазначена слідча (розшукова) дія виникла як складова частина допиту. Але з часом було усвідомлено, що дана процедура виходить за його межі і повинна розглядатися як окрема слідча (розшукова) дія. З урахуванням цього пред'явлення для впізнання визначено як слідчу (розшукову) дію, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта (людини, речі, трупа) за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. У зв'язку з цим не може бути прийнятним розширене тлумачення мети даної слідчої (розшукової) дії, коли додатковим її завданням визначається встановлення групової належності, подібності або схожості об'єкта. Основа наведеного розуміння пред'явлення для впізнання полягає у логіко-гносеологічному підході, відповідно до якого впізнання у кримінальному процесі насправді є одним із видів ідентифікації. З погляду кримінального процесу це самостійна слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання доказів і, зрештою, на досягнення мети доказування.

Аргументовано, що першоджерелом для прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації виступає певна інформаційна невизначеність, яка має місце щодо будь-якої обставини, яка підлягає з'ясуванню під час досудового розслідування.

Підсумовано, що ключовими процесуальними вимогами до пред'явлення

для впізнання (правилами проведення) є наступні: 1) перед пред'явленням особі об'єкта для впізнання потрібно з'ясувати, чи може ця особа впізнати визначений об'єкт, опитати її про ознаки цього об'єкту, а також про обставини, за яких вона бачила цей об'єкт, про що складається протокол (ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України); 2) об'єкт повинен пред'являтися для впізнання разом з іншими однорідними об'єктами, які не повинні мати різких відмінностей і яких має бути не менше трьох (ч. 2 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України), що спрямовано на забезпечення максимально достовірного результату ідентифікації об'єкта за його уявним образом, який зберігся в пам'яті особи, яка впізнає; 3) особі, яка впізнає, пропонується вказати на об'єкт, який вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона його впізнала (ч. 3 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України), що є важливим в контексті здійснення контролю за процесом ідентифікації (ознаки впізнаного об'єкта повинні співпасти з ознаками, що були названі особою під час попереднього допиту), що є гарантією достовірності позитивного результату впізнання; 4) об'єкт може бути пред'явлений для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у ч. 1, 2 ст. 228 КПК України (але це виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання); 5) при пред'явленні об'єкта для впізнання можуть застосовуватися технічні засоби фіксації із залученням відповідних спеціалістів, а також інших спеціалістів (психологів, педагогів тощо) – ч. 8 ст. 228 КПК України. Запропоновано, щоб можливість застосування технічних засобів фіксації була передбачена й щодо пред'явлення для впізнання речей і трупа.

Підкреслено, що проведення пред'явлення для впізнання вимагає певної психологічної підготовки слідчого, знання ним основ психології сприйняття, запам'ятовування та відтворення, що є визначальним для обрання тактики проведення даної слідчої (розшукової) дії. Психологічні положення і процесуальні приписи є науковим і правовим підґрунтям для визначення певного порядку проведення даної слідчої дії, дотримання якого є гарантією достовірності отриманого результату (позитивного чи негативного). Визначені

чинники, наявність яких робить можливим прийняття рішення щодо пред'явлення для впізнання.

Аргументовано, що пред'явлення для впізнання базується на складних специфічних психічних процесах, що передбачають активну, усвідомлену діяльність особи, яка впізнає. Проте впізнання у кримінальному судочинстві не тільки розумовий процес, а й вольовий, який управляється особою, яка його здійснює. Розуміння суб'єктом доказування психологічної сутності впізнання та проведення його у суворій відповідності до кримінального процесуального законодавства сприяє правильній організації аналізованої слідчої (розшукової) дії, її оцінці та перевірці отриманих результатів.

Доведено, що проведення пред'явлення для впізнання за участю осіб із різним процесуальним статусом мають відмінності психологічного характеру. Вищезгадані обставини обов'язково повинні враховуватися слідчим під час допиту, коли йдеться про з'ясування прикмет особи. У цьому, як зазначалося раніше, свідок кримінального правопорушення, на відміну від жертви, може дати найбільш адекватні показання про власні і супутні ознаки зовнішності фігуранта, виділяючи при цьому особливі і разючі прикмети у разі їх наявності. Це пов'язано із тим, що ступінь психологічних переживань свідка у рази менше, ніж ступінь переживань жертви кримінального правопорушення.

Зазначено, що достатніми для підвищення якості пред'явлення для впізнання є застосування таких тактичних прийомів психологічного впливу: 1) прийом проміжних асоціацій, який застосовується для послідовного пригадування подій; 2) прийом асоціативних зв'язків для пожвавлення пам'яті особи; 3) прийом переконливого впливу, здатний змінити поведінку особи. Спірним залишається питання щодо активізації пам'яті за допомогою фотороботів та об'єктів, подібних до тих, які будуть пред'являтися для впізнання, оскільки цим можна сприяти породженню побічних асоціацій та уявлень. Не можна допускати прийоми з елементами навіювання.

Аргументовано, що проведення пред'явлення для впізнання можливе лише при наявності певних умов, які визначаються наступними чинниками: 1) у

кримінальному провадженні встановлено особу – очевидця або учасника певних подій (обставин) кримінального правопорушення (свідки, потерпілий), або подій, пов'язаних з ним, які мають значення у справі; 2) особа під час допиту заявила про сприйняття певного об'єкта, який має значення у кримінальному провадженні, і виявила впевненість у можливості його впізнання; 3) під час допиту особа назвала ознаки цього об'єкту, за якими вона може його впізнати; 4) під час допиту особа вказала на сприятливі умови, в яких відбувалося сприйняття об'єкта, що підтверджується іншими джерелами доказів; 5) медичний стан особи на момент сприйняття об'єкта та його пред'явлення вказує на добрий стан її органів чуття (відсутність хронічних захворювань, які могли б вплинути на сприйняття і відтворення); 6) встановлення того факту, що особа повторно не сприймала об'єкт при обставинах, які перешкоджають проведенню пред'явлення для впізнання (наприклад, не була свідком затримання підозрюваного або його доставляння до правоохоронного органу); 7) відсутність відомостей, які б вказували на можливість надання неправдивих показань при пред'явленні для впізнання (протидії розслідуванню) з боку особи.

Доведено, що організаційно-підготовчі заходи щодо проведення пред'явлення для впізнання повинні складатися з низки елементів: 1) попередній допит особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання; 2) ухвалення рішення про проведення впізнання; 3) визначення умов, місця, часу та способу пред'явлення для впізнання; 4) відбір понять; 5) підбір об'єктів (статистів); 6) визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання.

Зазначено, що допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Попередній допит особи, за участю якої планується впізнання, виступає не лише законодавчо встановленим необхідним елементом у його підготовці, а й обставиною, що забезпечує прийняття обґрунтованого рішення про провадження цієї слідчої (розшукової) дії, її ефективність, отримання достовірних результатів та їх подальшу перевірку та оцінку.

Охарактеризовані особливості окремих видів пред'явлення для впізнання: особи; особи за фотознімками чи матеріалами відеозапису; за ознаками голосу; поза візуальним та аудіоспостереженням; в режимі відеоконференції; пред'явлення для впізнання трупа, речей; за участю неповнолітніх осіб.

Зауважено, що найбільш повно порядок проведення пред'явлення для впізнання висвітлюється стосовно пред'явлення для впізнання особи. Запропонований наступний алгоритм його проведення: 1) запрошення в приміщення понятних, спеціалістів і трьох осіб-статистів, в числі яких буде пред'являтися для впізнання особа; запрошення захисника підозрюваного; роз'яснення присутнім сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, їх прав та обов'язків; 2) запрошення в приміщення особи, яка пред'являється для впізнання, роз'яснення їй сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків; їй пропонується зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються (статистів), про що робиться відмітка у протоколі і вказується, яке саме місце обрала дана особа; 3) запрошення до приміщення особи, яка буде впізнавати, способом, який виключає підказку (наприклад, по телефону), роз'яснення їй сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків; 4) пропозиція особі, яка буде впізнавати, оглянути пред'явлених осіб і вказати на ту особу, яку вона впізнає, а також пояснити (назвати), за якими ознаками вона її впізнала; 5) складання протоколу пред'явлення для впізнання і підписання його всіма учасниками слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: пред'явлення для впізнання; кримінальне провадження; слідча (розшукова) дія; умови пред'явлення для впізнання; уявний образ; ідентифікація; підготовчий етап; об'єкти впізнання; попередній допит; сприйняття; запам'ятовування; відтворення; психологічний вплив; ототожнення об'єктів; доказове значення.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нирка Є.О. Теоретичне обґрунтування підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4. (81) С. 118-122.
2. Нирка Є.О. Особливості підготовки до пред'явлення для впізнання. *Часопис Київського університету права*. 2023. №3. С.21-25.
3. Нирка Є.О. Допит, що передуює пред'явленню для впізнання: психологічний аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С.262-267.
4. Нирка Є. О. Історія становлення та розвитку пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія: Право. Вип. 86: ч. 5. С. 125-129

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання під час воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практич. онлайн-заходу* (29 квітня 2022 р., м. Одеса). Одеса, 2022. С. 194-196
2. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання під час воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: між народ. науково-практич. онлайн-семінар* (29 квітня 2022 р., м. Кривий Ріг). Кривий Ріг, 2022. С. 187-190
3. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання у районах проведення бойових дії, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: матеріали всеукраїн. науково-практич. Конференції* (27 жовтня 2022 р., м. Кропивницький). Кропивницький, 2022. С. 328-331

ABSTRACT

Nyrka E. O. Procedural and tactical aspects of presentation for identification. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of doctor of philosophy in specialty 081 – Law. – Donetsk State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi. – 2025.

The dissertation is devoted to the theoretical generalization and new solution of the scientific task of developing procedural and tactical aspects of presentation for identification, research of the main problematic issues related to the preparation and conduct of the specified investigative (detective) action.

Based on the analysis of the history of the formation of presentation for identification, it is proved that the specified investigative (detective) action arose as a component of interrogation. But over time, it was realized that this procedure goes beyond its limits and should be considered as a separate investigative (detective) action. Taking this into account, presentation for identification is defined as an investigative (detective) action, which consists in identifying the presented object (person, thing, corpse) by an imaginary image preserved in the memory of a certain person. In this regard, an expanded interpretation of the purpose of this investigative (detective) action cannot be acceptable, when its additional task is to establish group affiliation, similarity or similarity of the object. The basis of the above understanding of presentation for identification is the logical-epistemological approach, according to which identification in the criminal process is actually one of the types of identification. From the point of view of the criminal process, this is an independent investigative (detective) action aimed at obtaining evidence and, ultimately, at achieving the goal of proving.

It is argued that the primary source for making a decision to conduct presentation for identification as a procedural form of identification is a certain information uncertainty that occurs with respect to any circumstance that is subject to clarification during the pre-trial investigation.

It is summarized that the key procedural requirements for presentation for identification (rules of conduct) are the following: 1) before presenting an object to a person for identification, it is necessary to find out whether this person can recognize the specified object, to question him about the features of this object, as well as about the circumstances under which he saw this object, about which a protocol is drawn up (Part 1 of Article 228, Part 1 of Article 229 of the CPC of Ukraine); 2) the object must be presented for identification together with other homogeneous objects, which must not have sharp differences and which must be at least three (Part 2 of Article 228, Part 2 of Article 229 of the CPC of Ukraine), which is aimed at ensuring the most reliable result of identifying the object by its imaginary image, which is preserved in the memory of the person identifying; 3) the person performing the identification is asked to point to the object that he recognizes and explain by what signs he recognized it (Part 3 of Article 228, Part 2 of Article 229 of the Criminal Procedure Code of Ukraine), which is important in the context of monitoring the identification process (the signs of the recognized object must coincide with the signs that were named by the person during the preliminary interrogation), which is a guarantee of the reliability of the positive identification result; 4) the object may be presented for identification based on photographs or video recording materials in compliance with the requirements specified in Parts 1, 2 of Article 228 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (but this excludes the possibility of further presenting the person for identification); 5) when presenting an object for identification, technical means of fixation may be used with the involvement of relevant specialists, as well as other specialists (psychologists, teachers, etc.) - Part 8, Article 228 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. It is proposed that the possibility of using technical means of fixation be provided for in relation to the presentation for identification of things and a corpse.

It is emphasized that conducting a presentation for identification requires a certain psychological preparation of the investigator, his knowledge of the basics of the psychology of perception, memorization and reproduction, which is decisive for choosing the tactics of conducting a given investigative (detective) action.

Psychological provisions and procedural regulations are the scientific and legal basis for determining a certain procedure for conducting a given investigative action, compliance with which is a guarantee of the reliability of the obtained result (positive or negative). Factors are identified, the presence of which makes it possible to make a decision on presentation for identification.

It is argued that presentation for identification is based on complex specific mental processes that involve active, conscious activity of the person who identifies. However, identification in criminal proceedings is not only a mental process, but also a volitional one, which is controlled by the person who carries it out. Understanding by the subject of proof of the psychological essence of identification and conducting it in strict accordance with criminal procedural legislation contributes to the correct organization of the analyzed investigative (detective) action, its evaluation and verification of the results obtained.

It has been proven that the presentation for identification with the participation of persons with different procedural statuses has psychological differences. The above circumstances must be taken into account by the investigator during the interrogation when it comes to clarifying the signs of a person. In this, as noted earlier, a witness to a criminal offense, unlike a victim, can give the most adequate testimony about the defendant's own and accompanying signs of appearance, highlighting special and striking signs if they are present. This is due to the fact that the degree of psychological experiences of the witness is many times less than the degree of experiences of the victim of a criminal offense. It is noted that the use of the following tactical methods of psychological influence is sufficient to improve the quality of the presentation for identification: 1) the method of intermediate associations, which is used for sequential recall of events; 2) the method of associative connections to revive the person's memory; 3) a method of persuasive influence capable of changing a person's behavior. The issue of activating memory with the help of photographs and objects similar to those that will be presented for identification remains controversial, since this can contribute to the generation of side

associations and ideas. Techniques with elements of suggestion should not be allowed.

It is argued that presentation for identification is possible only under certain conditions, which are determined by the following factors: 1) a person has been identified in criminal proceedings as an eyewitness or participant in certain events (circumstances) of a criminal offense (witnesses, victim), or events related to it that are important in the case; 2) a person during interrogation declared the perception of a certain object that is important in criminal proceedings, and expressed confidence in the possibility of its recognition; 3) during the interrogation, the person named the features of this object by which he can recognize it; 4) during the interrogation, the person indicated the favorable conditions in which the perception of the object took place, which is confirmed by other sources of evidence; 5) the medical condition of the person at the time of perception of the object and its presentation indicates a good condition of his sensory organs (absence of chronic diseases that could affect perception and reproduction); 6) establishing the fact that the person did not perceive the object again under circumstances that prevent the presentation for identification (for example, did not witness the detention of the suspect or his delivery to a law enforcement agency); 7) the absence of information indicating the possibility of giving false testimony when presented for identification (opposing the investigation) by the person.

It is proven that organizational and preparatory measures for conducting a presentation for identification should consist of a number of elements: 1) preliminary interrogation of the person to whom the object for identification will be presented; 2) adoption of a decision to conduct identification; 3) determination of the conditions, place, time and method of presentation for identification; 4) selection of witnesses; 5) selection of objects (extras); 6) determination of the method of recording the course and results of identification.

It is noted that interrogation is a mandatory condition for conducting identification. Preliminary interrogation of the person with whose participation the identification is planned is not only a legally established necessary element in its

preparation, but also a circumstance that ensures the adoption of a reasoned decision on the conduct of this investigative (detective) action, its effectiveness, obtaining reliable results and their further verification and evaluation.

The features of individual types of presentation for identification are described: persons; persons based on photographs or video materials; by voice characteristics; outside visual and audio surveillance; in video conference mode; presentation for identification of a corpse, things; with the participation of minors.

It is noted that the procedure for conducting a presentation for identification is most fully covered in relation to the presentation for identification of a person. The following algorithm for its conduct is proposed: 1) invitation to the premises of witnesses, specialists and three extras, among whom the person will be presented for identification; invitation to the suspect's defense lawyer; explanation to those present of the essence of the specified investigative (search) action, their rights and obligations; 2) invitation to the premises of the person who is presented for identification, explanation to him of the essence of the specified investigative (search) action, his rights and obligations; he is offered to take any place among other persons who are presented (extras), which is noted in the protocol and indicates which place this person has chosen; 3) inviting the person who will be identified to the premises, in a way that excludes prompting (for example, by telephone), explaining to him the essence of the specified investigative (search) action, his rights and obligations; 4) offering the person who will be identified to examine the presented persons and point to the person he recognizes, as well as explain (name) by what signs he recognized him; 5) drawing up a report of presentation for identification and signing it by all participants in the investigative (search) action.

Key words: presentation for identification; criminal proceedings; investigative (search) action; conditions for presentation for identification; imaginary image; identification; preparatory stage; objects of identification; preliminary interrogation; perception; memorization; reproduction; psychological impact; identification of objects; evidentiary value.

LIST OF PUBLICATIONS OF THE APPLICANT BY DISSERTATION TOPIC

in which the main scientific results of the dissertation were published:

1. Nyrka, Y.O. (2022) Teoretychne obgruntuvannya pidstav ta umov pred"yavlennya dlya vpiznannya u kryminal'nomu provadzhenni [Theoretical justification of the grounds and conditions for presentation for identification in criminal proceedings]. *Pravovyy chasopys Donbasu – Legal Journal of Donbass*. № 4. (81). S. 118-122 [in Ukrainian]
2. Nyrka, Y.O. (2023) Osoblyvosti pidhotovky do pred"yavlennya dlya vpiznannya [Features of preparation for presentation for identification]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*. №3. S.21-25 [in Ukrainian]
3. Nyrka, Y.O. (2024) Dopyt, shcho pereduye pred"yavlennyu dlya vpiznannya: psykholohichnyy aspekt [Interrogation preceding presentation for identification: a psychological aspect]. *Pravo i suspil'stvo – Law and Society*. № 2. S.262-267 [in Ukrainian]
4. Nyrka, Y.O. (2024) Istoriya stanovlennya ta rozvytku pred"yavlennya dlya vpiznannya yak sposobu otrymannya dokaziv u kryminal'nomu provadzhenni [The history of the formation and development of presentation for identification as a method of obtaining evidence in criminal proceedings]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. Vyp. 86: ch. 5. S. 125-129 [in Ukrainian]

which certify the approval of the dissertation materials:

1. Nyrka, Y.O. (2022) Protsesual'nyy i taktychnyy aspekty pred"yavlennya dlya vpiznannya pid chas voyennoho stanu [Procedural and tactical aspects of presentation for identification during martial law]. *Naukovi problemy zaprovadzhennya pravovoho rezhymu voyennoho stanu v Ukrayini: suchasnyy vymir*

– *Scientific problems of introducing the legal regime of martial law in Ukraine: materialy naukovo-praktych. onlayn-zakhodu* 29 kvitnya 2022 r. Odesa. S. 194-196 [in Ukrainian]

2. Nyrka YE. O. Protsesual'nyy i taktychnyy aspekty pred'yavlennya dlya vpiznannya pid chas voyennoho stanu [Procedural and tactical aspects of presentation for identification during martial law]. *Diyal'nist' derzhavnykh orhaniv v umovakh voyennoho stanu – Activities of state bodies under martial law: mizh narod. naukovo-praktych. onlayn-seminar.* 29 kvitnya 2022 r. Kryvyy Rih. S. 187-190 [in Ukrainian]

3. Nyrka YE. O. Protsesual'nyy i taktychnyy aspekty pred'yavlennya dlya vpiznannya u rayonakh provedennya boyovykh diyi, abo yaki perebuvayut' u tymchasoviy okupatsiyi, otochenni (blokuvanni) [Procedural and tactical aspects of presentation for identification in areas of combat operations, or which are under temporary occupation, encirclement (blockade)]. *Protydiya kryminal'nykh pravoporushennyam v umovakh voyennoho stanu – Counteraction to criminal offenses under martial law: materialy vseukrayin. naukovo-praktych. Konferentsiyi.* 27 zhovtnya 2022 r. Kropyvnyts'kyy. S. 328-331 [in Ukrainian]

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень та скорочень.....	17
ВСТУП	18
 Розділ 1. СУТНІСТЬ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ЙОГО МЕТА	 25
1.1. Історія формування пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному процесі	25
1.2. Загальні процесуальні вимоги та мета пред'явлення для впізнання .	50
Висновки до розділу 1	64
 Розділ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	 66
2.1. Психологічні основи формування уявних образів у пам'яті людини та її показань	66
2.2. Психологічний вплив на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання	89
Висновки до розділу 2.....	110
 Розділ 3. ПІДГОТОВКА І ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ	 112
3.1. Чинники, що впливають на прийняття рішення щодо пред'явлення для впізнання	112
3.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання	128
3.3. Порядок і тактика пред'явлення для впізнання	166
3.4. Особливості окремих видів пред'явлення для впізнання	186
Висновки до розділу 3.....	205

ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	214
ДОДАТКИ	240

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

НПУ	–	Національна поліція України
КК України	–	Кримінальний кодекс України
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс України
ЄСПЛ		Європейський суд з прав людини
ГСУ		Головне слідче управління
м.		місто
п.		пункт
пп.		підпункт
ч.		частина
ст.		стаття, сторіччя
р.		рік
рр.		роки

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. процес досудового розслідування зазнав істотних змін, зокрема у проведенні слідчих (розшукових) дій. Особливо це стосується тих із них, які спрямовані на виявлення і дослідження слідів кримінального правопорушення у пам'яті людей та отримання відповідних показань. Такими слідчими діями є, зокрема, пред'явлення для впізнання та пов'язаний з ним допит.

Потрібно зазначити, що з проведенням зазначених слідчих (розшукових) дій була пов'язана низка проблем, яка стосувалася забезпечення прав людини на захист. Так, Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) була засуджена існуюча в Україні практика обґрунтування обвинувальних вироків первісними поясненнями або показаннями підозрюваних, які були надані в порушення права зберігати мовчання або права на допомогу захисника. В 2020 р. Україна програла 95% справ в ЄСПЛ, причинами чого у значній частині справ було визнано неефективне розслідування, несправедливий суд, тривалість провадження, неефективний засіб юридичного захисту [35].

У зв'язку з цим слід відзначити, що в КПК України 2012 р. була істотно змінена редакція статей, що регулювали проведення пред'явлення для впізнання. В цьому вбачається певна трансформація уявлення законодавця щодо сутності даної слідчої (розшукової) дії та вимог, що пред'являються до її проведення. Зокрема, це стосується проведення попереднього допиту, підготовки об'єктів, що будуть пред'являтися особі, оцінки результатів цієї процесуальної дії та їх використання в доказуванні. Аналіз практики показує, що органами досудового розслідування при пред'явленні для впізнання допускаються процесуальні і тактичні помилки, які найчастіше пов'язані з забезпеченням права на захист, неналежним проведенням комплексу підготовчих заходів та використанням техніко-криміналістичних засобів, застосуванням тактичних прийомів, що призводить до визнання отриманих

доказів недопустимими. Окрім того в КПК України з'явилася окрема стаття – ст. 230 «Пред'явлення трупа для впізнання», зміст якої потребує ретельного аналізу та формулювання науково-обґрунтованих рекомендацій проведення даної слідчої (розшукової) дії.

З огляду на вказані обставини потребує перегляду і переосмислення низка раніше сформульованих положень щодо підготовки і проведення пред'явлення для впізнання під час досудового розслідування, викладених в попередніх наукових дослідженнях (І. В. Басистої, В. П. Бахіна, Б. В. Безкоровайного, В. К. Весельського, В. І. Галагана, В. О. Коновалової, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інших). В наукових публікаціях українських дослідників останніх років приділяється певна увага окремим аспектам підготовки і проведення пред'явлення для впізнання (Б. В. Безкоровайного, О. О. Волобуєвої, К. В. Гриненко, І. В. Кубарєва, Б. Є. Лук'янчикова, Є. Д. Лук'янчикова та ін.). Але деякі з сформульованих положень щодо підготовки і проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії викладені вельми неповно, а деякі є дискусійними і потребують уточнення. Зокрема, проблемними виглядають питання визначення умов для прийняття рішення щодо здійснення пред'явлення для впізнання, як засобу отримання прямого доказу. Актуальним є визначення чинників, які впливають на таке рішення, а також на проведення необхідного комплексу підготовчих заходів та використання техніко-криміналістичних засобів. Все це робить необхідним переосмислення багатьох положень і рекомендацій щодо врахування процесуального і тактичного аспектів пред'явлення для впізнання. Саме ці обставини й зумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження та його завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертації визначено відповідно до комплексної наукової програми «Основні напрями реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженої Указом Президента України від

12 січня 2015 р. № 5/2015, «Переліку пріоритетних напрямів наукових досліджень в Україні з проблем наук кримінально-правового циклу» (п. 5. Розд. V), затвердженого 30 травня 2019 р. в Національній академії правових наук України. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 27 жовтня 2021 р.).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в удосконаленні на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства і слідчо-судової практики у світлі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод положень щодо проведення пред'явлення для впізнання. Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися наступні наукові *завдання*:

- на основі аналізу історії формування пред'явлення для впізнання визначити трансформації його тлумачення, сформулювати його сучасне поняття, запропонувати удосконалення редакції ст. 228 КПК України;
- охарактеризувати особливості змін у процесуально-правовому регулюванні пред'явлення для впізнання законодавцем України;
- визначити психологічні основи формування образів у пам'яті людини та її показань, як передумови пред'явлення для впізнання;
- охарактеризувати психологічний вплив на особу під час підготовки і проведення пред'явлення для впізнання;
- визначити чинники, що впливають на прийняття рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання;
- визначити підготовчі заходи до пред'явлення для впізнання;
- сформулювати рекомендації щодо дотримання певного порядку у пред'явленні для впізнання і застосуванні тактичних прийомів;
- охарактеризувати особливості окремих видів пред'явлення для впізнання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з проведенням пред'явлення для впізнання.

Предметом дослідження є процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження склали загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, на підставі якого пред'явлення для впізнання розглядається як процес взаємодії та взаємного психологічного впливу кількох учасників кримінального провадження. Також як науковий інструмент дослідження використано:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо) – при дослідженні нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження (розділи 1, 2, 3);

- системно-структурний метод – при розгляді пред'явлення для впізнання як певної системи психологічної взаємодії, при визначенні порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії, виконанні організаційних, психологічних і засвідчувальних дій (підрозділ 1.2., розділ 3);

- історико-правовий метод – при здійсненні аналізу історії формування пред'явлення для впізнання, як способу отримання доказів у кримінальному процесі, трансформації її тлумачення (підрозділи 1.1., 1.2.);

- порівняльно-правовий метод – при аналізі норм кримінального процесуального законодавства України та інших країн (розділи 1, 2, 3);

- соціологічні методи (опитування, експертні оцінки) – для збору додаткової інформації про особливості прийняття рішення щодо пред'явлення для впізнання (розділ 3).

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конституція України, рішення Європейського суду з прав людини, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, Постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, О. О. Волобуєвої, В. І. Галагана,

В. І. Гончаренка, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, О. В. Капліної, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, О.П. Кучинської, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, О. В. Одерія, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалової, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька та ін. Також було використано широке коло джерел із проблем кримінального процесу, судової експертизи, соціології і психології.

Емпіричну базу дослідження складають результати вивчення матеріалів 107 кримінальних проваджень (вироків судів), в яких містилися відомості щодо проведення пред'явлення для впізнання різних об'єктів (осіб, речей, трупів), результати опитування 217 співробітників слідчих підрозділів, статистичні дані Національної поліції та Генеральної прокуратури України, чим забезпечується обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлюється тим, що у дисертації сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які мають значення для удосконалення теоретичних положень і практики проведення пред'явлення для впізнання. Найбільш значущими серед них є такі, що мають певний ступінь новизни:

вперше:

- сформульована обґрунтована пропозиція щодо удосконалення редакції ст. 228 КПК України з вказівкою на мету пред'явлення для впізнання – встановлення тотожності виявленого об'єкта, який має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення;

- визначені чинники, лише за наявності яких стає можливим прийняття рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання;

удосконалено:

- положення щодо тлумачення процесуальних вимог (приписів) до пред'явлення для впізнання, які є основою для визначення правил його підготовки і проведення;

- положення, що стосуються переліку та характеристики підготовчих заходів до проведення пред'явлення для впізнання;

- положення і рекомендації, що стосуються дотримання певного порядку дій під час пред'явлення для впізнання, який забезпечує виконання процесуальних приписів і вирішення тактичних завдань;

дістало подальшого розвитку:

- положення щодо визначення психологічних основ формування образів у пам'яті людини та її показань, як передумови пред'явлення для впізнання;

- положення щодо здійснення психологічного впливу на особу, яка буде впізнавати, як основи тактики підготовки і проведення пред'явлення для впізнання;

- положення щодо особливостей підготовки і проведення окремих видів пред'явлення для впізнання.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані за результатами проведеного дослідження висновки і сформульовані пропозиції можуть бути використані у:

- *законотворчій діяльності* – під час удосконалення чинних і розробки нових нормативно-правових актів;

- *науково-дослідній сфері* – для подальшого розв'язання проблемних питань та проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на розвиток кримінального процесу та криміналістики (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 березня 2025 р.);

- *правозастосовній діяльності* – для розроблення й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій щодо проведення пред'явлення для впізнання у кримінальних провадженнях;

- *освітньому процесі* – під час підготовки підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів, тестових завдань і дидактичних матеріалів з таких дисциплін як: «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Докази і доказування у

кримінальному провадженні», а також проведення різних видів занять з відповідних дисциплін у системі підвищення кваліфікації слідчих (акт впровадження в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ від 14 березня 2025 р.).

Апробація результатів роботи. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на науково-практичних конференціях: «Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір» (29 квітня 2022 р., м. Одеса); «Діяльність державних органів в умовах воєнного стану» (29 квітня 2022 р., м. Кривий Ріг.); «Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» (27 жовтня 2022 р., м. Кропивницький).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у 7 наукових публікаціях, серед яких 4 – у наукових журналах та збірниках наукових праць, включених Міністерством освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та тезах 3 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, 3-х розділів, які включають 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 253 сторінки, з них основного тексту 196 сторінок. Список використаних джерел містить 250 найменувань і займає 26 сторінок, додатки викладено на 14 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СУТНІСТЬ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА ЙОГО МЕТА

1.1. Історія формування пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному процесі

Пред'явлення для впізнання як спосіб отримання доказів у кримінальному процесі має важливе значення. Одночасно зазначена слідча (розшукова) дія є засобом збирання криміналістичної інформації під час розслідування. Тому очевидно, що формування криміналістичних знань щодо тактики проведення пред'явлення для впізнання завжди є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Але слід зауважити, що до того, як набути теперішнього вигляду і стати окремою слідчою (розшуковою) дією, пред'явлення для впізнання пройшло тривалий шлях визнання, організаційного формування, удосконалення, законодавчого визнання та процесуального закріплення і відповідного тактико-криміналістичного забезпечення. Пред'явлення для впізнання є однією із відносно недавно сформованих процесуальних дій, не дивлячись на те, що і наука криміналістика, і практика розслідування достатньо давно використовують пред'явлення для впізнання у якості способу збирання доказів у досудовому розслідуванні. Наукове дослідження процесуальних та тактичних особливостей пред'явлення для впізнання доцільно проводити з екскурсом до історії становлення системи слідчих (розшукових) дій з використанням історичного методу дослідження.

Формуванню пред'явлення для впізнання як самостійної слідчої (розшукової) дії значно посприяла криміналістична наука, досягнення якої внесли значний внесок у розвиток кримінального процесуального законодавства, яке поповнилося низкою нових норм, серед яких, поряд з пред'явленням для впізнання, слід зокрема зробити акцент на таких діях, як слідчий експеримент, отримання зразків для експертизи. Тож, одним із завдань

нашої роботи стало відслідковування історичної генези пред'явлення для впізнання, від першої згадки в актах законодавства до сучасного періоду розвитку, задля детального наукового аналізу зазначеної слідчої (розшукової) дії. Окремо зауважимо, пред'явлення для впізнання – це не статична слідча дія, вона протягом років динамічно змінюється, удосконалюється під впливом сучасних реалій розвитку кримінального процесуального законодавства, через що і не втрачає своєї актуальності.

Розглядаючи сутність та значення пред'явлення для впізнання, М.С. Строгович свого часу зазначав, що цей прийом відомий протягом багатьох століть, оскільки існував у кримінальних процесуальних системах усіх часів, із чим погоджуються інші вчені [88, с. 188; 84, с. 45]. Ми повністю підтримуємо цю точку зору вчених, що наочно засвідчить проведене нижче дослідження.

У той же час, будучи визнаним процесуальним засобом збирання й перевірки доказів, пред'явлення для впізнання не відразу отримало процесуальне закріплення як окрема слідча дія у нормах, якими регулювалися судові процедури. Із давніх пам'яток права, які дійшли до наших часів, зокрема, з Руської правди, можемо дізнатися, що у статті 34 «Пространної правди» була викладена правова норма, сутність якої зводилася до того, що коли у кого-небудь пропаде кінь, зброя або одяг і він заявить про це на торгу, а після цього упізнає, те, що пропало, у кого-небудь в своїй же міській общині, то може відібрати свою річ [88, с. 189].

Детального аналізу пред'явлення для впізнання, а також актуалізації вітчизняної доктрини про його різновиди неможливо досягти без з'ясування його генези. Історичні методи ідентифікації (впізнання), обліку злочинців реалізувалися по-різному, але суть у тому, що вони не завжди були гуманними. Ідентифікація (впізнання) як інститут доказів склалася у ряді країн з давніх часів як нагальна потреба.

У середньовіччі, щоб полегшити процедуру впізнання, злочинців метили різними методами: насильницьке відсікання кінцівок (каліцтва) або накладання таро (маркування червоним залізом/таврування). Вже у священних книгах

іудеїв, християн, мусульман – Торі (П'ятикнижжя), Біблії, Корані – були описи процедур встановлення істини у різних випадках термінами, відомими нині як допити, обшуки, пред'явлення для впізнання [229, с. 11].

У давнину нанесення каліцтв було як покарання, при цьому створювалися фізичні риси або прикмети, які були репрезентативні для характеру вчиненого злочину, у тому числі при рецидиві. Так, згідно з законами Ману (Давньоіндійський кодекс), за удар, що завдавався нижчим за соціальною кастою вищому, передбачалося таке покарання, як відсікання кінцівки – тієї, якою було завдано удару [245]. У стародавньому Вавилоні, за законами Хаммурапі, синові, що вдарив батька, відрізали язик, а матері-годувальниці, у разі смерті немовляти, відрізали груди. У Стародавньому Єгипті за крадіжку відрізали руку [54, с. 176-177].

Застосування таврування як методу обліку злочинців також використовувалося з давніх часів. За тими ж законами Кодексу Ману людину з нижчим соціальним статусом, якщо він присів поруч із людиною з вищим соціальним статусом, треба було вигнати, застосувавши до нього таврування [245]. У XIV та XVIII ст. у Франції тіла осіб покривали таро чи клеймами у вигляді літер, які вказували на характер злочину. Таким чином, літера V означала злодія, подвійна W означала злодія-рецидивіста.

На українських землях також застосовували правило мітки залізом як спосіб таврування, як метод ідентифікації чи розпізнавання, про що згадується в грамоті Василя Дмитровича (1397-1398), який запропонував застосування таврування до кожного злодія [42, с. 135-136]. У князівстві Молдови, наприклад, також застосовувалися різні санкції як для покарання, так і обліку злочинців. Так, за крадіжку селян карали тілесними покараннями; за третю крадіжку також передбачалося відсікання рук. Злодіїв-рецидивістів таврували на чолі для полегшення ідентифікації рецидиву [219, с. 90]. У князівствах Молдови, Валахії, Трансільванії також застосовувалася практика таврування чи спотворення. Одним із м'яких способів позбавлення претендента на престол або покарання його за образу честі правителя було відрізання кінчика носа,

чудово усвідомлюючи, що особи з фізичними вадами до влади не допускаються [219, с. 47]. Так, цікавий сам процес кримінального переслідування, у князівствах Молдови, Мунтенії, Трансільванії передбачалося «оповіщення по селу» відомостей про учасників, злочинців [234, с. 21], цей факт зустрічається і в Руській Правді. Процедура впізнання використовувалася як засіб встановлення особи. Щодо впізнання раба вказано, що якщо у когось зник раб, про його зникнення повідомлять на ярмарку, якщо раб не буде повернутий протягом 3-х днів, якщо його знайде і впізнає господар, може його забрати, а той, хто сховає повинен платити штраф у три гривні [157, с. 29]. Подібні елементи засвідчені і в князівствах Молдавії, Мунтенії, Трансільванії, згадуючи втечу із земель бояр, що мала на меті втрату статусу поневоленого селянина (правового та істинного статусу) та набуття статусу вільного селянина. Якщо ці особи впізнавалися, то їх насильно повертали в землі феодала, втрачаючи свободу, що дається, заднім числом [224, с. 84].

Подібні елементи також були присутні в Молдавії, Мунтенії, Трансільванії, у «праві країни», де існували дві специфічні форми судового розгляду: на великій дорозі або в пустельному місці виявлення сліду припинялося; «пошук втраченої речі», якщо втрачену річ було знайдено, пошук порушника переривався. Ці норми права зберігалися за умов феодального ладу. Період XIV-XV ст. підтверджується наявністю документів, що свідчать про існування пред'явлення для впізнання, — у князівстві Трансільванія на підставі рішень сеймів, у князівствах Мунтенія, Молдови у Законі країни. Таким чином, у Трансільванії для цього було створено поліцейський підрозділ *inquisitio genis*. Для переслідування правопорушників складалися спеціальні записи, як і справа «Реєстр доказів про блага та беззаконня в селах з верхньої мережі дворянського повіту Арджеш» [239, с. 11-12]. У документах зазначається, що кримінальному переслідуванню можуть бути піддані визнані злочинці, які сховалися від слідства і не з'явилися на суд, кріпаки, які залишили маєток, особи, які зникли за підозрілих обставин, жінки та діти, які втекли з дому. Що ж до товарів, що переслідуються, то це в основному предмети, викрадені з будинків або

награбовані на дорозі, які є верховими або в'ючними тваринами, згодом запропонованими до впізнання [239, с. 16]. Упізнання/ідентифікація злочинців за допомогою тавра існували і в період греко-фанаріотського режиму в 1711–1821 роках. На території Бессарабії починаючи з 1812 р. з входом її до складу Російської імперії застосовувалися російські закони, регламент організації судової влади, кримінально-процесуальний статут тощо [243, с. 135].

Ще у таких книгах як Біблія та Коран згадуються дії, які сьогодні зокрема іменуються допитом, обшуком, пред'явленням для впізнанням [10, с. 5; 195, с. 96].

Перші згадки щодо законодавчого закріплення та використання пред'явлення для впізнання у процесі доказування на теренах колишньої України мають місце ще за часів короткої редакції Руської Правди. Поширеність використання розпізнавальних процесів у доказуванні підтверджується неодноразовими згадками про впізнання у тексті Руської Правди короткої редакції, де з 43 статей цього документа впізнання регламентується у чотирьох із них (ст. ст. 11, 13, 14, 16). Так, наприклад, за випадків пропажі речі або челядина оголошувався «заклич», тобто оповіщення про пропажу та запрошення усіх членів громади за зазначеними в ньому ознаками шукати втрачений об'єкт. Якщо в ході «гоніння» сліду вилучалося викрадене, особа, у якої останнє було вилучено, могла послатися на сумнінність його придбання в іншій особі. За таких випадків «гоніння сліду» переростало в «звід», який за своєю сутністю представляв собою послідовність очних ставок між власниками викраденого з метою встановлення викрадача [157, с. 9-10].

Норми Руської Правди закріплювали, що під час зникнення речі чи челядина оголошували «заклич» – оповіщення про зникнення та запрошення всіх членів громади за вказаними в ньому ознаками шукати втрачений об'єкт (річ, тварина тощо) – «гнати слід», яке в силу вузькості світу громади, ставало відомим всім протягом трьох днів. Якщо ж під час такого «ганення» сліду відбувалося вилучення викраденого, то особа, у котрій воно було вилучено, могла посилатися на сумнінність його придбання в іншій особі. Тоді «ганення

сліду» переростало в «склепіння», яке було, по суті, послідовністю очних ставок між власниками викраденого з метою встановлення викрадача [217].

Таким чином пред'явлення для впізнання використовувалося у якості процесуального способу встановлення тотожності викраденого майна. Щодо впізнання раба, який зник, зокрема, нормувалося наступним чином: якщо челядин сховається в кого-небудь, а про його зникнення оголосять на торгу і протягом трьох днів після цього не повернуть його колишньому пану, то, впізнавши його на третій день, він, тобто. колишній пан, може вилучити свого челядина, а тому (тобто приховувачеві) платити три гривні штрафу [15, с. 101].

Наступні редакції зазначеної правової пам'ятки передбачали розширення меж проведення пред'явлення для впізнання та самих об'єктів впізнання. Якщо Руська правда в короткій редакції (початок XI ст.) регулювала зазначену процедуру тільки «у своєму світі», то широкою редакцією Руської Правди був передбачений розшук викраденого вже як «у своєму місті», так і в «землях», що прилягають до нього, проте в «чужі землі склепіння немає» [189, с. 175]. Скорочена ж редакція враховувала можливості того, що «слід загубиться на великій дорозі, де й села поблизу не буде, або на пустирі, де не буде ні села, ні людей» [145, с. 120]. Щодо об'єктів впізнання Руська Правда в короткій редакції передбачала коня, зброю, одяг і челядина (раба), у широкій же редакції перелік було доповнено худобою та невизначеним об'єктом («щось крадене») [207, с. 33].

Подальший розвиток кримінальних процесуальних норм ми бачимо в іменних указах, судовиках, укладеннях та інших документах, що дійшли до нас. Характерний елемент зазначеного періоду – розвиток інквізиційного (розшукового) процесу. З'явилися спеціальні посадові особи, основне завдання яких була боротьба зі злочинцями (намісники, волостелі, тіуни, пристави, д'яки тощо). Законодавство того періоду не мало опису спеціальних прийомів отримання доказів. Це було пов'язано, скоріше за все, з усною передачею між відповідними посадовими особами досвіду провадження розшуку, що включав як розшук, так і слідство, суд, а найчастіше і виконання покарання [207, с. 45].

Передбачалася така процедура його проведення: відповідна посадова особа, що відповідає за правопорядок на певній території, повинна була затримувати будь-яку підозрілу особу і з'ясувати, що це за особа, звідки вона прибула і куди планує прямувати. Ці відомості необхідно було перевірити за місцем останнього проживання затриманого шляхом «повального обшуку», тобто опитування «добрих людей». Якщо ці особи називали його «лихим», слід було питати затриманого з метою з'ясування, де і які злочини він вчинив [145, с. 123]. У випадку, якщо ця особа зізнавалася у вчиненні злочинів («скаже він про себе сам»), необхідно було стратити його, а у випадку ж мовчання останнього навіть після застосування тортур, передбачалося довічне ув'язнення.

Процедурі впізнання у той період сприяло існуюче таврування і членушкодження, які виступали як засоби покарання злочинців, так і своєрідним засобом, який полегшував пошук злочинця («заходом поліцейського попередження приховування злочинців»), оскільки за допомогою цього способу можна було визначити, які злочини були ними вчинені у минулому. Наприклад, Указом про таврування злочинців 1637 р. передбачалося: випалювання на особі слова «зłodій», «тат», «рзб»; за першу «татьбу» відрізали ліве вухо, за другу – праве. За продаж тютюну рвали ніздрі та різали носи, за церковну крадіжку відрубували ліву руку та праву ногу [189, с. 211].

Аналогічні положення також прослідковуються і в деяких джерелах Західної Європи V-VI століття, зокрема у законодавчому акті древніх франків «Салічній правді», де мають місце статті «Про переслідування по слідах», «Про розшук». Для встановлення тотожності, згідно цього закону, впізнанню підлягали раб, кінь, бик та будь-які речі [113, с. 33].

Подальший розвиток зазначена інституція отримала у Соборному уложенні 1649 р. Слід констатувати, що пред'явлення для впізнання у зазначеному нормативно-правовому акті набуло певного поширення, оскільки відповідно його приписам злочинці, які були затримані, публічно піддавалися

покаранню на місці вчинення злочину. До того ж, відомості про зазначених осіб розголошувалися у публічних місцях, детально описувалися їхні прикмети. Все це в цілому сприяло впізнанню населенням даних осіб в подальшому [176, с. 34]. Зазначений нормативно-правовий акт також містив важливе правило щодо провадження пред'явлення для впізнання: а на яких людей язики говорять про розбій за очі, а з очей на очі на них говорити не вчать, і у багатьох людей їх не впізнають або дізнавшись їх, та почнуть з ними зговорювати: і тих язиків питати міцно... чи не за засланням їх не впізнали або дізнавшись змовляють [77, с. 109]. Ця норма визначала необхідність пред'явлення для впізнання не в однині (серед багатьох осіб), тобто створювала умови для більш надійного його проведення, а також те, що мали місце випадки навмисного хибного впізнання або не впізнання. Тож, можна говорити про достатньо широке використання впізнання на практиці у той період, але законодавча техніка на той час не мала задачі щодо максимальної формалізації правової норми. Уложенням передбачалася також необхідність детального опису прикмет викраденого майна, воно передбачало лише одне об'єкт впізнання – особу, проте деталізувало застосування «зводу», відомого ще з Руської Правди, доповнюючи передбачену цією пам'яткою древнього права процедуру застосування тортур.

У науковій роботі А. В. Самка щодо становлення пред'явлення до впізнання як самостійної слідчої дії також звертається увага на ту обставину, що у Соборному уложенні закріплювалася норма щодо необхідності детального опису прикмет майна, яке було викрадене [172, с. 321]. Окрім цього передбачалася необхідність пред'являти особу для впізнання не на однині, а серед інших багатьох осіб. Тож можна констатувати, що вже на цьому історичному етапі розвитку було започатковано певні умови для більш належного проведення пред'явлення для впізнання, котрі і стали основою подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Універсальність положень Соборного уложення дала їм достатньо тривале життя – не дивлячись на те, що окремі його статті впродовж 2-ї пол.

XVII-XVIII ст. були скасовані, проте загалом формально і фактично Соборне уложення зберігало правочинність до 1835 р., коли набув чинності Звід законів Російської імперії. Поширення дії Соборного уложення на українські землі розпочалося вже із 2-ї пол. XVII ст., зокрема при розгляді справ про повернення з України російським поміщикам їхніх кріпосних селян-втікачів. До того ж, положення Соборного уложення нормували розгляд справ по звинуваченню у так званій державній зраді, яка інкримінувалася низці українських гетьманів і козацьких старшин, починаючи вже з кінця 1650-х рр., а також – під час організації судових процесів, де позивалися «люди гетьманського регіменту» та російські піддані царя. Уніфікаційні реформи російської імперії Петра I у сфері українського судочинства, які були реалізовані Малоросійською колегією в 1720-х рр., ще більше розширили застосування норм Соборного уложення на землях Гетьманату [41].

Аналізуючи норми процесуального права, котрі містилися в Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1566 та 1588 р.р., та юрисдикція яких розповсюджувалася на окремі регіони нашої держави, можемо стверджувати про те, що в їх положеннях з-поміж інших понять безпосередньо певним чином згадується і про процедуру впізнавання (узнавання) [241]. Особливостями кримінального процесу цього історичного періоду (відповідно до Статутів, що розглядаються) є те, що протоколи окремих слідчих дій не складалися. Але все ж таки процедура їх проведення певним чином фіксувалася: результати всіх своїх службових дій, у тому числі у зв'язку зі злочинними діяннями, «возний» записував до судової книги, з якої потім він робив виписки («реляції»), що розглядалися в суді у якості доказів [47]. Тож, і Статути мали окремі приписи, які стосувалися не тільки самого впізнання, але й безпосередньо фіксації його проведення.

Власне українська історія кримінального процесуального права призупинилася після переходу українських етнічних земель до складу Російської імперії та частково – до Австрії. У цей історичний період українське

законодавство розвивалося в контексті законотворення Російської імперії та деяких інших зарубіжних держав [21, с. 104-105].

Російська та Австрійська (згодом Австро-Угорська) імперії офіційно не визнавали українську правову системи та дію українського законодавства першої половини XIX ст. У джерелах права різних частин України, які входили до складу Російської імперії, до 40-х рр. XIX ст. можемо спостерігати певні відмінності – у Слобідсько-Українській губернії підлягало застосовуванню російське законодавство; лівобережні та правобережні губернії застосовували ті ж самі нормативно-правові акти, що й у XVIII ст. – Литовський Статут 1588 р. і збірники магдебурзького права, проте до початку 40-х рр. там остаточно стало застосовуватися російське законодавство.

Отже відбувалося витіснення правових норм місцевого українського права та його підлаштовування відповідно до законодавства Російської імперії. Цей процес розпочався на початку XIX ст. В імперії була проведена широка кодифікаційна робота під керівництвом М. Сперанського. У результаті такої роботи було видано два збірники законодавства: «Повне зібрання законів Російської імперії» (1830 р.) та «Звід законів Російської імперії» (1832 р.). під час систематизації зазначених законодавчих актів імперською владою було дозволено зберегти лише такі відмінності, необхідність існування яких визначалася місцевими особливостями. Тож, Російська імперія намагалася поширити загальноросійське право на українські землі [141, с. 49].

Опублікований у 1832 р. Звід законів Російської імперії (15 томів) включив тільки чинні норми права. Він був уведений в дію з 1835 р. Друге видання Зводу вийшло у 1842 році вийшло, а у 1857 р. – третє. Окремі норми, які було закладено у текст Зводу законів Російської імперії, мали особливий характер, тому що передбачалося їх застосування лише для окремих місцевостей України. Ці норми виникли завдяки роботі окремої кодифікаційної групи під керівництвом І. Даниловича, яка проводилася протягом 1830-1833 рр. Результатом стало видання «Звід місцевих законів західних губерній» (Правобережжя України). Це був систематизований збірник матеріального й

процесуального права, який містив норми не лише місцевого, а й загальноросійського права [65, с. 278].

Проте цей Збірник так і не набрав чинності, тому що імперська влада прийняла рішення про створення єдиного законодавства, яке мало чинність на всій її території. Із цього періоду на території Правобережної України місцеве право було відмінене повністю. А місцеві норми, які стосувалися Лівобережної України, було включено до загальноросійського Зводу Законів. При підготовці другого видання «Зводу законів Російської імперії» 1842 р. у X том було додано низку норм із «Зводу місцевих законів західних губерній», які мали застосовуватися у Полтавській та Чернігівській губерніях. Свідчення цього є у наукових розвідках О.В. Клименка: «...джерелами особливих постанов для Полтавської і Чернігівської губерній «Зводу законів цивільних» 1842 р. були Литовський Статут та «Звід місцевих законів західних губерній» [73, с. 184]. Основою Зводу законів Російської імперії стало Повне зібрання законів Російської імперії. На території України у складі Росії Звід законів Російської імперії було введено в дію у 1840-1842 рр. [112].

Звід законів Російської імперії 1832 р. не мав правил, які б регламентували порядок проведення пред'явлення для впізнання, хоча фактично ця процесуальна дія застосовувалася, але в рамках іншої слідчої дії. У цьому нормативному акту елементи пред'явлення для впізнання містилися у нормах, котрі регламентували проведення очної ставки.

У регламентації порядку її проведення вказувалося: «На очній ставці запитувати свідка: обвинувачувана та сама людина, про яку він показуватиме, знають тих, кого вони звинувачують?» [218]. Таке становище збереглося і після судової реформи 1864 р. Відсутність правової регламентації провадження впізнання пояснювалося існуючою концепцією кримінального процесуального права: «Способи та засоби дій органів судової влади встановлюються в законодавстві з метою, переслідуваною кримінальним процесом, і тому відношенні, в якому перебувають один до одного в постановах його – інтереси публічний та особистий... способи та засоби мають своїм призначенням надати

кримінальному суду можливість знайти об'єктивні підстави для вирішення питання про подію злочину та винуватість особи та... вони в жодному разі не можуть бути застосовані з метою спонукати обвинуваченого вчинити свідомість та взагалі дати дані щодо свого викриття. За умови дотримання цього основного положення органи судової та слідчої влади можуть вживати таких дій, на провадження яких вони не зустрічають прямого дозволу закону і які мають бути застосовані відповідно до інтересів доцільності, аби при цьому, з іншого боку, ці дії не порушували прав сторонніх осіб, і не покладали на них обов'язків, які законом на них не покладаються» [218]. Таким чином, впізнання допускалося, навіть за відсутності його чіткої процесуальної регламентації як самостійної слідчої дії. Тож, Звід законів Російської імперії 1832 р. не вніс суттєвих змін в правове регулювання інституту пред'явлення для впізнання.

У 1864 р. відбулася Судова реформа, яку можна назвати найпосплідовнішою серед буржуазних реформ 60-70 рр. ХХ ст., оскільки завдяки їй кримінальний процес був доповнений низкою демократичних засад, зокрема презумпцією невинуватості, попереднім розслідуванням кримінальних справ, гласністю, усністю, змагальністю судочинства, гарантіями прав обвинуваченого на захист, участю у процесі адвоката, судом присяжних, всебічним, об'єктивним дослідженням та оцінкою доказів за внутрішнім переконанням суддів, апеляційним та касаційним порядком оскарження вироків. І саме Статут кримінального судочинства 1864 р. вперше визначив основні підходи до створення системи слідчих дій, як окремого інституту кримінального процесу, на території Російської імперії, до складу якої входила більшість сучасної України. Другий розділ Статуту мав назву «Про попереднє слідство» та містив положення про усі слідчі дії. Окремі положення про слідчі дії розміщувалися також у 4-й, 5-й та 7-й главах. У той же час пред'явлення для впізнання як самостійну слідчу дію зазначений нормативно-правовий акт не закріплював. У слідчій практиці пред'явлення для впізнання ототожнювали з очною ставкою і проводили у відповідності до вимог ст. 452 Статуту, яка визначала порядок її проведення [158, с. 325-327].

Наукові методи та гуманніші методи ідентифікації та розпізнавання людей стали використовуватися тільки в другій половині XIX ст. при розробці так званого словесного портрета. Творцем словесного портрета є французький криміналіст Альфонс Бертільон, який у 1895 р. запропонував опис сигналів не у довільній формі, як це робилося раніше, а в основі певної системи, у якій кожна видима частина голови й обличчя була суворо визначена і відзначена літерами, які складали зовнішню формулу [153, с. 145].

Словесний портрет має довгу історію. У давнину сигнали людини використовувалися для пошуку та розпізнавання. У XIV ст. до н.е. засвідчено такий опис ознак, випадок широковідомий у криміналістиці: «на прізвисько Нейлос, родом із Сирії, років близько 18, середнього зросту, без бороди, прямі ноги, з ямкою в його бороді, з бородавкою на лівому боці носа, у лівій області рота має шрам, витатуйований варварськими літерами на правій руці». Метод усного портрета отримав зізнання та інших країнах. Італійський професор Оттоленгі запропонував доповнити елементи словесного портрета, зокрема психічними особливостями, тими, які позначають форми руху тощо. В інших країнах, наприклад, у Сполученому Королівстві, до словесного портрета ставилися з обережністю. Насправді він спочатку не вводився, вважаючись складним, недоступним для співробітника поліції із середніми здібностями. Проте словесний портрет мав більше переваг, ніж недоліків, що сприяло його поширенню у всьому світі [61, с. 9].

Починаючи з 20-х років XX ст., джерелами кримінальної процесуальної діяльності виступали законодавчі акти Нарком'юсту УРСР і один з них – «Інструкція для народних слідчих», затверджена колегією НКЮ УСРР 18 червня 1921 р. і саме в ній містилися принципи досудового розслідування [20, с. 13].

Положення Інструкції були покладені в основу першого КПК УСРР, прийнятого 13 вересня 1922 р. Центральним Виконавчим Комітетом і введеного в дію на всій території республіки з 20 вересня 1922 р. Кодекс містив шість розділів, 32 глави й 481 статтю. Із прийняттям першого КПК УСРР стала

простежуватися, хоча й не зовсім послідовно, орієнтація на змішану форму кримінального процесу, що допускає елементи змагальності на досудовому слідстві. Це полягало, насамперед, в організаційній і процесуальній незалежності слідчого від прокурора й органів дізнання, тому що слідчий, як і за Статутом кримінального судочинства, організаційно відносився до судового відомства [169, с. 157].

У зв'язку із цим, О. Ю. Татаров наголошує, що КПК зразка 1922 року певною мірою сприйняв концепцію досудового розслідування другої половини XIX ст. зі спробами врахувати основні недоліки дореволюційного досудового слідства. У подальші роки кримінальне судочинство реформувалося у бік централізації повноважень прокуратури під час досудового провадження. Роль слідчого, у свою чергу, зменшувалась, що вплинуло на «баланс сил» у змішаному процесі кримінального судочинства.

Так, незважаючи на те, що згідно з КПК УРСР 1927 року права слідчих значно розширено, зокрема в частині закриття кримінальних справ у зв'язку з відсутністю складу злочину, компетенція прокурорів також збільшилась. За матеріалами досудового слідства кримінальна справа закривалася або обвинувачений представлявся до суду прокурором (ст.ст.223-224), а у справах, у яких проводилося дізнання, ці питання вирішував слідчий (ст.ст.213, 216), до компетенції якого віднесено нагляд за проведенням дізнання в органах міліції. Однак, 1 жовтня 1928 р. Народний Комісаріат юстиції УРСР своєю постановою змінив підпорядкування слідчих від судових органів до прокуратури з такими повноваженнями: перевірка діяльності органів дізнання, самостійне розслідування злочинів, підтримання обвинувачення в суді. Відтоді усі слідчі підпорядковувались органам прокуратури як в адміністративному, так і в процесуальному відношенні. Тим самим змагальність досудового слідства було по суті ліквідовано [187, с. 34].

Проте ці основні нормативно-правові акти, які здійснювали регламентацію кримінально-процесуальної діяльності, а саме КПК УСРР 1922

р. [100] та КПК УРСР 1927 р. [101], не передбачали окремих положень щодо досліджуваної нами слідчої дії.

Багато пропозицій В. І. Громова, який вперше здійснив узагальнення практики проведення пред'явлення для впізнання та розробив рекомендації щодо процедури цієї слідчої дії і тактики її проведення, було згодом прийнято законодавцем і внесено до КПК. До того ж Прокуратура СРСР у 1936 р., визнаючи пред'явлення для впізнання самостійною слідчою дією, підготувала та видала методичний лист для практичних працівників [88, с. 190]. Проте й цей документ не набув законодавчої процесуальної сили, а був спрямований на використання практичними працівниками як свого роду рекомендацій.

У період Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр. характер кримінального судочинства залежав від військових дій і був спрямований, в першу чергу, на захист і забезпечення інтересів держави. [156, с. 48-50].

Слід відзначити, що у практиці радянського судочинства словесний портрет грав значну роль. У перші роки радянської влади було створено особливу функцію розпізнавача – посаду, яка потребує феноменальної пам'яті, здатності запам'ятовувати особи злочинців та ідентифікувати їх (за потреби) [136, с. 128].

У 1952 р. у міжнародній ретроспективі, присвяченій кримінальній поліції, з'явилася стаття «Фоторобот» за підписом начальника реєстраційної служби поліції комісара міста Лілль (Франція) – П. Шабо – доповнення до усного портрета, яке передбачає, що, за даними очевидців, зі шматочків фотографій різних людей збирали зображення обличчя, яке пізніше фотографували і розмножували для використання в пошуках підозрюваного [128, с. 149]. За допомогою цього фоторобота було розкрито безліч злочинів, у тому числі й у УРСР. Фоторобот виявився першою спробою вдосконалити та підвищити ефективність процесу карного розшуку.

Вперше ідентифікаційний комплект мальованих портретів був запропонований у США 1959 р. Мак-Дональдом і названий «Айденті Кіт» [90, с. 147]. Як і фоторобот, «Ідентифікаційний комплект» ґрунтується на описі

людини свідком або потерпілим. «Айденті Кіт». складається з набору близько 500 прозорих плівок або пластин, на кожній з яких зображена деталь або окремий елемент обличчя, і кожна позначена цифрою або літерою.

У радянські роки розвитку кримінального процесу паралельно з фотороботом та іншими методами використовувалися набори для впізнання – ідентифікаційні комплекти рисунків – ІКР та ІКР-2, що складалися з прозорих плівок, що включали окремі елементи обличчя. Зокрема, ІКР – «Портрет» складався із альбому-реєстру мальованих ознак елементів зовнішності, магазину малюнків ознак зовнішності особи й окремих елементів зовнішності особи, перенесених на прозору плівку, демонстраційної касети і штанги з фотокамерою. Процедура його використання передбачала, що свідку або потерпілому пропонувалося під час допиту по черзі шукати в альбомі-реєстрі певні ознаки окремих елементів зовнішності особи, які, за його думкою, схожі на ті, які він спостерігав раніше. Оператор вилучав аналогічні ознаки елементів із блоку-магазину та вставляв їх до демонстраційної касети. Отриманий портрет демонстрували свідкові або потерпілому для оцінки його схожості з уявним образом. Після цього цей портрет фотографували, розмножували та використовували у якості орієнтуючої інформації для розшуку злочинця або ж в інших оперативних цілях [124, с. 271].

У період із 1966 по 1967 р. американська фірма «Сетлінг» випускала прилад «Мімік» (множинний виробник зображень для впізнання), що використовувався для складання портретів – малюнків елементів фігури людини, перенесених на шість смужок, кожна із яких була завдовжки 25,4 м, по 300 лицьових елементів. Зміна зображень елементів обличчя, накладених і проєктованих на екран здійснювалася за допомогою електромеханічних регулювань [128, с. 151].

Щодо наукового висвітлення питань про безпосередньо пред'явлення для впізнання, то у 50-х роках ХХ століття стали публікуватися наукові видання, які розглядали процедуру проведення зазначеної слідчої дії. Науковці відзначають серед інших наукову роботу Г. І. Кочарова «Впізнання на

попередньому слідстві», яка була видана у 1955 р. У цій роботі була приділена увага процесуальному значенню пред'явлення для впізнання, питанням підготовчого етапу його проведення та окремим видам впізнання [202, с. 6-9].

Оскільки у цей історичний період розвитку кримінального процесуального законодавства (до прийняття КПК радянських республік (1959–1961 рр.) пред'явлення для впізнання в Україні процесуальним законом не регламентувалось взагалі, то у слідчій практиці використовувалися різні форми впізнання осіб (переважно – злочинців) і предметів (переважно – знарядь злочину чи предметів злочинного посягання), які не суперечили загальним принципам кримінального процесу. Автори практичних посібників того часу, які складалися для слідчих та дізнавачів, розглядали допит під час впізнання поряд із перевіркою показань і зазначали, що в результаті пред'явлення для впізнання свідок або потерпілий роблять заяву про впізнання або невпізнання особи, предметів, речей, а це є показаннями [88, с. 190].

У наукових виданнях також зазначені питання розглядалися не окремо (як підготовка та проведення слідчої дії – пред'явлення для впізнання), а у підрозділах чи главах, які були присвячені проведенню допита.

Так, у підручнику із криміналістики, який був виданий у 1950 р., параграф 82 під авторством Г. Г. Фейгіна мав назву «Допит очевидців злочину і допит при впізнанні». Мова йшла про те, що особливістю допиту при впізнанні особи є те, що особа, яка впізнає, повинна не тільки пригадати та відтворити під час допиту ту інформацію, яку вона сприймала, але й повинна зробити уявне порівняння збереженого в пам'яті образу (як правило, йшлося про злочинця) з особою, яка пред'являлася їй на допиті, та встановити їх тотожність або відмінність [88, с. 191].

Отже слід констатувати, що не дивлячись на те, що у законодавстві періоду, що розглядається, була відсутня чітка процесуальна регламентація пред'явлення для впізнання, ця слідча дія активно використовувалась як один із способів отримання доказів. Проте, на нашу думку, проведення впізнання під час допиту або очної ставки не могло повною мірою забезпечити дотримання

процесуальних гарантій, а це своєю чергою могло потягнути недостатню переконливість цієї слідчої дії та сумнівне доказове значення одержаних результатів.

Розглядаючи історичні етапи розвитку пред'явлення для впізнання як самостійної слідчої (розшукової) дії та аналізуючи юридичну літературу першої половини ХХ ст. Я. Ю. Конюшенко відмічає, що на думку більшості науковців того часу, зокрема А. І. Вінберга, І. М. Гуткіна, М. С. Строговича, М. О. Чельцова, впізнання – це одна із особливих форм допиту [84, с. 45]. Свого часу Є. Д. Лук'янчиков, Ю. А. Чаплинська та інші правники не безпідставно наголосили, що така позиція щодо пред'явлення для впізнання не відображала дійсної сутності цієї слідчої дії, а в окремих випадках й взагалі призводила до серйозних помилок під час проведення впізнання [125, с. 8; 200, с. 267].

Втім, у середині 50-х років ХХ ст. на специфіку пред'явлення для впізнання як самостійної слідчої дії та особливості її проведення почали звертати увагу прихильники протилежної точки зору. Вони достатньо переконливо намагалися довести, що впізнання не слід розглядати у якості однієї із форм допиту ні з процесуального, ні з криміналістичного боку. Таку позицію науковців можна побачити у таких наукових роботах того періоду: В. Д. Арсеньєв «Процесуальна природа впізнання», Г. І. Кочаров «Впізнання на попередньому слідстві», М. В. Терзієв «Криміналістичне ототожнення особи за ознаками зовнішності», П. П. Цветков «Впізнання на стадії попереднього слідства» [84, с. 46], В. О. Коновалова «Тактика допиту з метою впізнання» (1957 р.) [80, с. 119].

Систематичне обговорення та розробка процесуального порядку і тактики проведення пред'явлення для впізнання у роботах цілої низки науковців, а також його широке застосування правозастосовними органами сприяло закріпленню впізнання в якості самостійної слідчої дії як у КПК України 1960 р., який був чинним до 2012 р. [98]. Так, у ст. ст. 174-176 КПК України 1960 р. мали місце положення, що безпосередньо стосувались питань про порядок

проведення впізнання, об'єкти, суб'єкти пізнання та способи фіксації результатів впізнання [136, с. 128].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 174 КПК України 1960 р. суб'єктами впізнання були свідок, потерпілий, підозрюваний та обвинувачений. Об'єктами ж впізнання були особа (ст. 174) та предмети (ст. 175). У зазначених статтях КПК був регламентований процесуальний порядок проведення пред'явлення для впізнання відповідних об'єктів: 1) проводився попередній допит впізнаючих щодо зовнішнього вигляду, прикмет особи або ознак предмета, за якими впізнаючі особи можуть їх впізнати; 2) особа, що підлягала впізнанню, пред'являлася впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох, які не мали різких відмін у зовнішності та одягу (ч. 2 ст. 174); 3) предмет, що підлягав впізнанню, пред'являвся впізнаючому в числі інших однорідних предметів (ч. 3 ст. 175); 4) пред'явлення для впізнання проводилося в присутності не менше двох понятих (ч. 6 ст. 174, ч. 4 ст. 175); 5) при необхідності впізнання могло проводитися за фотознімками (ч. 5 ст. 174); 6) фіксація процедури проведення та результатів пред'явлення для впізнання відбувалась у протоколі (ст. 176).

У 2000 р. задля забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у КПК України 1960 р. було внесено відповідні зміни щодо можливості здійснення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають (ч. 4 ст. 174 КПК України) [161].

На сьогодні пред'явлення для впізнання має відповідну процесуальну урегульованість в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (статті 228–232 КПК) [96] і є досить розповсюдженою в практиці досудового розслідування слідчою (розшуковою) дією. Отже, пред'явлення для впізнання, не тільки не втратило за ці роки свого значення, а й навпаки – підтвердило свою ефективність та незамінність у практичній площині щодо встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні, та відповідно увійшло до системи слідчих (розшукових) дій за чинним КПК України. Порівнюючи чинні норми із КПК України 1960 р., слід, зокрема, зазначити, що положення чинного КПК

України окремо регулюють порядок пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України). Серед інших нововведень кримінального процесу слід відзначити нормативне закріплення можливості проведення пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України). Проте, як і в попередньому КПК України, досліджувана слідча (розшукова) дія має низку недоліків, зокрема, відсутнє тлумачення поняття «пред'явлення для впізнання», не визначено мети його проведення тощо.

Певні правові прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві призводять до того, що в науковій літературі вчені до визначення поняття та розуміння сутності пред'явлення для впізнання, тлумачення процесуальних вимог і правил, тактичних прийомів його підготовки й проведення та фіксування отриманих результатів і їх оцінки все ще підходять по-різному. Низка вчених вважає пред'явлення для впізнання самостійною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності наданих для ознайомлення предметів або окремих осіб із тими предметами або особами, які очевидець (свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений) сприймав раніше за певних обставин розслідуваної події [89; 91; 76].

На думку інших вчених пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [93, с. 396; 22]. Автори такого визначення серед суб'єктів впізнання називають лише свідка та інших осіб, не конкретизуючи їхній процесуальний статус і ставлячи за завдання окрім встановлення тотожності, також визначення групової належності об'єкта впізнання, не конкретизуючи перелік таких об'єктів. Сутністю зазначеної слідчої дії прихильники цієї точки зору називають те, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона ж порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подібність або відмінність [201, с. 157; 69, с. 81-82].

Існує й така наукова думка, що пред'явлення для впізнання є слідчою (розшуковою) дією, сутність якої у пред'явленні особі, яка раніше була допитана, будь-якого об'єкта (в числі однорідних) з метою його ототожнення або встановлення групової належності з об'єктом, який раніше спостерігався у зв'язку з обставинами розслідуваної події [14, с. 317; 71, с. 67]. У цьому визначенні зроблений акцент на обов'язковість проведення попереднього допиту особи, яка буде впізнавати, та пред'явлення об'єктів впізнання у числі однорідних, що загалом не змінює розуміння сутності впізнання.

Юридична енциклопедія визначає впізнання як окрему слідчу дію, яка полягає у пред'явленні потерпілому, свідкові, підозрюваному або ж обвинуваченому у процесі розслідування людей, тварин, неживих предметів, речей з метою оцінки вказаними особами цих об'єктів як таких, що сприймалися або не сприймалися ними раніше [216, с. 519].

Під час впізнання шляхом виділення та порівняння найбільш характерних ознак та особливостей образу в пам'яті та об'єкта в натуральному вигляді відбувається встановлення тотожності, подібності або відмінності. Таким чином, на думку Є. Д. Лук'янчикова і О. М. Моїсєєва, впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту та характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися при проведенні пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає у тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості впізнаючого та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами [125, с. 6].

Отже, сутністю пред'явлення для впізнання є саме криміналістична ідентифікація об'єкта за його відображенням у психофізіологічній формі («ідеальним» слідом), що зберігається у пам'яті людини [1, с. 470; 33, с. 70; 120, с. 48]. Такий концептуальний підхід видається більш прийнятним, оскільки він ґрунтується на більш точному розумінні сутності даної слідчої (розшукової) дії в її сучасному правовому регулюванні.

Для аргументації такої оцінки потрібно звернути увагу, що рішення щодо пред'явлення певної особи для впізнання може бути прийнято тільки за наявності підстав для його проведення. Таке рішення може бути прийняте уповноваженим суб'єктом (слідчим, прокурором) тільки після з'ясування, що певний учасник кримінального провадження дійсно може впізнати особу, яка сприймалася ним за обставин, що підлягають доказуванню. У зв'язку з цим доречно звернути увагу, що в психології термін «впізнання» тлумачиться як ідентифікація об'єкта, що сприймається, як уже відомий з минулого досвіду (основною є порівняння наявного сприйняття зі слідами, що зберігаються в пам'яті [209, с. 64].

Таким чином пред'явлення для впізнання сформувалося як різновид слідчої (розшукової) дії, спрямованої на безпосереднє використання в доказуванні образів в пам'яті людини, яка сприймала подію кримінального правопорушення та окремі об'єкти [136, с. 128].

Комплексність пред'явлення для впізнання розглядається як фактор розв'язання задач за допомогою тактичної комбінації з використанням системи тактичних прийомів допиту, оперативно-розшукових заходів та власне процесу ідентифікації за уявним образом. У такому випадку у рамках самостійної слідчої (розшукової) дії можна припустити, що ми маємо не просту сукупність тактичних прийомів, а змістовну систему його складових, тобто тактичну комбінацію. Метою будь-якої тактичної комбінації, і зокрема пред'явлення для впізнання, є формування доказової та орієнтуючої бази шляхом встановлення слідчої інформації, що стосується досліджуваної події, її процесуального закріплення.

Слід констатувати, що пред'явлення для впізнання має давні історичні витоки. Втім, з часу його закріплення як самостійної слідчої (розшукової) дії і до сьогодні окремі її аспекти залишились без належної процесуальної регламентації. Пред'явлення для впізнання не належить до низки слідчих (розшукових) дій, проведення яких, у відповідності з кримінальним процесуальним законом, є обов'язковим. Рішення щодо необхідності проведення цієї слідчої (розшукової) дії кожний раз приймає особа, що проводить досудове розслідування, керуючись слідчою ситуацією, яка склалася на певному етапі розслідування.

Під час цієї слідчої (розшукової) дії особі, яка впізнає, у встановленому законом порядку надається можливість встановити тотожність (схожість, відмінність) об'єкта, який був раніше сприйнятий нею при обставинах, що мають значення для кримінального провадження, шляхом порівняння ознак і властивостей пред'явленого для впізнання об'єкта з його уявним (мисленевим, ідеальним) образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає. Окрім того, від пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії слід відрізняти поняття «впізнання» як результат пред'явлення для впізнання, а також впізнання як непроцесуальне ототожнення, що проводиться в сфері кримінального судочинства.

Пред'явлення для впізнання проводиться задля того, щоб визначити: чи є об'єкт, виявлений під час розслідування (людина, річ, труп), тим самим, який був задіяний у механізмі вчинення кримінального правопорушення, що є прямим доказом у кримінальному провадженні. Тож, достатньо значущим для нашого дослідження є питання про мету пред'явлення для впізнання. Вирішення цієї проблеми має як теоретичне, так і практичне значення. Правильне визначення мети впізнання разом із іншими обставинами обумовлює обґрунтованість вибору тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії у конкретній слідчій ситуації під час розслідування.

Кримінальний процесуальний закон не називає мету впізнання. У теорії кримінального процесу та криміналістики висловлювалися різні судження з

цього питання. Важко погодитися з думкою, що метою пред'явлення для впізнання є встановлення тільки тотожності, оскільки досягнення цієї мети не вирішує питання отримання доказу про тотожність, а є лише ймовірним судженням, яке процесуального значення не має. На наш погляд, пред'явлення для впізнання за формою та способом здійснення відрізняється від інших форм процесуального ототожнення, однак за своєю сутністю воно є однією з форм криміналістичної ідентифікації, тобто ідентифікації за уявними образами, що заснована на дослідженні відповідності кореспондуючих ознак об'єктів порівняння. Наведене є підставою для висновку про те, що проведення впізнання має на меті забезпечити встановлення зв'язку підозрюваного, обвинуваченого або іншого об'єкта (речей, трупа) з подією, що розслідується.

Пропонуючи вирішення даних протиріч, слід, по-перше, керуватися буквою закону, по-друге, враховувати, що у пред'явленні для впізнання беруть участь декілька суб'єктів. На нашу думку метою пред'явлення для впізнання є лише встановлення тотожності чи відмінності, а встановлення групової належності має здійснюватися іншими засобами. Встановлення ж подібності не може бути метою впізнання. Автори, які дотримуються іншої точки зору, допускають змішання мети та результату зазначеної слідчої (розшукової) дії. Встановлення подібності може стати одним із можливих результатів впізнання, причому результатом швидше небажаним. Його доказове значення невелике – перед органом розслідування залишиться завдання вирішення питання про те, чи є об'єкт, що пред'являвся для впізнання, тим, який розшукується, чи ні. Причому, якщо відсутні інші учасники кримінального процесу, які могли б упізнати об'єкт, вирішувати її доводиться вже іншими способами, що нерідко дуже важко.

Розглядаючи проблему мети впізнання, не слід забувати і про те, що у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії беруть участь декілька суб'єктів, і для кожного із них мета впізнання може бути сформульована по-своєму. Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати

проведеної ним ідентифікації – тотожність або відмінність осіб чи речей, представлених для ознайомлення з ознаками, що збереглися в його пам'яті. Але якщо говорити про мету, яка ставиться перед особою, яка буде впізнавати (ставить її особа, яка проводить цю слідчу (розшукову) дію), то особі, яка буде впізнавати, завжди формулюється завдання на впізнання, та можливий негативний чи проміжний висновок змісту цього завдання не змінює.

У частині 3 статті 228 КПК України міститься норма такого змісту: «Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала». Якщо ж розглядати мету, яку ставить перед собою орган, що веде кримінальний процес, то вона видається дещо іншою. Об'єкт, який пред'являється для впізнання, для особи, яка проводить слідчу (розшукову) дію, лише ймовірно має відношення до кримінального провадження. Тому мету, яку вона переслідує, можна сформулювати наступним чином: чи є об'єкт, що пред'являється для впізнання, тим, що розшукується (що стосується кримінального провадження) чи ні (належить до кримінального провадження чи ні). Якщо досягнення цієї мети неможливе з будь-яких причин (наприклад, той, хто впізнає, не запам'ятав прикмети об'єкта, що підлягає впізнанню, або предмет не має особливостей, за якими можна його впізнати тощо), впізнання проводитися не повинно.

Слід констатувати, що в чинному КПК України містяться норми, які регулюють пред'явлення для впізнання окремих об'єктів: особи (ст. 228); речей (ст. 229); трупа (ст. 230). Але при цьому відсутні загальні положення щодо проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, які б розкривали її мету, що сприймається нами як певна правова прогалина. У зв'язку з цим за прикладом редакції ст. 234 «Обшук» ми пропонуємо доповнити ст. 228 «Пред'явлення особи для впізнання» частиною 1, виклавши її в наступній редакції: «Пред'явлення для впізнання проводиться з метою встановлення тотожності чи відмінності виявленого об'єкта, який має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення».

На підставі проведеного історичного аналізу пред'явлення для впізнання можна розглядати як слідчу (розшукову) дію, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта (людини, речі, трупа) за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. У зв'язку з цим не може бути прийнятним розширене тлумачення мети даної слідчої (розшукової) дії, коли додатковим її завданням визначається встановлення групової належності, подібності або схожості об'єкта. Основа наведеного розуміння пред'явлення для впізнання полягає у логіко-гносеологічному підході, відповідно до якого впізнання у кримінальному процесі насправді є одним із видів ідентифікації. З погляду кримінального процесу це самостійна слідча (розшукова) дія, спрямована на отримання доказів і, зрештою, на досягнення мети доказування.

1.2. Загальні процесуальні вимоги та мета пред'явлення для впізнання

Пред'явлення для впізнання є самостійною слідчою (розшуковою) дією, яка, як ми вже з'ясували, достатньо широко використовується під час розслідування кримінальних правопорушень. У процесі розслідування кримінальних правопорушень пізнання здійснюється за допомогою доказування. Тож, пред'явлення для впізнання – це один із засобів отримання доказів у кримінальному провадженні. Основою зазначеної слідчої (розшукової) дії є відображення навколишнього світу у свідомості людини. У криміналістиці цей процес відображення розглядають як процедуру отримання певної інформації. Отже, завжди актуальним залишається питання про можливі шляхи отримання, перетворення, втрати та спотворення відповідної інформації, її дослідження та оцінки.

Відповідні статті КПК України закріплюють процесуальний порядок проведення пред'явлення для впізнання, зокрема передбачають його підстави й умови. Проте, норми статей 228-231 КПК України [96] містять у різному

викладі обов'язкові вимоги щодо підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Зокрема, вони різняться в залежності від об'єкту впізнання. До того ж одним із проблемних питань, що потребує наукового дослідження, є питання щодо співвідношення процесуальної процедури пред'явлення для впізнання з тактичними особливостями проведення цієї слідчої (розшукової) дії [139, с. 119].

Свою увагу до питань про підстави та умови пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні звертали багато вчених і практиків. Так, ці питання певним чином висвітлювали у своїх роботах В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, В. А. Колесник, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та багатьох інших науковців, що присвятили свої наукові праці окремим питанням використання результатів проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні. Проте, слід констатувати, що питання щодо процесуальних вимог до пред'явлення для впізнання, а також щодо підстав та умов проведення пред'явлення для впізнання врегульовані недостатньо.

Як засіб отримання криміналістичної інформації у практиці збирання доказів у кримінальному провадженні пред'явлення для впізнання відомий вже давно. Але до того, як набути теперішнього вигляду і стати окремою слідчою (розшуковою) дією, впізнання пройшло тривалий шлях свого розвитку, організаційного формування, удосконалення, законодавчого визнання та процесуального закріплення, відповідного кримінального процесуального регулювання й тактико-криміналістичного забезпечення [78, с. 164].

У кримінальному процесуальному праві сутністю пред'явлення для впізнання традиційно вважають те, що особі, яка впізнає, у встановленому законом порядку пред'являється певний об'єкт задля того, щоб встановити: чи є зазначений об'єкт тим самим об'єктом, який ця особа сприймала раніше, і про який вона давала раніше показання під час допиту. Під час впізнання ця особа зіставляє прикмети, ознаки та особливості об'єкта, який їй пред'являється, із

тим образом об'єкта, який зберігся у її пам'яті, та доходить до певних висновків і відповідає на питання, які цікавлять органи досудового розслідування [97, с. 499].

Криміналістика пред'явлення для впізнання традиційно трактує як одну з форм криміналістичної ідентифікації, метою якої є встановлення тотожності або відмінності певного об'єкта. Враховуючи таке розуміння сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії акцент робиться саме на ототожненні особою, яка впізнає, якогось об'єкта за уявним образом, який зберігся в її пам'яті. А безпосередньо пред'явлення для впізнання криміналісти відносять до ідентифікаційних слідчих (розшукових) дій, змістом яких є порівняльне дослідження ознак, які у комплексі складають неповторність об'єкта, метою якого є отримання висновків про наявність або відсутність конкретної тотожності [38, с. 83].

У юридичній психології пред'явлення для впізнання розглядають як процес та результат віднесення об'єкта, що пред'являється для впізнання, до раніше сформованого психічного образу, та підкреслюють, що образ поточного сприйняття порівнюється із образом, який зберігається у пам'яті особи [11, с. 24].

У своїй науковій роботі Я. Ю. Конюшенко, досліджуючи генезис інституту пред'явлення для впізнання за законодавством України, цілком правильно відзначає, що за чинним КПК України пред'явлення для впізнання увійшло до системи слідчих (розшукових) дій, не тільки не втративши свого значення, а й навпаки – довівши свою ефективність та незамінність в практичній площині щодо встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Так, положення чинного КПК України окремою нормою визначають порядок пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230), передбачають можливість проведення впізнання у режимі відеоконференції (ст. 232). Далі авторка акцентує увагу на низці недоліків досліджуваної слідчої (розшукової) дії, серед яких зауважує на відсутності тлумачення поняття «пред'явлення для впізнання» та на невизначеності мети

його проведення [84, с. 46], з чим ми, безумовно, погоджуємося, про що ми писали у попередньому підрозділі дисертації.

Аналіз правової природи досліджуваної слідчої (розшукової) дії дав нам можливість зробити висновок, що пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, сутність якої полягає в ототожненні суб'єктом (підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком) певного об'єкта, заснованому на інформації, яка дає можливість вважати, що з досягненням мети – встановленням тотожності чи відмінності об'єкта, який пред'являється для впізнання, з уявним образом, збереженим у процесі сприйняття, яке пов'язане із подією кримінального правопорушення, буде досягнуто кінцеву мету – формування доказів [139, с. 120].

Криміналістичне вчення про слідчі (розшукові) дії орієнтує вчених-криміналістів, які розробляють тактичні та психологічні аспекти окремих слідчих (розшукових) дій, на найбільш оптимальні рекомендації [9, с. 260]. Це продиктовано необхідністю задоволення потреб слідчої практики. Досягти ж найефективніший результат можливо не лише систематизуючи наукові доробки, а й застосовуючи низку різноманітних підходів до об'єктів, які досліджуються.

У кримінальному провадженні пошуково-пізнавальна діяльність, виступаючи своєрідною моделлю, має два боки: процесуальний та криміналістичний. Слід навести доречну думку П. Д. Біленчука, що досягненню цілей у кримінальному провадженні сприяє тісна взаємодія матеріально-правових, процесуальних та звичайно й криміналістичних підходів за умови комплексного використання інформації, яка в них міститься [13, с. 302]. Вважаємо, що зазначена позиція є різнозначною за своєю силою як для пошуково-пізнавальної діяльності під час досудового розслідування, так і для пізнання в рамках певної слідчої (розшукової) дії, у тому числі й для пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами.

Основоположні ідеї й концептуальні положення, які розроблюються вченими-криміналістами та вченими-процесуалістами, виступають у якості основи для проведення наукових досліджень щодо процесуальних і криміналістичних основ такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання. Важливим є те, що попередні наукові дослідження зазначених питань вченими дало важливі результати у розвитку правової теорії щодо процесуального та криміналістичного забезпечення проведення пред'явлення для впізнання. Проте вважаємо, що обов'язково слід звернути увагу на окремі положення, які потребують вдосконалення, а також проблемні моменти визначення, зокрема, суб'єктів та об'єктів пред'явлення для впізнання.

Вчені виділяють дві групи складових, котрі визначають зміст пред'явлення для впізнання: правові (процесуальні) і криміналістичні [8, с. 98]. Вважаємо зазначену позицію вірною, оскільки вона має правотворче, правозастосовне і науково-дослідницьке значення. Але слід зауважити, що у кожному конкретному кримінальному провадженні є ситуації, які потребують вирішення лише за допомогою проведення пред'явлення для впізнання.

Як першоджерело для проведення пред'явлення для впізнання виступають не лише фактичні дані, які були зібрані в процесі досудового розслідування, але і ті відомості, що у певній слідчій ситуації відсутні у розпорядженні слідчого, прокурора, проте є необхідними для перевірки, встановлення достатності та збільшення обсягу доказів і встановлення невідомих на певний момент обставин, які мають значення для провадження.

Фактичні дані про обставини кримінального правопорушення залишаються такими до моменту їх одержання процесуальним шляхом. Процесуальний порядок їх одержання за допомогою використання передбаченого законом джерела і відображення, фіксації в цьому джерелі перетворює їх на докази та є одним із важливих критеріїв допустимості. Процесуальна форма тісно пов'язана з формуванням джерела доказів, за її допомогою визначаються умови, порядок і послідовність провадження

процесуальних дій, спрямованих на вилучення інформації з передбачених у законі носіїв [143, с. 146].

У спеціальній літературі загальною та основною метою пред'явлення для впізнання називають отримання доказів, котрі представляють собою фактичні дані, які встановлені на підставі висновку одного з учасників процесу про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність об'єктів, представлених для ознайомлення під час впізнання, з ознаками об'єктів, що збереглися в його пам'яті [78, с. 164].

Підтримуючи окремі наукові позиції Я. Ю. Конюшенко ми не можемо поділити думку авторки щодо необхідності окремої регламентації у КПК України пред'явлення для впізнання тварин [84, с. 46]. Подібну ситуацію навряд чи можна віднести до недоліків законодавства. Скоріше це є свідченням можливості пред'явлення для впізнання будь-яких об'єктів матеріального світу, які виходять за межі тих, що відносяться до речей або предметів. Разом із тим вони перебувають у зв'язку з подією кримінального правопорушення, а їхнє встановлення має значення для встановлення всіх обставин у кримінальному провадженні.

У КПК України надати вичерпний перелік речей і предметів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, надзвичайно складно, із часом він буде доповнюватися новими матеріальними об'єктами, а тому доцільно вести мову про пред'явлення для впізнання об'єктів матеріального світу. Виділення в окремі норми порядку пред'явлення для впізнання особи або трупа обумовлюється надзвичайною специфікою таких об'єктів і заслуговує на підтримку [120, с. 48].

Чинний КПК України не визначає підстави для проведення пред'явлення для впізнання, а встановлює лише загальний процесуальний порядок, послідовність дій учасників впізнання як слідчої (розшукової) дії.

На цій підставі В. А. Колесник резюмує, що підстави для проведення пред'явлення для впізнання впливають не із змісту чи букви, а із духу закону, а також із сутності та завдань конкретного кримінального провадження. У

підставах проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії слід враховувати дві складові: наявність потреби у впізнанні особи чи речей для вирішення завдань кримінального провадження та можливість узнавання особою, що впізнає, об'єкта, який сприймався нею раніше [78, с. 165].

Підстава пред'явлення для впізнання – це інформація, яка, на нашу думку, дає можливість вважати, що мета впізнання – встановлення тотожності чи відмінності об'єкта, який пред'являється для впізнання, з уявним образом, збереженим у процесі сприйняття, яке пов'язане із подією кримінального правопорушення, буде досягнута, і на основі цього будуть сформовані докази.

Наявністю фактичних підстав проведення пред'явлення для впізнання визначається необхідність у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії та використанні її результатів для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. А зазначені фактичні підстави втілюються в дійсність у випадку наявності правових (юридичних) підстав проведення пред'явлення для впізнання: наявність суб'єкта впізнання; протоколу його допиту з описанням прикмет, ознак і особливостей об'єкта впізнання та обставин, за яких він сприймався особою; наявність на час проведення слідчої (розшукової) дії об'єкта впізнання чи його зображення, яке передає істотні ознаки, та інших об'єктів, що пред'являються разом з ним (за винятком передбачених законом випадків пред'явлення об'єкта впізнання у однині).

Отже, фактичні підстави пред'явлення для впізнання – це наявність у слідчого, прокурора відомостей процесуального та непроцесуального характеру, котрі дозволяють дійти висновку щодо необхідності (доцільності) та можливості проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії [97, с. 500]. Така «можливість» спирається водночас на бажання особи, яка впізнає, взяти добровільну участь у проведенні впізнання як окремої слідчої (розшукової) дії [78, с. 165].

Аналізуючи матеріали слідчої практики за різними категоріями слідчих ситуацій Б. В. Безкоровайний встановив, що необхідність пред'явлення для впізнання виникає найчастіше під час виявлення трупа із ознаками

насильницької смерті, за умови відсутності відомостей про особу потерпілого. У таких випадках пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з метою встановлення особи загиблого [8, с. 98-99]. Ми погоджуємося з автором, але зазначимо, що й не менш важливою зазначена слідча (розшукова) дія є й під час виявлення невстановленого трупа без таких ознак. Що ж до пред'явлення особи для впізнання, то у спеціальній літературі є різні підходи з цього приводу. Так, на думку В. Т. Нора, необхідність у пред'явленні особи для впізнання може виникнути у випадку, коли особа, яка впізнає, з нею не знайома, проте може впізнати, або, при необхідності, встановити особу, яка не має документів [97, с. 81]. Речі пред'являються для впізнання у тих ситуаціях розслідування, коли слідчий має у своєму розпорядженні конкретні речі, проте не відомо, чи мають ці речі відношення до того чи іншого кримінального провадження, або ж вони просто схожі з тими речами, відносно яких є в наявності фактичні дані у кримінальному провадженні.

У КПК України (ст.ст. 228, 229) врегульований процесуальний порядок проведення пред'явлення для впізнання, проте зазначені правові норми по-різному викладають обов'язкові вимоги щодо підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, коли об'єктами впізнання виступають різні за природою об'єкти – особа або речі. Єдиною їх спільною ознакою є те, що у них не вказано на те, що «з'ясування», «запитування», «опитування» до початку проведення впізнання і особи, і речей має відбуватися під час окремої слідчої (розшукової) дії – допиту особи, яка впізнає.

Тож, можна резюмувати, що першоджерелом для прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації виступає певна інформаційна невизначеність, яка має місце щодо будь-якої обставини, яка підлягає з'ясуванню під час досудового розслідування.

Для більш детального дослідження процесуального порядку пред'явлення для впізнання слід розмежувати поняття суб'єкта пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії і суб'єкта, який впізнає. Можливо стверджувати, що вирішення означеної проблематики є очевидним і підтвердження цього

можливо знайти у ч. 1 ст. 228 КПК України, де законодавець чітко визначив суб'єкта проведення пред'явлення для впізнання – слідчий, прокурор. Однак проблемні моменти цього положення можливо віднайти у неоднозначній інтерпретації вченими-криміналістами цього законодавчого припису [8, с. 99].

У наукових джерелах можна зустріти випадки, коли окремі автори здійснюють підміну основних процесуальних та криміналістичних понять щодо пред'явлення для впізнання. Так, під суб'єктом зазначеної слідчої (розшукової) дії, де законодавець чітко передбачає конкретних суб'єктів (слідчий, прокурор), окремі вчені розглядають інших учасників процесу – безпосередньо суб'єктів впізнання, тобто осіб, які впізнають. Крім того існує думка, що суб'єктами пред'явлення для впізнання є особи, які викликаються для пред'явлення їм певного об'єкта (в тому числі й особи) з метою його впізнання [17, с. 511]. З такими науковими позиціями ми погодитися не можемо. Вважаємо недопустимо підміняти поняття суб'єкта пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії із поняттям безпосередньо суб'єкта впізнання або суб'єкта ідентифікації, яка відбувається в процесі проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

На підставі аналізу змісту правових норм, закріплених у ст. 228 КПК України, можна зробити беззаперечний висновок, що тільки слідчий та прокурор є суб'єктами пред'явлення для впізнання, оскільки вони виступають організаторами та є особами, котрі мають право здійснювати проведення та документування пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії. Проте вони не суб'єкти безпосередньо впізнання (ідентифікації за уявними образами). Суб'єкти впізнання – це ті особи, які будуть впізнавати під час проведення пред'явлення для впізнання, тобто вони є іншими учасниками кримінального процесу (це свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений).

Така позиція іноді не враховується науковцями у галузі криміналістики, і тому в окремих їхніх дослідженнях слідчий та прокурор розглядаються як суб'єкти цього виду ідентифікації. Так, наприклад, у праці В. І. Шиканова вказано, що суб'єктом ідентифікації трупа невідомої особи є слідчий, що

прийняв кримінальне провадження про вбивство. Вчений обґрунтовує свою позицію тим, що значення слідчого в дослідженні об'єктів на встановлення їх тотожності іноді безпідставно нівелюється через залучення в цей процес експертних ідентифікаційних досліджень. Безперечно, у слідчого є можливість впізнати труп особи, використовуючи при цьому його фотографії чи опис його ознак зовнішності, які надали його родичі. Проте ці дії слідчого не мають доказового значення як результат впізнання. Ці дії слідчого можна розцінювати як підготовку до проведення певних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, зокрема, пред'явлення трупа для впізнання тим особам, котрі зможуть його впізнати (ідентифікувати особу) або з метою забезпечення процесуальної ідентифікації особи вбитого шляхом призначення експертного дослідження. Саме цих осіб – особу, яка здійснює впізнання трупа (при пред'явленні трупа для впізнання), та судового експерта (під час проведення судово-медичного дослідження трупа), законодавець називає суб'єктами процесуальної ідентифікації [8, с. 100].

Розкриваючи питання щодо процесуального порядку проведення пред'явлення для впізнання слід зазначити, що важливого значення для виникнення підстав для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії набуває проведення попереднього допиту особи, яка буде впізнавати. Зазначена норма, яка й нормативно закріплена у КПК України, є однією з основних процесуальних умов для проведення пред'явлення для впізнання. Проте ця норма щодо обов'язкового допиту особи, яка буде впізнати, у КПК України сформульована не зовсім вдало. Законодавець із незрозумілих причин, про що ми писали раніше [139, с. 121], у ч. 1 ст. 228 КПК України та ч. 1 ст. 229 КПК України, де йдеться про передумови проведення пред'явлення для впізнання, замість терміну «допитує» використовує «опитує», про що має складатися відповідний протокол.

Слідчому необхідно виконати основні завдання допиту для того, щоб повно і точно отримати необхідні відомості під час проведення допиту, який передуює пред'явленню для впізнання. Встановлюючи під час допиту особи

обставини, при яких ця особа раніше спостерігала об'єкт, слідчому необхідно встановити такі відомості: загальну інформацію про допитувану особу (відомості щодо її віку, професії, характеру, схильностей тощо); суб'єктивні чинники – у якому стані (емоційному, психологічному тощо) зазначена особа знаходилась перед тим, як почала спостерігати за об'єктом, під час спостереження та після спостереження за ним; якою була спрямованість уваги зазначеної особи; місце спостереження; з якого моменту вона почала спостереження за об'єктом; протягом якого часу відбувалася подія; у який час доби спостерігалася подія; скільки за часом тривало сприйняття об'єкта; при якому освітленні та погодних умовах спостерігався об'єктом особою, чи були присутні шумові ефекти тощо; з якої відстані сприймався об'єкт; особливості пам'яті особи (наприклад, краще запам'ятовує дати, голоси); чи не має допитувана особа дефектів зору, порушення психіки тощо. Більш детально зазначене питання ми розглянемо у третьому розділі дисертації.

Процесуальний порядок пред'явлення для впізнання, на нашу думку, повинен у будь-якому випадку враховувати, насамперед, психічні процеси, які відбуваються під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, а також мету проведення впізнання. Знання психологічного механізму процесу впізнання вкрай необхідні слідчому для правильної оцінки результатів проведеного пред'явлення для впізнання.

У психології традиційно розрізняють миттєве та послідовне узнавання. У криміналістичній же літературі зазначені види узнавання визначають як симультанне (синтетичне) та сукцесивне (аналітичне). Симультанне узнавання – це узнавання об'єктів, котрі часто спостерігаються (наприклад, родичів, знайомих, особистих предметів постійного користування тощо). Сукцесивним називається таке узнавання, яке здійснюється шляхом виділення і диференціації насамперед окремих ознак, на основі яких створюється загальний образ, внаслідок чого і робиться висновок про тотожність або відмінність об'єктів [39, с. 30]. Під час симультанного узнавання особа формує свій висновок про тотожність або відмінність, виходячи із загального сприйняття об'єкта без

виділення певних елементів і аналізу ознак, які притаманні конкретному об'єкту. А у КПК України закріплений саме сукцесивний вид узнавання – у тих нормативних положеннях, де йдеться щодо необхідності з'ясовувати під час допиту ознаки об'єкта, які пред'являються для впізнання. Більш детально ці види ми розглянемо у наступному розділі. Знання психологічного механізму процесу узнавання необхідно для правильної оцінки результатів самого пред'явлення для впізнання.

Тож, оцінка показань допитуваної особи проводиться уповноваженою особою не тільки під час безпосередньо допиту, але й після його завершення, при цьому для цієї особи така оцінка є попередньою, але вона має велике тактичне значення для визначення ходу та напрямку подальшого розслідування, у тому числі для подальшого проведення пред'явлення для впізнання. Уповноважена особа, оцінюючи показання, повинна брати до уваги не лише дані, що містяться в протоколі, але й весь перебіг допиту, а також поведінку допитуваної особи.

Таким чином, після перевірки та оцінки отриманих показань під час допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, слідчим і приймається обґрунтоване рішення про проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Таке рішення буде обґрунтованим, якщо є такі умови: виявлений зв'язок показань особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, про цей об'єкт із предметом доказування у кримінальному провадженні; у допитуваної особи відсутні фізичні чи психічні недоліки, які б перешкоджали її участі у пред'явленні для впізнання як особи, що впізнає; властивості об'єкта дозволяють провести його пред'явлення встановленим законом способом; встановлено, що зовнішній вигляд, прикмети та інші ознаки об'єктів впізнання особою, яка впізнає, були дійсно сприйняті, зберігаються в її пам'яті, можуть бути відтворені подумки і на основі цього можна здійснити порівняння уявного образу раніше сприйнятого об'єкта з образом пред'явленого під час проведення впізнання.

Психологічні дослідження проведення пред'явлення для впізнання, які були проведені закордонними вченими, демонструють, що пред'явлення для впізнання одного об'єкта замість всього комплексу об'єктів, серед яких знаходиться об'єкт, який ідентифікуються, підвищує ризик недостовірності ідентифікації [232, с. 415]. Вітчизняним законодавцем означена психологічна особливість впізнання врахована у вигляді чіткої норми про те, що пред'явлення для впізнання як осіб, так і речей повинно проводитися не в кількості одного об'єкта, а разом з іншими: особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох, і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі; в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох – відповідно. Винятком є положення про пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України).

Разом із тим, питання, котрі стосуються процесуальних вимог, підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні вимагають розширеної наукової розробки. До відповідного унормування статей КПК України, спрямованого на усунення законодавчих «помилочок» та різночитань щодо пред'явлення для впізнання, слід осмислити чинні норми КПК України, які регламентують проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, їх наукового тлумачення, щоб неоднакове тлумачення зазначених процесуальних норм не призводила до порушень прав учасників кримінального провадження і не створювало умови для зловживання з боку будь-кого з його учасників.

Чинний КПК України законодавцем був суттєво змінений щодо правового регулювання пред'явлення для впізнання, процесуальних вимог відносно зазначеної слідчої (розшукової) дії (статті 228-231 КПК України 2012 р.) порівняно із КПК України 1960 р., які можуть мати неоднозначну оцінку. Особливо з урахуванням того, що значна частина опитаних слідчих (Додаток Б) оцінюють результативність цієї слідчої (розшукової) дії, як не достатньо високу.

Аналізуючи норми чинного кримінального процесуального законодавства та підсумовуючи викладену у підрозділі інформацію ми можемо виділити такі

ключові процесуальні вимоги до пред'явлення для впізнання (правила проведення).

1. Перед пред'явленням особі об'єкта для впізнання (людини чи речі) потрібно з'ясувати, чи може ця особа впізнати визначений об'єкт, опитати її про ознаки цього об'єкту, а також про обставини, за яких вона бачила цей об'єкт, про що складається протокол (ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України). Таким чином в протоколі повинно бути зафіксовано, які саме ознаки об'єкта особа запам'ятала і може впізнати його, а також в яких умовах відбувалося сприйняття зазначеного об'єкта, що важливо для визначення достовірності впізнання. Законодавець при формулюванні вказаної вимоги чомусь уникнув вказівки, що таке з'ясування здійснюється шляхом проведення попереднього допиту особи, що оцінюється як недолік в правовому регулюванні пред'явлення для впізнання.

2. Об'єкт повинен пред'являтися для впізнання разом з іншими однорідними об'єктами, які не повинні мати різких відмінностей і яких має бути не менше трьох (ч. 2 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України). Ця вимога спрямована на забезпечення максимально достовірного результату ідентифікації об'єкта за його уявним образом, що зберігся в пам'яті особи, яка впізнає. Співробітникам органу досудового розслідування перед проведенням зазначеної слідчої (розшукової) дії потрібно підшукати три об'єкти, які не мають різких відмінностей з об'єктом, який буде пред'являтися для впізнання (разом їх повинно бути не менше 4).

3. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на об'єкт, який вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона його впізнала (ч. 3 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України). Це правило є важливим в контексті здійснення контролю за процесом ідентифікації (ознаки впізнаного об'єкта повинні співпасти з ознаками, що були названі особою під час попереднього допиту), що є гарантією достовірності позитивного результату впізнання.

4. Об'єкт може бути пред'явлений для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у ч. 1, 2 ст. 228 КПК

України (але це виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання). Слід зауважити, що в КПК України така можливість передбачена тільки щодо пред'явлення особи для впізнання. На нашу думку така можливість повинна бути передбачена й щодо речей і трупа – для цього не існує істотних перешкод. Навпаки, можливою може бути ситуація, коли вказані об'єкти до появи можливості пред'явлення їх для впізнання зазнають суттєвих змін (пошкодження речі, поховання трупа) але існують фотознімки чи відеозапис їх зовнішнього вигляду та окремих ознак.

5. При пред'явленні об'єкта для впізнання можуть застосовуватися технічні засоби фіксації із залученням відповідних спеціалістів, а також інших спеціалістів (психологів, педагогів тощо) – ч. 8 ст. 228 КПК України. У цьому питанні законодавцем така можливість передбачена тільки щодо пред'явлення особи для впізнання. Пропонуємо, щоб можливість застосування технічних засобів фіксації була передбачена й щодо пред'явлення для впізнання речей і трупа.

Отже, пред'явлення для впізнання окремих об'єктів здійснюється за загальними правилами, але має особливості у правовому регулюванні, що обумовлюється природою цих об'єктів. Це є підставою для виділення окремих видів пред'явлення для впізнання, особливості яких заслуговують окремого розгляду (у третьому розділі нашої дисертації). До того ж законодавчі зміни суттєво впливають на розуміння пред'явлення для впізнання, його завдань і прийняття відповідного рішення, що вимагає дослідження психологічних і тактичних основ його проведення.

Висновки до розділу 1

Пред'явлення для впізнання має давні історичні витоки. Втім, з часу його закріплення як самостійної слідчої (розшукової) дії і до сьогодні окремі її аспекти залишились без належної процесуальної регламентації. В розділі 1

звертається увага лише на окремі положення законодавства, що передбачають процедуру пред'явлення для впізнання, які разом із багатьма іншими потребують подальшого розроблення та закріплення в положеннях КПК України. Впізнання не належить до слідчих (розшукових) дій, проведення яких, відповідно до кримінального процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії кожного разу визначається особою, яка проводить досудове розслідування, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність або відмінність осіб чи речей, представлених для ознайомлення, з ознаками, що збереглися в його пам'яті. Таким чином пред'явлення для впізнання сформувалося як різновид слідчої (розшукової) дії, спрямованої на безпосереднє використання в доказуванні образів в пам'яті людини, яка сприймала подію кримінального правопорушення та окремі об'єкти.

На сьогодні пред'явлення для впізнання має відповідну процесуальну урегульованість в чинному КПК України (статті 228–232 КПК) і є досить розповсюдженою в практиці досудового розслідування слідчою (розшуковою) дією. Не втративши свого значення, а навпаки довівши свою ефективність та незамінність в практичній площині щодо встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, пред'явлення для впізнання увійшло до системи слідчих (розшукових) дій.

Таким чином пред'явлення для впізнання можна розглядати як слідчу (розшукову) дію, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта (людини, речі, трупа) за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. У зв'язку з цим не може бути прийнятним розширене тлумачення мети даної слідчої (розшукової) дії, коли додатковим її завданням визначається встановлення групової належності (схожості) об'єкта.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

2.1. Психологічні основи формування уявних образів у пам'яті людини та її показань

Психологічні особливості пред'явлення для впізнання зумовлені знаннями законів взаємодії людини із зовнішнім середовищем та їх суворим урахуванням під час розслідування кримінальних правопорушень. Наскільки успішним буде результат запланованої слідчої (розшукової) дії багато в чому залежить від знання слідчим психологічних закономірностей, що лежать в основі пред'явлення для впізнання. Правозастосовник повинен чітко уявляти собі психічні процеси, що відбуваються у свідомості людини при сприйнятті об'єкта, його запам'ятовуванні та, відповідно, впізнанні. Безумовно, від повного і адекватного сприйняття потенційним впізнаючим значної кількості інформації, пов'язаної із діянням, що розслідується, та її запам'ятовуванням, залежить дуже багато. Проте саме психологічна складова дозволить грамотно організувати і провести слідчу (розшукову) дію, що розглядається. Використання даних психології допомагає розібратися в психологічних особливостях особи, намітити лінію поведінки суб'єкта доказування, грамотно визначити необхідний арсенал тактичних прийомів, які будуть використовуватися як у допиті, що передує впізнанню, так і під час безпосередньо пред'явлення для впізнання і при перевірці та оцінці його результатів.

Аналіз наукових праць вчених, які займалися дослідженням проблем, пов'язаних з концептуальними основами психологічної сутності впізнання, дозволив нам виокремити наступне. По-перше, під впізнанням у юридичній психології розуміються складні психологічні процеси людини, які відбуваються у його свідомості. По-друге, своєрідним слідом, тобто ідентифікуючим об'єктом, є ідеальна категорія – уявний образ, носієм якого виступає виключно

та людина, яка безпосередньо брала участь у процесі сприйняття злочинної події і надалі здатна виступити в ролі впізнаючого. По-третє, за допомогою зіставлення (порівняння) уявного образу, який зберігся у пам'яті, при безпосередньому сприйнятті з аналогічними об'єктами, які пропонуються йому для огляду та порівняння, особа, що впізнає, приходить до висновку про їх тотожність або відмінність. Таким чином, впізнання є заключним актом цілої низки психічних процесів, які можна поєднати під загальною назвою – процес формування показань впізнаючого.

Важливо сказати, що формування уявного образу у психології представляється як найскладніша різноманітна діяльність мозку, органів сприйняття і руху. У ній беруть участь усі психічні функції людини: відчуття, сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мова, схильності, особливості людини, емоційні процеси, потреби, інтереси. Ці процеси є складними формами психічної діяльності як наслідок функціонування не тільки так званих аналізаторів, а й усього організму загалом [11, с. 26]. У зв'язку зі сказаним ми повністю поділяємо наукову позицію, що цей процес відбувається за типом «фотографування», тобто механічного відображення властивостей об'єктів матеріального світу у свідомості людини як у дзеркалі, а саме при залученні всього аспекту психічної діяльності.

Необхідно відзначити, що існують різні погляди щодо питання про стадії (етапи) формування показань осіб, які надалі можуть виступити в ролі впізнаючого, а також їх змісту. У спеціальній літературі вони представлені як сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Тим часом зауважимо, що відтворенням побаченого, почутого та іншого закінчується лише процес передачі інформації, що здійснюється при проведенні допиту як необхідного елемента пред'явлення для впізнання. Відповідно, саме ототожнення залишається за рамками вищезазначених процесів.

Детально опрацювавши стадію ідентифікації, професорами М. М. Гапановичем та В.О. Коноваловою було зазначено, що вона включає ще й закономірні психічні процеси відшукування та виявлення ознак у об'єктів, які

раніше були сприйняті в момент, що цікавить слідчі органи, збереглися в пам'яті і актуалізувалися під час проведення впізнання. У такому випадку цілком обґрунтованим є висновок про впізнання як про подібність (встановлення групової належності) або про невпізнання [181, с. 18; 203, с. 225].

Цілком справедливо В.О. Коновалова вважала, що на результат впізнання впливають як правильна діагностика форми сприйняття, так і урахування видів впізнавання. Оскільки зазначені фактори базуються на відповідних психологічних процесах, що відбуваються у свідомості людини, то їх пізнання дозволяє виділити деякі види впізнавання, до яких відносять: сукцесивне (аналітичне) та симультанне (синтетичне) [83, с. 117]. Згадані види містять різний механізм впізнавання. І якщо сукцесивне засноване на розумових спогадах людини, а також відборі та зіставленні ознак об'єкта, що зберігаються в його пам'яті, то симультанне пов'язане з миттєвим впізнаванням, минаючи процеси попереднього опису об'єкта, а також характерних прикмет і ознак.

У зв'язку з цим криміналісти доцільно класифікувати слідчі ситуації, які виникають під час пред'явлення для впізнання та під час допиту, який передуює впізнанню, виходячи з механізму впізнавання, на прості та складні. Проста ситуація характеризується тим, що допитуваний досить повно викладає інформацію про сприйнятий об'єкт, визначає прикмети та особливості об'єкта і за умови пред'явлення для впізнання впевнено впізнає один із пред'явлених йому об'єктів. Подібна сприятлива ситуація можлива лише тоді, коли об'єкт добре знайомий потенційному впізнаючому і умови його сприйняття цілком задовільні.

Проте частіше слідчому доводиться стикатися зі складною ситуацією, коли той, хто впізнає, демонструє нездатність описати ознаки шуканого об'єкта і його ознаки, але при цьому цілком допускає можливість подальшого впізнання. Симультанне впізнавання відбувається на підставі лише однієї істотної ознаки об'єкта.

Зазначимо, що експерименти в галузі судової психології показали, що зазначені види узнавання є абсолютно рівнозначними як по сприйняттю об'єкта, так і в плані точного впізнавання згодом. Цікавою деталлю, виявленою вченими, став факт, що стосується того, що в більшості випадків впізнання відбувається не тільки і не стільки за тими ознаками, що описувалися раніше, як за іншими, які потайно зберігалися в пам'яті [40, с. 47; 133, с. 157-158].

Подібні міркування наштовхують на думку про використання у кримінальному процесі симультанного виду впізнавання. Однак далеко не всі вчені-процесуалісти підтримують даний підхід, вважаючи, що класичне одномоментне (синтетичне) впізнавання не є слушним, оскільки суперечить науковій доктрині.

Так, деякі автори стверджують, що одномоментне впізнавання не відповідає кримінальному процесуальному закону. Зокрема, при допиті той, хто буде впізнавати, повинен називати особливості об'єкта, за якими згодом він і повинен бути впізнавати. Автори вказують і на те, що одномоментне впізнавання заперечує ідентифікаційну сутність впізнання, у випадках, коли той, хто впізнає, не має можливості виділити індивідуальний комплекс ознак з подальшим описом їх у протоколі слідчої (розшукової) дії [39, с. 30]. Сказане підтверджує й іншу думку, пов'язану з підбором статистів (осіб, які спільно пред'являються для впізнання) при пред'явленні для впізнання живих осіб. Адже якщо відсутня інформація про особливості зовнішнього вигляду особи, яку будуть впізнавати, досить складно уявити, як буде здійснено процедуру підбору статистів.

Безумовно, наведені аргументи цілком справедливі. Докладний опис специфічних ознак спрощує процес впізнання, проте цілком обґрунтовано звучить і інша, протилежна позиція авторів, які стверджують, що миттєве впізнання також має охоплюватись нормами кримінального процесуального законодавства, у зв'язку з тим, що його природа базується на закономірностях функціонування психічних явищ, враховуватись при правильній інтерпретації результатів впізнання. Так, автори зазначають, що коли потерпілий або свідок

не може описати ознаки особи, що підлягає впізнанню, однак стверджує, що зможе її упізнати, то недоцільно відмовлятися від проведення даної слідчої (розшукової) дії. У такому разі потрібно безпосередньо перед упізнанням провести повторний допит, під час якого повно і детально отримати інформацію про індивідуальні ознаки особи або їх сукупність [44, с. 157].

Здається, що у певних ситуаціях резонно підтримати думки вчених щодо їхніх рекомендацій щодо можливості залучення симультанного упізнання до кримінального судочинства. Тож, відомості, які були отримані при пред'явленні для впізнання без детального попереднього опису об'єкта, повинні оцінюватися в сукупності з іншими проведеними слідчими (розшуковими) діями.

Важливо звернути увагу на те, що сам процес опису для багатьох людей стає дуже непростим завданням через мізерний словниковий запас, а також невеликий життєвий досвід. Більшості осіб досить проблематично описати ознаки голосу, мови, ходи, особливості фасону одягу тощо. Особа може використовувати помилкові терміни, слова, інтонації, і, як результат: те, що особа говорить, і те що у неї в голові, – це дві різні речі. Внаслідок цього, показання, що отриманні при допиті, є неповними, а інформація «перекрученою». [66, с. 242]. У зв'язку зі сказаним слід зазначити, що допитуючи потенційного впізнаючого, слідчий повинен використати весь арсенал тактичних прийомів, спрямованих на пожвавлення асоціативних зв'язків, актуалізацію латентно збереженої інформації, при цьому уникаючи навідних питань, які, як відомо, мають значний потенціал навіювання, і ведуть до можливого спотворення криміналістично значимих відомостей. При грамотному і вмілому підході слідчий практично завжди може отримати найзагальніші ознаки об'єкта, що буде впізнаватися, тобто дотриматися вимоги закону про необхідність їх опису в протоколі слідчої (розшукової) дії. Таким чином, ефективність слідчої роботи багато в чому залежить від уміння слідчого правильно та в повному обсязі використовувати психологічні знання [31, с. 920].

Розмірковуючи про психологічні аспекти впізнання, слід зазначити, що суб'єкт доказування, приймаючи рішення про його проведення, повинен чітко уявляти, що на повноту і адекватність інформації, що зберігається під час її сприйняття, впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Під час підготовки та проведення пред'явлення для впізнання вони повинні бути найретельніше проаналізовані та ураховані.

Під суб'єктивними чинниками традиційно розуміють психофізіологічний і (або) емоційний стан суб'єкта в той момент, коли він сприймає подію. Тут мова йде про найрізноматніші почуття, які переживаються людиною, та відповідні емоції, до числа яких можна віднести страх, обурення, образу та інші. При сприйнятті інформації, як правило, відбувається її переосмислення на індивідуальному рівні.

Слід зазначити, що будь-яка незвичайна подія змушує людину активізувати свою розумову діяльність, яка, у свою чергу, призводить до посилення пізнавальних аспектів мислення, таких як: сприйняття, уява, відчуття тощо. Тим самим такий компонент як увага людини на даному етапі набуває особливого значення.

У спеціальній літературі наголошується, що увага є ключовою складовою діяльності людини, а також усіх психологічних процесів, пов'язаних з нею. Відповідно, чим активніше сприйняття, тим краще результат відтворення. Наголошується, що активне сприйняття – це здатність індивіда чітко та точно сприймати і запам'ятовувати чимало подій, які у підсвідомості можуть залишатися надовго. І навпаки, наслідком неактивного сприйняття є низька здатність людини адекватно сприймати й надалі відтворювати інформацію про подію [50, с. 21; 62, с. 114].

Як правило, коли особа стає мимовільним свідком події, вона направляє свої розумові зусилля на запам'ятовування цієї події. Слід зауважити, що при наявності декількох свідків інформація, яка сприймалася ними, може трактуватися по-різному. Це пояснюється тим, що кожна людина, виходячи зі свого рівня розвитку, інших особливостей все ж таки суб'єктивна і цей факт

необхідно враховувати при аналізі отриманої від них інформації. Тож, важливо провести психологічний аналіз особи допитуваного, з'ясувати його особистісні риси: спрямованість, темперамент, характер, здібності, досвід, емоційний стан тощо, прогнозування його можливої поведінки [23, с. 12]. Що стосується потерпілого, то на адекватність та повноту сприйнятої інформації будуть суттєво впливати й додаткові фактори, пов'язані з негативними емоціями, які відчувала жертва у момент кримінального правопорушення.

Психологічні основи пред'явлення для впізнання та допиту, який передуює проведенню зазначеної слідчої (розшукової) дії, тактичні та психологічні прийоми їх проведення викладаються у літературі безвідносно до процесуального положення основних суб'єктів впізнання. У слідчого має бути можливість застосовувати різні тактичні та психологічні прийоми для різних категорій осіб. Психологічні прийоми, які застосовуються щодо осіб, що мають певний процесуальний статус (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений) мають відмінності. У зв'язку з цим розглянемо ці особливості та викладемо своє бачення психологічних рекомендацій під час проведення пред'явлення для впізнання.

Коли особою, яка впізнає, виступатиме свідок, то допит свідка можна провести невідкладно. Слідчому необхідно при попередньому допиті з'ясувати, до якої категорії очевидців кримінального правопорушення належить цей свідок. Можна розділити свідків-очевидців на дві категорії: особи, які сприймають подію чи кримінальне правопорушення і не усвідомлюють їх як таку; свідки, які на момент події оцінюють її адекватно тому, що відбувається. При цьому необхідно враховувати, що окремі свідки-очевидці, які усвідомили в момент сприйняття характер події, можуть стверджувати, ніби вони не розуміли, що відбувається. Мотивом такої поведінки може бути бажання усунутись від необхідності давати показання викривального характеру, або інші спонукання [148, с. 236]. Але можливе й продуктивне мимовільне запам'ятовування. Вся отримана інформація фіксується у пам'яті особи. Потрібно лише вміти застосовувати психологічні прийоми для вилучення її з

«надр» пам'яті. В абсолютній більшості випадків при мимовільному запам'ятовуванні фіксується те, що викликає запитання, здивування, що становить перешкоду, затримку, вказує на наявність завдання, яке необхідно осмислити, вирішити. Краще запам'ятовується все дивне, незвичайне, незрозуміле, що не вкладається в рамки машинального сприйняття. Те, що протікає автоматично і схематично, у порядку фіксованих установок сприймається, знімається і відтворюватиметься значно гірше.

Основні положення щодо можливості свідка сприймати обставини кримінального правопорушення детально описані у науковій роботі О. М. Цільмак [198]. При підготовці до пред'явлення для впізнання слід обов'язково перевіряти здібності особи, яка буде впізнавати, до впізнання в даний момент, а також можливим є проведення експериментів із навчання особи, яка буде впізнавати, процесам аналізу. Велику допомогу у проведенні таких експериментів та у посиленні аналітичних здібностей такої особи може дати використання фотороботу. Ці експерименти розвивають у особи здатність більш поглибленого аналізу об'єкта під час його дійсного сприйняття у процесі впізнання, проведення синтезу окремих елементів об'єкта для отримання правильного висновку впізнання. А щоб допомогти свідку описати зовнішність людини, слідчий може використовувати засоби наочної демонстрації: малюнки, діапозитиви із зображенням окремих частин обличчя людини, кольорові таблиці, комп'ютерні, композиційні портрети. Застосування різних методів допиту окремо або взаємопов'язано дозволяє діагностувати психологічні особливості особи і використовувати їх у різних аспектах організації допиту [129, с. 295].

Проте, вважаємо, не можна перевантажувати пам'ять особи, яка буде впізнавати, оскільки нова інформація значно спотворює той образ, який зберігається у пам'яті цієї особи. Крім того забування нерідко виявляється заміною того, що запам'яталося, чимось подібним до нього, а це може призвести до помилкового впізнання. Для пожвавлення пам'яті свідка у слідчого може виникнути бажання допомогти особі пригадати минулі події за

допомогою подібних чи опорних об'єктів. Вважаємо, що робити цього не потрібно через те, що подібний об'єкт при значній схожості із забутим образом здатний замінити його в пам'яті.

При повторних допитах часто має місце так звана репродукція відтворення [51, с. 82]. Свідок відтворює повторно не ті події, які спостерігалися, а переказує свої повідомлення, зроблені при першому допиті. У цьому випадку використовуються ті ж самі фрази і вирази, та ж послідовність, що і при першому допиті. Свідок намагається пригадати не реальні події, а зміст своїх колишніх показань. Не рекомендуємо при повторному допиті пред'являти протоколи попередніх допитів для пожвавлення пам'яті. Ознайомлення з колишніми показаннями може знизити достовірність результатів пред'явлення для впізнання, оскільки при впізнанні вибір об'єкта відбувається за уявним образом, що зберігся у пам'яті на момент сприйняття об'єкта. Нагадування особі, яка буде впізнавати, змісту її колишніх показань може призвести до конструювання нового образу. Це неминуче призведе до помилки під час проведення пред'явлення для впізнання.

Свідок прагне зберегти в пам'яті саме ту інформацію, яку він вважає важливою, і не фіксує на його думку несуттєві відомості, хоча для розслідування саме останні можуть виявитися найважливішими. Зі зрозумілих причин (особливо в умовах нинішнього стану злочинності) у свідка, який буде впізнавати, може включитися психологічна установка зовнішнього заперечення тотожності об'єкта, який насправді внутрішньо ним ідентифікований. Є ще одна психологічна особливість, яку має враховувати слідчий, – свідок може приписувати як позитивні, так і негативні властивості, яких у реальності об'єкт, що сприймається, не має. Отже, як вірно зазначає Д. В. Затенацький, важливого теоретичного та практичного значення набуває адаптація закономірностей ненавмисного запам'ятовування до тактики слідчих дій. У зв'язку з цим можна використовувати для відновлення ідеальних слідів певні тактичні прийоми, які засновані на асоціативних зв'язках, будуть сприяти «пожвавленню» в пам'яті

того, що допитуваний не пам'ятає і на що не звернув уваги, і дають змогу отримувати певну інформацію [63, с. 176].

Наступною психологічною особливістю, з якою може зіткнутися слідчий при пред'явленні для впізнання, є сумлінна помилка. У психологічній науці мимовільні помилки чи сумлінна помилка називають неправдою, яку слід відрізняти від брехні. Виділяються два різновиди такої неправди: 1) неправда як вербальний еквівалент помилки; 2) неправда внаслідок обмеження знань. Безумовно, сумлінна помилка – це психологічний феномен, який перебуває у несвідомій помилці суб'єкта, але який щиро бажає дати правдиві показання [79, с. 8]. На стадії сприйняття процес формування показань характеризується багатогранністю та залежить від низки чинників, котрі можуть здійснити як позитивний вплив на сприйняття події, так і стати джерелом добросовісних помилок [167, с. 245].

Активною стороною, джерелом отримання криміналістично значимої інформації виступає потерпілий як особа, що буде впізнавати. Іноді впізнання підозрюваного потерпілим (коли свідків у кримінальному провадженні не встановлено) – це єдина можливість отримання доказової інформації у справі, що розслідується. Тому слідчому дуже важливо ретельно підготувати хід проведення пред'явлення для впізнання з урахуванням психологічних особливостей.

Допит потерпілого можна провести двічі або з певною відстрочкою. Велике значення має чинник часу. Невідкладний допит потерпілих про прикмети злочинців і речей, що розшукуються – неодмінне тактичне правило виявлення і закріплення сенсорних ідентифікаційних зв'язків. Проте з урахуванням явища ремінісценції [22, с. 396] – покращення відстроченого відтворення, дуже бажаним є проведення через 3-7 днів повторного, уточнюючого допиту, що допомагає виявленню нових ознак об'єктів, що впізнаються.

Проведення впізнання та допит перед впізнанням для свідка та потерпілого за часом можуть бути різними. Допитати свідка і провести

впізнання необхідно якомога швидше, а для потерпілого, якщо він пережив сильний емоційний шок, зазнав насильства, необхідно почекати з проведенням слідчих дій. Перебуваючи в шоковому стані, який заважає спогадам і передачі всіх деталей злочину, потерпілі ще деякий час, поки емоційний стан керує ними, неспроможні дати послідовних показань і не можуть адекватно оцінювати ситуацію. Стабілізація сприйнятого в пам'яті має часові рамки — в середньому від двох до семи днів, але не більше місяця. Після цього часу пам'ять може виявляти процес природного забування. Важливим моментом при сприйнятті об'єкта є емоційний фон, емоційне збудження, що супроводжує правовий конфлікт, який протікає в учасників процесу по-різному. Так, в умовах раптового нападу потерпілого сковує почуття страху. У стані переляку в перші секунди людина, як правило, не може вчинити жодного довільного руху протягом перших 1-2 хв. Виявляється вплив переляку на всі психічні процеси (увага ослаблена, здатність до сприйняття та запам'ятовування різко пригнічена). Під час досудового розслідування виникає необхідність у з'ясуванні таких психологічних складників поведінки задля об'єктивних результатів пред'явлення для впізнання та допиту, який передуює впізнанню. З цією метою виникає необхідність використовувати слідчим як власні знання психології, так і звертатися за допомогою до обізнаних осіб – фахівців у галузі психології [166, с. 367].

Період часу, який необхідний для виходу потерпілого із шокового стану, варіюється залежно від характеру злочинного впливу та індивідуальних психологічних особливостей потерпілого. Після цього потрібно ще деякий час для розуміння того, що сталося, для організації спогадів у логічну схему. Тут проявляється тісний зв'язок пам'яті з мисленням. Так, згодом відтворення іноді не погіршується, а покращується. Психологи пояснюють це явище теорією інтерференції, яка пов'язує забування з невиділення слідів інформації побічними впливами. Відтворення – процес, який полягає у відновленні та реконструкції актуалізованого змісту пам'яті. Воно пов'язане з розумовими діями, які й здійснюють реконструкцію відтвореного матеріалу (зміна плану,

перестановка, переконструювання матеріалу тощо). Саме через притаманність цьому процесу моделювання (реконструкції) неможливо трактувати його лише як процес пригадування, відокремлено від мислення, мови, установок людини. По суті людина ніколи не відтворює зміст пам'яті в тій формі, у якій він запам'ятався [7, с. 60].

Негативний емоційний фон при пред'явленні для впізнання підозрюваного потерпілому може суттєво вплинути на формування показань, на впізнавання суб'єкта. Ця обставина може навіть спричинити відмову потерпілого від проведення даної слідчої (розшукової) дії. При проведенні пред'явлення особи для впізнання потерпілий вперше після злочинної події побачив особу, яка вчинила злочинне діяння, а це, безумовно, приведе до певної емоційної напруги, і в подальшому може негативно вплинути на результат впізнання [45, с. 6]. Встановивши наявність емоцій у потерпілого у процесі розслідування, слідчий повинен усунути їхню причину, вселити у потерпілого впевненість, роз'яснити йому корисність його участі у процесі розслідування. Такі емоції, як страх, переляк, страх, тривога, занепокоєння пов'язані з небезпекою наступу для особи будь-яких наслідків.

Емоційна напруженість може бути наслідком нормального хвилювання, пов'язаного з усвідомленням притягнення до кримінальної відповідальності, або розумінням необхідності дати точні показання і не допустити помилок, або іншим проявом внутрішніх переживань, які не утворюють конфліктну поведінку. З іншого боку, емоційна напруженість, що виявляється в невербальних засобах передачі інформації, може бути наслідком надання неправдивих показань [149, с. 14-15]. Аналіз поведінки потерпілого, який впізнає, його емоційні реакції на пред'явлених осіб дозволяє викрити його у нещирості, тобто у тому, що він впізнав конкретну особу, проте заперечує це. Причини хибного невпізнання різноманітні: це страх перед упізнаючим, перед можливою помстою з його боку або його близьких, матеріальна зацікавленість (підкуп свідка), жалість до злочинця тощо.

Сумлінна помилка може виникнути у зв'язку з психологічними особливостями потерпілого внаслідок грубих злочинних дій. З цієї причини у потерпілого можуть бути провали в пам'яті щодо своїх дій та дій злочинця та ознак предметів. І слідчому необхідно це враховувати. Потерпілі також можуть змінювати свої показання при попередньому допиті або після пред'явлення для впізнання заявляти, що впізнали об'єкт помилково чи, навпаки, не впізнали, а тепер просять повторити пред'явлення для впізнання. Тому потрібно критично ставитися до змін показань потерпілих, оскільки в силу свого становища вони особливо схильні до навіювання і самонавіювання. Прагнучи переконати інших у правоті своїх слів, потерпілий несвідомо посилює аргументацію, наголошує на окремих положеннях, переходячи, наприклад, від невпевненого впізнавання до категоричного впізнання. У таких випадках доречним на нашу думку буде використання запропонованого І. А. Колесник алгоритму діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків, оперування яким з урахуванням індивідуальних особливостей злочину та особи допитуваного дозволить своєчасно одержати, виявити, оцінити й використати інформацію, що надійшла від свідків, в результаті чого підвищиться рівень ефективності пізнавальної та організаційної діяльності органів досудового слідства [79, с. 12-13].

У ході самого пред'явлення для впізнання потерпілий швидше за все намагатиметься швидше закінчити процедуру впізнання. Особливо якщо йдеться про злочин проти особистості: тілесне ушкодження, зґвалтування, пограбування, розбої. Однак слідчому не потрібно допускати при пред'явленні для впізнання за участю потерпілого, який впізнає, зайву поспішність і квапливість. Це може призвести до неправильного впізнавання. Фактично це означає, що упізнаючий може сприймати пред'явлені йому об'єкти, аналізувати і робити висновки стільки часу, скільки знайде необхідним для отримання об'єктивного висновку. Усе це слідчий повинен повідомити потерпілому до пред'явлення для впізнання. Необхідно пам'ятати, що темп, ритм діяльності зазвичай пов'язані з такими характеристиками нервової системи, як сила та

рухливість. Якщо потерпілий належить до слабкого, інертного типу, впізнання слід проводити у повільному темпі [45, с. 7].

Лише при умові, що слідчий орієнтується у закономірностях психіки особи під час формування показань, а також знає особливості їх відтворення може бути досягнуто ефективного результату спілкування. В ході давання показань, в особи потерпілого відбувається складний психічний процес відтворення раніше сприйнятої та збереженої інформації. Складність такого процесу полягає в тому, що задіюються процеси мислення, пам'яті, емоції. Власне якраз пам'ять та емоції найбільше впливають на формування показань [52, с. 68]. І це стосується не тільки моменту самого кримінального правопорушення, а й моменту проведення слідчої (розшукової) дії. Та емоційна реакція, яка була викликана у потерпілого в момент кримінального правопорушення, неминуче настане й у момент впізнання підозрюваного. Гострі переживання, які настануть асоціативно, звужують свідомість і знижують повноту та точність сприйняття пред'явленого об'єкта. Наслідки стресової ситуації, викликані зустріччю з підозрюваним, якого впізнають, можуть у повному обсязі відновити в пам'яті потерпілого всі обставини кримінального правопорушення. З одного боку, це може позитивно вплинути на процедуру впізнання, а з іншого – стати джерелом домислів і помилок. У процесі слідчої (розшукової) дії у потерпілого може виявитися така особливість, як усвідомлення значущості своїх дій, ставлення до слідчої дії та осіб, які у ньому беруть участь.

Пред'явлення для впізнання за участю підозрюваних, обвинувачених як осіб, які впізнають, мають свої особливості. У практиці пред'явлення для впізнання такі випадки зустрічається рідко. Зазвичай слідчий, щоб уникнути ситуацій, коли ця категорія осіб намагається приховати свою причетність до кримінального правопорушення і всіляко намагається перешкоджати проведенню пред'явлення для впізнання, проводить одночасний допит декількох осіб. Якщо ж прийнято рішення про проведення впізнання, коли особою, що впізнає є підозрюваний чи обвинувачений, слідчий повинен зуміти

спрогнозувати можливі психологічні прийоми, щоб зазначені особи навмисне не впізнавали об'єкт. Слідчому необхідно застосувати психологічний прийом морально-оцінного впливу на попередньому допиті через звернення до етичних норм з метою викликати критичне ставлення протидіючої особи до власної поведінки [3, с. 128-129].

Якщо підозрюваний чи обвинувачений будуть пред'являтися для впізнання, то тут слідчий може зіткнутися з проблемою, коли той, хто впізнає через побоювання бути впізнаним, намагається навмисно ускладнити або зірвати впізнання, бажаючи схилити того, хто впізнає до фіктивного невпізнання тощо. При впізнанні це може виражатися в метушливих спробах змінити своє місце розташування серед інших осіб, бажання уникнути погляду особи, яка впізнає, змінити власний вираз обличчя або займану позу, звичні рухи тіла або звичайну манеру розмови (за динамічними ознаками або за голосом) або, навпаки, в прагненні дивитися на особу, яка впізнає, в упор загрозливим поглядом, намагаючись цим налякати його тощо. Дані прояви зовнішньої активності підозрюваного не повинні залишитися непоміченими для слідчого, і таку інформацію необхідно вносити до протоколу слідчої (розшукової) дії. Шинкаренко І. О. вважає, що майстерність слідчого полягає в тому, щоб вчасно виявити ігрову поведінку, провести контргру та налагодити ефективну взаємодію для з'ясування істини. У цьому складному комунікативному процесі важливими професійними комунікативними якостями є: контроль свого стану, що впливає на сприйняття ситуації та взаємодії зі злочинцем; чутливість до стану особистості правопорушника; уміння встановити належний контроль відповідно до стану особистості. Таким чином, при взаємодії з особою, яка підлягає впізнанню, слідчому необхідно вплинути на неї, з метою усунення мотивів зіпсувати проведення слідчої (розшукової) дії [215, с. 292].

Подібну тезу дещо раніше висловив С. М. Стахівський, зазначивши, що спостереження за поведінкою підозрюваних дозволяє слідчому помітити за виразом обличчя, жестами й іншими ознаками, що злочинці намагаються

ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі. Такі дії повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки [185, с. 52].

У літературі навіть зустрічаються пропозиції на законодавчому рівні закріпити невизнання будь-яких дій з боку особи, яку впізнають, спрямованих на перешкоджання або ухилення її пред'явлення для впізнання, підставою для зупинення або переривання цієї слідчої (розшукової) дії та такою, що не може вважатися обставиною для спростування доказового значення отриманих результатів, про що обов'язково попереджаються всі учасники пред'явлення для впізнання перед його початком [110, с. 243-244].

Отже, проведення пред'явлення для впізнання за участю осіб із різним процесуальним статусом мають відмінності психологічного характеру. Вищезгадані обставини обов'язково повинні враховуватися слідчим під час допиту, коли йдеться про з'ясування прикмет особи. У цьому, як зазначалося раніше, свідок кримінального правопорушення, на відміну від жертви, може дати найбільш адекватні показання про власні і супутні ознаки зовнішності фігуранта, виділяючи при цьому особливі і разючі прикмети у разі їх наявності. Це пов'язано із тим, що ступінь психологічних переживань свідка у рази менше, ніж ступінь переживань жертви кримінального правопорушення.

Зниженню якості сприйняття події сприяє і стан особи, яка перебуває в наркотичному або алкогольному сп'янінні. Встановлено, що дія згаданих речовин у буквальному значенні здатна знищувати нейрони мозку і, як наслідок, стирати з пам'яті цілі епізоди. Отримані відомості у таких випадках мають бути критично оцінені. Істотним аспектом є і з'ясування у особи, яка буде впізнавати, інформації, пов'язаної з різноманітними аномаліями, властивими цій особі, наприклад: слабкий зір, далекозорість, знижений слух, нездатність розрізняти кольорову гаму. Або, навпаки, дуже добре бачити у темряві чи чудово чути за наявності високого порога сприйняття. Проблеми під час моделювання свідками події злочину можуть виникати також через наявність у них психічних захворювань [82, с. 112].

Слід зазначити, що під час сприйняття події проявляється і така закономірність психічного процесу, як апперцепція [11, с. 27]. Її сутнісною рисою є те, що людина, що пов'язана з певною професійною діяльністю, набуває досвіду, знань, відповідних установок, які дозволяють їй успішніше запам'ятати той чи інший об'єкт і згодом його охарактеризувати. Тобто запам'ятовування ознак відбувається набагато краще, якщо об'єкт пов'язаний із відповідною професією. Так, наприклад, автомеханіки, водії добре запам'ятовують усе, що пов'язано з автотранспортними засобами. Дизайнери, стилісти, швачки легко запам'ятають і опишуть все, що пов'язано з супутніми ознаками людини (фасон одягу, головних уборів, оригінальних прикрас). Це є свідченням набуття виборчого професійного усвідомлення, що ґрунтується на апперцепції.

Повнота і правильність сприйняття визначається також низкою об'єктивних чинників. До них слід віднести: освітленість об'єкта, що сприймається, відстань, на якій відбулося спостереження, стан погоди, час протікання події тощо. Тож, на впізнавання під час пред'явлення для впізнання впливають умови, у яких сприймався чи сприймається об'єкт. Для запобігання можливого спотворення рекомендуємо ретельно з'ясовувати ці умови та, по можливості, їх відтворювати під час проведення пред'явлення для впізнання. Тому слід досить скрупульозно з'ясовувати все, що запам'ятав потенційний впізнаючий про зовнішній вигляд (зачіска, наявність бороди, вусів, окулярів та інших ознак).

Отже, важливо ще раз наголосити, що пред'явлення для впізнання базується на складних специфічних психічних процесах, що передбачають активну, усвідомлену діяльність особи, яка впізнає. Проте впізнання у кримінальному судочинстві не тільки розумовий процес, а й вольовий, який управляється особою, яка його здійснює. Розуміння суб'єктом доказування психологічної сутності впізнання та проведення його у суворій відповідності до кримінального процесуального законодавства сприяє правильній організації

аналізованої слідчої (розшукової) дії, її оцінці та перевірці отриманих результатів.

Підсумовуючи викладену інформацію зазначимо, що існує безліч різних факторів, які тим чи іншим чином впливають на точність впізнання під час проведення пред'явлення для впізнання. Основні з них можна розділити на три групи:

об'єктивні – умови, у яких відбувалося сприйняття, особливості сприйняття об'єктів, тобто це умови, які не залежать від суб'єкта сприйняття, але можуть бути тісно із ним пов'язані (тривалість і частота сприйняття об'єктів, час доби, коли було вчинено кримінальне правопорушення, відстань між суб'єктом та об'єктом упізнання тощо);

суб'єктивні – фактори, що впливають на формування уявного образу, тобто психологічні та фізіологічні особливості, що характеризують конкретну людину (установки та емоційний стан впізнаючої особи, рівень інтелекту впізнаючої особи, вік та стать суб'єкта та об'єкта впізнання тощо);

умови безпосередньо самої процедури впізнання (схожість ознак зовнішності членів групи впізнання, зміст інструкції особі, яка впізнає, послідовність пред'явлення членів групи впізнання, вибір особи, що проводить впізнання тощо).

Слід зазначити, що у вітчизняній літературі відображені лише основи психологічної сутності цього процесу, в основному описані теоретичні основи процесу впізнання та описані нечисленні дослідження, присвячені даній тематиці, але в них розглядаються в основному об'єктивні фактори, що впливають на процес впізнання. Фактори ж самої процедури впізнання, що впливають на його якість, а також залежність результативності від зазначених факторів переважно вивчалися різними зарубіжними дослідниками. Важливо зазначити, що експерименти та дослідження, пов'язані з психологією та процедурою процесу впізнання, були проведені зарубіжними вченими, але не апробовані в Україні.

Так послідовність пред'явлення членів групи впізнання була вивчена Д. Девенпортом, Б. Катлером, С. Пенродом в 1997 р. [228]. Вони вказали на те, що послідовне пред'явлення призводить до більш точного впізнання, ніж одночасне. Під час послідовного пред'явлення для впізнання виключається порівняння свідком всіх членів групи для того, щоб згодом вибрати із них найбільш відповідного уявному образу.

Інша група зарубіжних учених під керівництвом А.Д. Ярми (Yarney) в 1996 р. дійшла висновку, що оптимальна кількість фотографій, що пред'являються для впізнання, – шість (щоб особа, яка впізнає, не вирішувала питання, чи не злочинець зображений на пред'явленій йому фотографії, як це відбувається у випадку пред'явлення єдиної фотографії) [249; 250].

Вплив життєвого досвіду на сприйняття об'єкта, що пред'являється, дуже яскраво демонструється в кроскультурних дослідженнях Бегбі, який показував піддослідним через стереоскоп діапозитиви так, що різні очі бачили різне зображення. Піддослідні (мексиканці та американці) розглядали одразу два зображення. Одне – типове для американської культури (гра у бейсбол, дівчина-блондинка тощо), інше – типове для мексиканської культури (бій биків, чорнява дівчина тощо). Відповідні фотографії мали схожість за формою, контуром тощо. Хоча деякі піддослідні і бачили, що їм пред'являються дві картинки, проте більшість бачила тільки одну картину – ту, яка була їм більше знайома, яка типова для їхнього досвіду [168, с. 31].

Про вплив життєвого досвіду і певної стереотипізації мислення особи також свідчать дослідження Д.Л. Деффенбахера та групи інших вчених. Завдяки їх роботам з'ясувалося, що краще запам'ятовуються незвичні та «кримінальні» обличчя, які відповідають уявленням про злочинця. Зміна зовнішнього вигляду злочинця, наприклад, видалення окулярів або додавання бороди, на їх думку, сильно ускладнює впізнання. Дж. Хорган і колеги стверджували, що зовнішній вигляд жінок запам'ятовується краще, ніж зовнішній вигляд чоловіків [227; 226].

Для усунення помилок, пов'язаних із підбором статистів для впізнання, Г. Уеллсом та його колегами було запропоновано розроблену ними процедуру відбору учасників групи пред'явлення для впізнання. Ця процедура передбачає, що респондентам, які не є свідками, показують фотографії статистів та описують фізичні характеристики підозрюваного. Після цього респонденти, спираючись на цей опис, повинні вибрати одну з фотографій, що належить, на їхню думку, підозрюваному. Якщо група складена правильно, то респонденти повинні однаково вибирати фотографії всіх статистів [246; 247; 248].

Індивідуальні властивості особи формують когнітивні, регулятивні та комунікативні психічні процеси, складна система яких впливає на процес формування показань. Когнітивні психічні процеси керують процесом загального пізнання та орієнтацією особи у зовнішньому середовищі, вони спрямовані на отримання, перероблення та збереження інформації; регулятивні – визначають діяльність та поведінку особи, комунікативні ж процеси забезпечують ефективність під час взаємодії особи.

Умовно когнітивні психічні процеси поділяють на окремі групи: сенсорно-перцептивні – це сприйняття, яке ґрунтується на відчуттях; мнемічні – це процеси, які відповідають за первинне перероблення інформації (запам'ятовування, яке зумовлюється ступенем уваги, свідомістю та попереднім досвідом); інтелектуальні – це процеси, відповідальні за вторинне перероблення інформації (відтворення, зумовлене мисленням, уявою та мовленням) [81, с. 118].

За допомогою динамічних і когнітивних стереотипів утворюється набір готових поведінкових конструкторів, котрі здатні розвантажити свідомість особи від постійного контролю над вирішенням стандартних повторюваних життєвих завдань, тим самим регулюють її життєдіяльність. Такі когнітивні стереотипи допомагають особі швидко зробити висновок на основі якогось одиничного факту (наприклад – він був у довгому чорному плащі, значить він злочинець) або ж «витягти» заздалегідь готове судження. Такими когнітивними стереотипами є, зокрема, й неусвідомлені особою глибинні психологічні

установки, котрі бувають раціональними та ірраціональними. Так, вчені когнітивно-біхевіоріального напрямку вказують на такі типи ірраціональних когнітивних установок особистості як: повинності, передбачення негативного майбутнього, максималізм, оцінка, персоналізація, катастрофізація, дихотомічне мислення, надузагальнення, читання думок, персоналізація, прокляття і самоприниження тощо. Закцентуємо, що неусвідомлені ірраціональні установки можуть достатньо суттєво впливати на достовірність показань особи про певні обставин кримінального правопорушення та впливати на хід і результати пред'явлення цій особі об'єктів для впізнання [199, с. 661].

Розуміння психологічних процесів отримання інформації у літературі розглядається по-різному. Проте загальним для всіх точок зору є те, що асиметрія будови органів чуття набуває фундаментального значення для розуміння процесів відчуття й сприйняття. Активність тієї або іншої півкулі головного мозку зумовлює відмінність у психіці конкретної особи й обумовлює її здібності. Ці особливості вперше експериментально вивчив у 60-х рр. минулого століття Роджер Сперрі – професор психології Каліфорнійського технологічного інституту [235-238]. За дослідження у цій сфері у 1981 р. йому була присуджена Нобелівська премія. Отже завдяки спеціалізації півкулі мозку людина розглядає світ із двох різних боків, може пізнати об'єкти цього світу, використовуючи не тільки словесно-граматичну логіку, а ще й інтуїцію з її просторово-подібним підходом до явищ.

У літературі досліджується проблема структури отримання інформації, що безпосередньо впливає на психологічні основи формування уявних образів у пам'яті людини та її показань. Так, виокремлюються такі етапи: П – ОЧ – НІ – ГМ – ОВ – ЦС – (ЕП) – ВП – (Р) – ОС – УВ. Слуховий або зоровий подразник (П) впливає на органи чуття (ОЧ), через що виникають нервові імпульси (НІ), котрі поступають нервовими провідними шляхами до головного мозку (ГМ), у якому інформація обробляється, формуючи окремі відчуття (ОВ), після чого відбувається складення цілісного образу сприйняття (ЦС) предмета, котрий зпівставляється із еталонами пам'яті (ЕП), в результаті чого відбувається

впізнання предмета (ВП), після чого під час уявного зіставлення поточної інформації та колишнього досвіду за допомогою розумової діяльності (Р) проходить осмислення (ОС) та розуміння цієї інформації. При цьому увага (УВ) повинна спрямовуватися на приймання та розуміння інформації [196, с. 103].

Образи конкретних предметів формуються за допомогою відчуття та сприйняття. Своєю чергою мислення дає можливість пізнавати ті властивості предметів і явищ, котрі не доступні для безпосереднього сприйняття, та встановлювати подібності та відмінності між предметами й явищами (що відбувається безпосередньо під час пред'явлення для впізнання). Тож мислення являє собою вищу форму відображення дійсності.

Якщо в особи є певні розлади когнітивних процесів, то це неодмінно виявиться у регулятивних та комунікативних процесах [127, с. 66]. Під час пред'явлення для впізнання та допиту, що передуює такому впізнанню, слідчий повинен ураховувати такі можливі розлади мисленневих психічних процесів особи, яка буде впізнавати: 1) порушення операціонального боку мислення, які можуть виражатися у зниженні чи спотворенні рівня узагальнення; 2) порушення особистих і мотиваційних компонентів мислення, що викликає різноплановість мислення; резонерство; 3) порушення динаміки розумової діяльності, які проявляються у лабільності чи інертності мислення; непослідовностях суджень; чуйності; 4) порушення регуляції розумової діяльності, яким властиві порушення критичності та регулювальної функції мислення; розірваність мислення [196, с. 104].

Під час відображення навколишнього світу особа одночасно зі сприйняттям певних подій та фактів створює і нові образи. Тому уява відіграє таку ж важливу роль у діяльності людини як і сприйняття з мисленням. Важливою, звичайно, є й комунікативна функція психіки. Засоби комунікативного процесу – це різні знакові системи як то мова, різноманітні системи знаків (інтонація, темп мови, рухи, міміка, пантоміміка тощо), система організації простору й часу комунікаційного процесу, система візуального спілкування тощо. Окрему групу складає так звана речово-знакова комунікація

(речі матеріального походження, котрі використовуються у якості самостійних знаків кодування окремої інформації).

Американський психолог Елізабет Лофтус значну увагу у своїх наукових працях проблемі приділила питанням про психологічні аспекти формування показань. Науковицею була проведена серія експериментів, за допомогою яких було встановлено наступне: 1) навідні питання можуть спотворити або трансформувати пам'ять особи; 2) використовуючи різноманітні установки для передачі неправдивої інформації особі, її пам'ять може бути «підправлена»; 3) можливе спотворення інформації особою під час спілкування з іншими особами, які називають іншу версію подій; 4) можливим є ефект дезінформації – коли особа читає упереджені публікації щодо події, в якій вона брала участь сама, у засобах масової інформації [233, с. 864–873].

Знання слідчим психологічних аспектів процесу формування уявних образів у пам'яті людини та її показань, відповідна підготовка до проведення пред'явлення для впізнання з урахуванням можливих індивідуальних психічних властивостей особи, яка впізнає, значно підвищує результат зазначеної слідчої (розшукової) дії. У науковій статті «Інтерв'ю для отримання інформації: використання підготовки для розкриття інформації» авторами наголошується на тому, що підготовлені учасники до інтерв'ю розкрили значно більше інформації, ніж ті, хто був не підготовлений. їхні висновки підкреслюють необхідність подальших досліджень основних несвідомих процесів у слідчих інтерв'ю, оскільки такі впливи можуть вплинути на результат інтерв'ю. Дія несвідомих впливів у таких контекстах має наслідки для практиків, які можуть використовувати праймінг для полегшення розкриття [240, с. 831]. Праймінг(віл англ, «prime» - первинний, перший) - це вплив неусвідомлюваних стимулів на когнітивну діяльність, вироблену на усвідомленому рівні [225, с. 445]. З точки зору нейрофізіології ефект праймінгу – це такий механізм психіки, який допомагає зекономити енергію за рахунок того, що обробка наступної інформації ґрунтується на даних, які первинно надійшли. А в

психології явище праймінгу називають ефектом попередження або фіксуванням установки.

Отже, окремі визначені аспекти процесу формування уявних образів у пам'яті людини та її показань дають змогу дійти висновку щодо особливої складності предмета такого дослідження – психіки особи. У контексті досліджень криміналістичної тактики важливість зазначених факторів зумовлена особливою складністю проведення процесуальних дій, пов'язаних із отриманням вербальної інформації від учасників, зокрема – пред'явлення для впізнання. Тож, динамічність і складність протікання психічних процесів вимагає особливої уваги й ретельного аналізу індивідуальних особливостей особи, котра надає показання за фактами, що мають значення для розслідування конкретного кримінального провадження.

2.2. Психологічний вплив на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання

Результативність слідчих (розшукових) дій залежить від багатьох чинників, але насамперед – від умілого використання тактичних прийомів, основу яких становлять сучасні досягнення різних галузей знань. Оскільки слідчі (розшукові) дії розглядають як процес спілкування слідчого з його учасниками, важливе місце серед тактичних прийомів належить тим прийомам, які ґрунтуються на досягненнях науки психології. У зв'язку з цим докладніше зупинимося на питаннях встановлення психологічного контакту та психологічного впливу при провадженні слідчих (розшукових) дій, зокрема – пред'явлення для впізнання.

Встановлення психологічного контакту сприймається як цілеспрямована діяльність слідчого зі створення найсприятливішої обстановки спілкування під час пред'явлення для впізнання. Це досягається вмілим застосуванням системи тактичних прийомів. Можливість встановлення психологічного контакту

залежить від індивідуальних властивостей осіб, які беруть участь у пред'явленні для впізнання, їх ролі у розслідуванні, життєвого та професійного досвіду. Тому слідчий повинен добре розумітися на психології людей, володіти науковими прийомами, методикою діагностики їхньої поведінки і самоаналізу.

Слідчий має добре знатися на психології особистості, володіти науковими прийомами впливу на неї, вмінням діагностувати її поведінку та визначати найбільше раціональну лінію своєї поведінки [123, с. 70]. Передавання учасникам слідчої дії інформації від слідчого може здійснюватися вербальними та невербальними способами, що значною мірою залежить від рівня його підготовленості до цієї діяльності. Усією своєю поведінкою слідчий має формувати відповідну обстановку, ознайомити учасників слідчої дії з необхідною інформацією, впливати на їхню психіку, спонукати до оцінки отриманої інформації та визначення лінії поведінки. Це є нічим іншим як психологічним впливом на учасника слідчої дії.

Процес спілкування слідчого з іншими учасниками неможливий без психологічного впливу, який обумовлений самою природою слідчої діяльності, є невід'ємним та характерним елементом процесу спілкування людини взагалі, а тому останнім часом спостерігаємо усе менше тих, хто вважає подібні прийоми незаконними і недопустимими у кримінальному провадженні. Під ним пропонують розуміти комплекс прийомів, що застосовуються під час передачі, опрацювання і використання інформації та викликають відповідну реакцію, яка дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати мислення, власне сприйняття її поведінки [183, с. 4].

Під час досудового розслідування слідчий в різних формах впливає на психіку осіб, що беруть участь у провадженні, а тому психологічний вплив є невід'ємним елементом слідчої тактики. Своїми вольовими приписами, поведінковими методами, засобами процесуального примусу слідчий постійно впливає на учасників провадження. Без цього неможливо уявити процес спілкування та виконання завдань кримінального судочинства, а тому його можна розглядати як активну цілеспрямовану діяльність, метою якої є

отримання необхідної інформації або зміна психічного стану чи поведінки об'єкта (окремої людини чи групи людей) [123, с. 70-71].

Результатом такої цілеспрямованої діяльності є налагодження психологічного контакту. Його розглядають як специфічну форму взаємодії слідчого з підозрюваним, свідком, потерпілим та іншими учасниками. Такі відносини будуються, з одного боку, на нормах кримінального процесуального закону, а з іншого – на наукових рекомендаціях криміналістики, юридичної психології, логіки, теорії управління діяльністю [204, с. 158]. У літературі також звертається увагу на те, що професійна майстерність фахівців у галузі права виявляється саме в тих випадках, коли необхідно встановити психологічний контакт із особою, яка не схильна до спілкування, здійснити психологічний вплив і отримати важливу процесуальну інформацію, особливо це проявляється в тенетах юрисдикційного процесу. Для отримання такої інформації фахівцю у галузі права слід оволодіти відповідними методами отримання інформації про особу, що становить професійний інтерес, а саме: спостереження та бесіди (реалізується у формі різновидів допиту) [142, с. 27].

Такий контакт слідчого з іншими учасниками слідчих (розшукових) дій полягає у встановленні відносин, що характеризуються точним та сумлінним виконанням усіма своїх процесуальних та моральних обов'язків, правильному використанні своїх процесуальних прав, внаслідок чого створюються відносини та атмосфера, що сприяють вирішенню завдань певної слідчої (розшукової) дії. Закцентуємо увагу, на точному та сумлінному виконанні процесуальних та моральних обов'язків усіма учасниками пред'явлення для впізнання, зокрема і слідчим.

На думку В. В. Баранчука психологічний контакт – це динамічний, ситуаційно зумовлений двосторонній процес впливу на допитувану особу, який спрямовується на досягнення взаєморозуміння за допомогою створення найбільш сприятливої психологічної атмосфери спілкування, через що у співрозмовника змінюється негативний емоційний стан, психологічне відношення до слідчого та соціальна позиція у напрямку узгодженості та

позитивного взаєморозуміння під час проведення слідчих (розшукових) дій, що в кінцевому підсумку допомагає підвищити ефективність отримання доказової інформації та сприяє оптимізації проведення слідчих (розшукових) дій [4, с. 259].

Вважаємо, що встановлення психологічного контакту як система цілеспрямованих дій характерна не лише для вербальних слідчих (розшукових) дій, а й для усієї кримінальної процесуальної діяльності. Важко уявити пред'явлення для пізнання чи перевірку показань без психологічного контакту як із особою, якій пред'являється об'єкт для впізнання, так і з особою, яку будуть пред'являти для впізнання. Той, хто впізнає, не повинен хвилюватися, він повинен бути впевненим у своїй безпеці після того, як впізнає особу чи інший об'єкт. Відсутність психологічного контакту з особою, яку будуть пред'являти для впізнання, може зірвати слідчу (розшукову) дію.

Слідчий повинен створювати відповідну обстановку, ознайомити учасників слідчої (розшукової) дії з необхідною інформацією, впливати на їхню свідомість. Така діяльність є нічим іншим, як психологічним впливом. Психологічний вплив зумовлений самою природою слідчої діяльності. У процесі розслідування слідчий спілкується з різними людьми, які мають інформацію про кримінальне правопорушення. Постановка людині будь-якого питання є способом передачі, яка впливає на його свідомість, психіку, змушує шукати необхідну відповідь [180, с. 16]. Психологічний вплив є невід'ємним та характерним елементом процесу спілкування людей, а тому останнім часом стає все менше прихильників, які відносять його до незаконних методів розслідування.

Необхідно відзначити, що кримінальний процесуальний закон забороняє під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність (ч. 2 ст. 11 КПК України [96]).

Стаття 373 КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування давати показання при допиті шляхом незаконних дій з боку прокурора, слідчого, дізнавача або працівника підрозділу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, а також за ті самі дії, поєднані із застосуванням насильства або із знущенням над особою, за відсутності ознак катування [94]. У коментарі до цієї статті зазначається, що до незаконних дій належать підкуп, шантаж, застосування гіпнозу, пред'явлення неправдивих доказів, обіцянка звільнити від відповідальності, з-під варти, надати спиртні напої, наркотики, залякування затриманням, погіршенням умов утримування заарештованого, накладанням арешту на майно, притягненням до відповідальності за злочин, який особа не вчиняла, тощо. [95, с. 846].

До психологічного впливу відносять дії, які слідчий здійснює різними методами та прийомами. Вони спрямовані на діагностику психічного стану людини та зміну її поведінки. На думку вчених вплив слідчого на психіку осіб, які є учасниками певних слідчих (розшукових) дій, є елементом слідчої тактики. Слідчий постійно впливає на людей своїми владними розпорядженнями, виховними методами, процесуальними засобами примусу. Без цього неможливо виконання завдань кримінального судочинства [116, с. 33].

Аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що психологічний вплив у кримінальному провадженні може бути правомірним та неправомірним, а тому й неприпустимим у слідчій діяльності. До неприпустимих форм психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання можна віднести [121, с. 190]:

- 1) загрозу застосувати насильство до особи, якій пред'являється об'єкт для впізнання, або близьких йому осіб, та до інших учасників слідчої (розшукової) дії, оприлюднити відомості, що ганьблять зазначених осіб або близьких їй осіб, тощо;

2) обман (демонстрація фальшивих процесуальних документів, неправдиве повідомлення про те, що щодо допитуваного є докази його вини тощо);

3) приниження особистої гідності особи, якій пред'являється об'єкт для впізнання (образою, що здійснюється словами та жестами, тощо);

4) задобрювання (нездійсненні обіцянки припинити кримінальне провадження, звільнити з-під варти, незаконні заохочення: надання спиртного, наркотиків тощо);

5) інші методи психічного впливу (залучення екстрасенсів тощо).

У кожній конкретній ситуації форми психологічного впливу повинні оцінюватися саме з погляду їхньої законності та допустимості. Загроза може бути цілком правомірною, інколи ж спеціально передбачена законом. Так, попередження про кримінальну відповідальність свідка за відмову від давання показань (ст. 385 КК України [94]) є нічим іншим, як загрозою, і цілком реальною, а не надуманою. Вона впливає на допитуваного, стимулює його переглянути обрану лінію поведінки під загрозою можливих небажаних наслідків. Однак така загроза є правомірною, обов'язковою та передбаченою чинним КПК України.

У кримінальному процесі примус характеризують як позбавлення особи можливості самому приймати рішення. Неприпустимо за допомогою погроз чи інших незаконних заходів створювати загрозу життю і здоров'ю учасників під час здійснення пред'явлення для впізнання, причому слідчий несе повну відповідальність за застосування будь-яких примусових заходів. Іншою ситуацією є той факт, коли слідчий несвідомо навіює особі, якій пред'являється об'єкт для впізнання, свій погляд щодо обставин кримінального правопорушення, не беручи до уваги інші версії того, що сталося.

Говорячи про прийоми психологічного впливу, які можуть бути неоднозначно оцінені особою, до якої звернені під час пред'явлення для впізнання, необхідно торкнутися окремих їх аспектів. Вирішення цього питання вимагає не абстрактного, а конкретного підходу. Очевидно, саме тому деякі

автори намагаються показати, в чому саме може виявитися обман (демонстрація фальшивого процесуального документа, неправдиве повідомлення про те, що щодо допитуваного є докази його винуватості, нездійсненні обіцянки припинити кримінальне провадження, звільнити з-під варті тощо). Подібні прийоми психологічного впливу можуть зустрічатись у слідчій практиці, проте їх не можна назвати поширеними. Досвідчені слідчі та оперативні працівники ретельно підходять до вибору та застосуванню відповідних тактичних прийомів. Голослівної заяви про наявність доказів винуватості конкретної особи, як правило, недостатньо, щоб переконати її змінити лінію вибраної поведінки. З упевненістю можна сказати, що обман у такій формі може лише ускладнити ситуацію розслідування, а тому є неприпустимим як такий, що не відповідає як моральним вимогам, так і рекомендаціям криміналістичної тактики.

Обман під час пред'явлення для впізнання виражається у повідомленні неправдивих відомостей чи приховування обставин, мають істотне значення для кримінального провадження. Слідчий за можливості повинен створювати правомірні ситуації, які можуть тлумачитися багатозначно, для людей, які зацікавлені у правомірному результаті розслідування. Відомо, що іноді правду можна викласти таким способом, що їй не повірять. Заборона користуватися подібними етично замаскованими засобами подібна обеззброєнню слідчого і звужує можливості розслідування.

Тож обман можна розглядати і в іншій площині. Тактичні прийоми слідчого можуть бути спрямовані на те, щоб у допитуваного сформувався перебільшене (неправильне) уявлення про обсяг інформації, якою володіє слідчий. Зустрічається різні оцінки таким тактичним прийомам. Аналізуючи наукові праці з цього питання Є. Д. Лук'янчиков та С. Ю. Петряєв відзначили роботу М. С. Строговича, який писав, що немає жодних сумнівів у тому, що навмисне формування помилкового уявлення у когось є обманом цієї особи, повідомлення йому хибних відомостей, а не щось інше. Але збрехати можна прямо, словами, а можна це зробити складнішим способом – таким чином, що

слова та речення самі по собі хибними не є, але вони так побудовані і повідомленні в такому контексті: сказані таким тоном і з такою мімікою, що той, кому вони адресовані, неправду прийме за правду, а правду за неправду. А це є обман, неправда, яка через те, що вона подана в особливо хитрій формі, не робиться допустимою; навпаки, вона набуває особливо нетерпимого, незаконного характеру [126, с. 176].

Інша точка зору – що якщо слідувати подібним міркуванням, то обман можна побачити майже в кожному тактичному прийомі, не кажучи про тактичні комбінації, які в літературі називають термінами «слідчі хитрощі», «психологічні пастки» [121, с. 191]. Саме тактичні комбінації як системи тактичних прийомів або слідчих (розшукових) дій використовують для вирішення найбільш складних слідчих ситуацій.

Одним із центральних критеріїв допустимості обману під час допиту особи, яка буде впізнавати, є заборона фальсифікації доказів. Проте науковцями вона трактується неоднозначно, недостатньо конкретно. Р. С. Белкін поняття фальсифікації пов'язував із наявністю навмисно створеної або перекрученої слідчим інформації у конкретному джерелі (наприклад, протоколі). Відповідно виникає питання: чи допустимо слідчому прямо дезінформувати допитувану особу щодо наявності у нього доказів, яких фактично немає (наприклад, зізнання особи)? Аналізуючи позицію Р. С. Белкіна, таке повідомлення не буде вважатися фальсифікацією, адже ніякого джерела доказів, де б містилися такі хибні факти, не існує. На думку І. В. Кубарева, такі тактичні прийоми містять прямий обман, і у підсумку порушують етичні засади допиту, відповідно – не можуть бути допустимими [102, с. 3-4].

У той час, поки вчені дискутують про доцільність та правомірність застосування психологічного впливу на учасників кримінального провадження, допустимість обману в тактичних прийомах та комбінаціях, на практиці все це використовують для вирішення конкретних слідчих ситуацій. Зі сказаного видно, що використання обману в тактичних прийомах та комбінаціях – поширений спосіб подолання протидії розслідуванню. Оскільки це так, то не

варто безапеляційно відмовлятися від тактичних прийомів та комбінацій, які не розкривають справжніх намірів слідчого у вирішенні складних слідчих ситуацій.

Неоднозначне ставлення до цього питання певною мірою обумовлено відсутністю чіткого його вирішення законодавцем. Так, у ст. 11 КПК України йдеться про катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, чи погрози такої поведінки. Про обман у цій нормі не згадується. Насильство та погрози є нічим іншим, як незаконними діями. Мабуть, тому у ст. 373 КК України йдеться про примушування давати показання шляхом незаконних дій. Водночас ні переліку таких дій, ні загального критерію для визначення таких не надається.

Маскування своїх намірів шляхом введення в оману, що є сутністю криміналістичної тактики, є нічим іншим як обманом. Звернувшись до довідкової літератури, бачимо, що обман – хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; омана [177, с. 533-534].

Таким чином слідчий на виконання своїх обов'язків задля реалізації завдань, які стоять на певному етапі розслідування, може застосовувати окремі тактичні прийоми. Проте вичерпного переліку тактичних прийомів, у тому числі й тих, які застосовуються під час проведення пред'явлення для впізнання, надати неможливо. Спільною рисою, властивою всім тактичним прийомам, є їхня психологічна основа, яка виражається у психологічному механізмі реалізації.

На думку психологів сутність психологічного впливу проявляється у «проникненні» однієї особи (або групи осіб) до психіки іншої особи (або групи осіб). Зазначений психологічний вплив відносно психічного стану, думок, почуттів та дій іншої людини відбувається зазвичай під час застосування вербальних чи невербальних психологічних засобів. Походження такого психологічного впливу щодо реципієнту – зовнішнє, і у випадку сприйняття

ним цього впливу, він призводить до змін у конкретних психологічних регуляторах певної активності людини [140, с. 77].

У спеціальній літературі вірно визначається, що психологічний вплив, який є притаманним суті тактичним прийомам, може реалізовуватися у будь-яких слідчих ситуаціях – конфліктних та безконфліктних. На думку В. Ю. Шепітька саме назва категорії «психологічний вплив» акцентує на його цільовому призначенні – психіці особи. Науковець визначив місце та зміст психологічного впливу у тактичних прийомах. Так, тактичні прийоми є носіями психологічного впливу; це, так би мовити, технологічна сторона застосування психологічних методів впливу, тож тактичний прийом – це форма реалізації психологічного впливу; у свою чергу психологічні методи впливу не можуть застосовуватися поза тактичним прийомом [214, с. 68].

Отже, під час безконфліктної слідчої ситуації в процесі проведення пред’явлення для впізнання доцільним слідчим може бути використано такі тактичні прийоми психологічного впливу як передання інформації (слідчий надає психологічну допомогу за допомогою нагадування, активізувавши мислення та пам’ять особи задля відновлення та відтворення сприйнятих ознак та прикмет об’єкта); стимулювання позитивних рис людини; активізація емоцій та почуттів особи з метою її залучення до співпраці; використання асоціації схожості, суміжності, протилежності, перефразування, роз’єднання, перегляду сприяння для пригадування особою, яка буде впізнавати, забутих обставин спостереження об’єкта; відновлення асоціативних зв’язків; поступове відтворення загальних та конкретних обставин сприйняття об’єкта; активізація установок особи в емоційно-вольовій сфері тощо.

У конфліктній же ситуації застосування тактичних прийомів ускладнюється через протидію учасників слідчої (розшукової) дії, тож першочерговою задачею слідчого є подолання їхніх негативних установок, і вся діяльність спрямована на це. У таких умовах рекомендується використання тактичних прийомів бесіди, вільної розповіді з подальшою деталізацією

показань, використання позитивних рис особи, створення ефекту «незаповненості», раптовості тощо [205, с. 15].

Аналізуючи наукові праці з цього питання Ю. М. Чорноус зазначає, що на думку М. В. Костицького свідомість особи, котра приховує окремі обставини під час розслідування, може бути двох моделей: реальною і вигаданою. Під час допиту, що передує пред'явленню для впізнання, у процесі вільної розповіді не відбувається змішування цих моделей. Але коли слідчий ускладнює та активізує рівень психологічного впливу на особу шляхом застосування певних психологічних методів, збільшується вірогідність змішування зазначених моделей, їхніх ознак і деталей. Отже ускладнені завдання, їхні варіювання спричиняють у особи плутанину під час викладу інформації, порушують її логічність, викривають неузгодженість та обмовки у розповіді [205, с. 16].

Так, під час допиту, який передує проведенню пред'явлення для впізнання, на початковому етапі слідчий повинен визначити психологічні чинники, які можуть допомогти встановити причини (хоча б ймовірні) надання особою недостовірних показань, та допомогти сумлінному допитуваному пригадати обставини події, під час якої він спостерігав об'єкт, що планується пред'являти йому для впізнання. Зазначені обставини можуть бути викликані різними причинами, але окреслені психологічні чинники визначають тактичні прийоми, які будуть застосовуватися.

Під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій відбувається психологічний вплив учасників один на одного (здебільшого на рівні стресу) через зіткнення інтересів цих осіб. Тож, на підготовчому етапі проведення таких слідчих (розшукових) дій рекомендується казати сумлінним учасникам (на думку слідчого) щодо ймовірних психологічних складнощів (погроз, тиску), які можуть виникнути під час проведення таких слідчих (розшукових) дій, ознайомити із заходами забезпечення безпеки та за можливості надати рекомендації, котрі зможуть попередити ймовірний негативний вплив. Така попередня психологічна підготовка сумлінного допитуваного може посилити його вольові риси задля попередження негативного впливу під час, зокрема,

пред'явлення для впізнання. Під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії учасники візуально спостерігають і впливають один на одного своєю поведінкою, жестами, інтонацією [59, с. 203].

На специфіку психологічного впливу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, особливості проведення якого передбачають можливість застосування примусу, обмеження прав і свобод людини, вказали О. Я. Переверза та Т. Р. Гуменникова. Авторки запропонували проводити навчання студентів-юристів психологічним аспектам слідчих (розшукових) дій, акцентуючи увагу на тому, що під час їх проведення учасники можуть виходити із зони свого психологічного комфорту, що обумовлюється певними часовими обмеженнями, напруженістю обстановки, суб'єктивним ставленням до осіб та обставин, у яких проводиться слідча (розшукова) дія. Доцільним є вивчення виявів поведінки, зумовлених особливостями характеру та темпераменту особи [150, с. 235].

Звичайно ж психологічний вплив присутній і під час проведення слідчих (розшукових) дій складного (змішаного) характеру: пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, залучення експерта й проведення експертизи. Зокрема, процедура пред'явлення особи для впізнання може викликати в учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії переживання та психологічний дискомфорт [205, с. 16].

Під час дослідження практики розслідування умисних вбивств, учинених у стані сильного душевного хвилювання, А. І. Кунтій вказує на вплив специфіки розслідуваного кримінального правопорушення на посилення психологічного впливу тактичних прийомів, які застосовуються. Науковець зауважує на важливості застосовування тактичного прийому, заснованого на вченні психології про залежність спогадів від діяльності людини. Його сутністю є те, що особа у відповідь на пропозицію слідчого може відтворювати на місці (зокрема, під час проведення слідчого експерименту) лише те, що запам'ятала. Під час такого відтворення може так відбутися таке оживлення пам'яті особи, коли слідчий зможе отримати конкретні відомості щодо тих

фактів, які, здавалося б, зовсім були забутими. Одночасно особа не тільки пригадує окремі факти, а й відкидає ту інформацію, яка не відповідає реальній обстановці, щось уточнює, коригує, надає пояснення відомостям, які вона повідомила у процесі допиту. Рекомендується, щоб під час таких дій брав участь спеціаліст в галузі психології. Важливою вимогою є те, щоб під час перевірки дії особи були самостійними, без навідних запитань та підказувань від інших учасників [108, с. 395].

На думку В. В. Тіщенка та О. П. Ващук невербальне спілкування відбувається за допомогою тілесних сенсорних контактів, через міміку, жести та пантоміміку. Таким чином, науковці обґрунтовують позицію, що більший психологічний вплив здійснюється тактичними прийомами, основою яких є невербальна інформація. Тактичним значенням такої інформації є те, що вона сприяє визначенню психологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії – пред’явлення для впізнання, допомагає слідчому налагодити психологічний контакт з учасниками, виявляє інформаційну обізнаність і правдивість (неправдивість, приховування) учасника пред’явлення для впізнання, сприяє вибору ефективних тактичних прийомів (або ж їх комбінацій) з метою допустимого психологічного впливу на конкретного учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає виявити рівень протидії розслідуванню з боку учасника пред’явлення для впізнання тощо [190, с. 174].

Доцільно було б приділити увагу й іншим тактичним прийомам, які засновані на психологічному впливі на особу. В умовах протидії розслідуванню доцільним є використання фактору раптовості – раптовим застосуванням тактичного прийому у несумлінного учасника пред’явлення для впізнання можна викликати стан розгубленості, домогтися руйнування заготовленого плану поведінки, викриття неправдивості у показаннях. Тож, раптовість, яка використовується у процесу проведення окремих слідчих (розшукових) дій, з боку психології розглядається як вплив, спрямований на створення несподіванки для учасників. Щодо встановлення психологічного контакту, то окремими дослідниками воно розглядається як тактичний прийом [64, с. 338], а

іншими [18, с. 65] визначається як психологічний процес з деякою специфікою, що виявляється на кожному етапі. На думку Ю. М. Чорноус такі наукові позиції не можна вважати вірними [205, с. 17]. Встановлення психологічного контакту є завданням, що виникає в умовах проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій. А виконується це завдання за допомогою застосування системи тактичних прийомів (психологічного впливу. Основою налагодження психологічного контакту з конкретною особою під час розслідування є комплексне її вивчення, та аналіз слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування.

Отже, психологічний вплив на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання, може здійснюватися за допомогою різноманітних тактичних прийомів психологічного впливу. У літературі зустрічається спроба поділення таких прийомів на естетичний, процесуальний, етичний, тактико-криміналістичний та психологічний блоки. Зокрема, тактико-криміналістичний блок включає такі прийоми: раптовість; створення видимості обізнаності слідчого (перебільшеної чи применшеної); переконання; використання суперечності у показаннях особи, між її показаннями та іншими доказами; часткове повідомлення інформації тощо [182, с. 49-50]. Звичайно ж, це достатньо умовний поділ на блоки, проте зазначена класифікація дає можливість уявити достатньо велику кількість тактичних прийомів психологічного впливу, які можуть використовуватися під час пред'явлення для впізнання.

Психологічний вплив постійно сприяє формуванню нових тактичних прийомів, а власне тактичні прийоми є носіями певного психологічного впливу. У процесі використання тактичних прийомів процес здійснення психологічного впливу на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання, реалізується у декілька етапів: діагностика психологічного стану особи; вибір певної послідовності використання заходів психологічного впливу; безпосередньо застосування психологічного впливу; оцінювання результатів психологічного впливу; оцінка доказового значення отриманої інформації.

Застосуванню тактичних прийомів, що здійснюють психологічний вплив на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання, повинна передувати ретельна підготовка слідчого, під час якої він повинен перевірити їхню відповідність правовим та морально-етичним нормам; оцінити можливий тактичний ризик і його виправданість; спрогнозувати поведінку учасників пред'явлення для впізнання; визначити заходи на випадок виходу слідчої ситуації з-під контролю; спланувати використання отриманих результатів.

Психологічний механізм реалізації тактичного прийому психологічного впливу включає такі складові: безпосередня або опосередкована взаємодія між слідчим та особою, на яку здійснюється психологічний вплив; психологічна спрямованість, пов'язана із відтворенням у пам'яті події, яка відбулася, актуалізацією забутого у пам'яті особи; психологічний ефект від використання певного тактичного прийому (він пов'язаний із необхідністю отримання достовірних результатів під час пред'явлення для впізнання).

Критеріями допустимості тактичних прийомів психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання є законність, науковість, вибірковість, пізнавальна цінність, етичність. Розглядаючи зазначені критерії науковці виділяють психологічний вплив та психологічний тиск у тактичних прийомах, і зауважують, що у кримінальному провадженні не відповідають критеріям допустимості такі види психологічного тиску, як психологічний напад і психологічний примус, який можна вважати варварським психологічним впливом [16, с. 204-205]. У той же час психологічний вплив під час пред'явлення для впізнання є закономірним, тому що його застосування, як зазначав В. С. Кузьмічов, відповідає сутності слідчої діяльності, за виключенням тих випадків, коли психологічний вплив заснований на обмані, фальсифікаціях, приниженні людської гідності та обмеженні законних прав особи [106, с. 23]. Тут повинна спрацьовувати імперативність професійної моралі в такій мірі, щоб не зашкодити розслідуванню злочину та не порушити закон. Адже застосування тактичних прийомів суворо обмежено вимогами їх допустимості [147, с. 23].

Слід констатувати, що за своєю суттю кожний тактичний прийом – це носій психологічного впливу. І реалізація психологічного впливу під час досудового розслідування відбувається шляхом застосовування певних тактичних прийомів або їхніх комплексів. Тож, тактичні прийоми, з огляду на спрямованість психологічного впливу слідчого на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання, можуть бути класифіковані наступним чином: тактичні прийоми, які спрямовані на дотримання слідчим допустимої та доцільної лінії поведінки в умовах певної слідчої ситуації; тактичні прийоми, що спрямовані на управління проведенням пред'явлення для впізнання; тактичні прийоми, які спрямовані на управління іншими учасниками пред'явлення для впізнання як об'єктами тактичного впливу.

Сучасні досягнення психології – це живильне джерело для розвитку криміналістичного наукового знання, яке знаходить конкретне практичне відображення під час реалізації практичних завдань кримінального провадження, зокрема – розроблення тактичних прийомів та їхніх комплексів. Допустимість психологічного впливу на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання, забезпечується дотриманням таких засад: інформація, яка повідомляється зазначеній особі, не повинна містити завідомо неправдивих відомостей; зазначена особа може вільно обирати лінію своєї поведінки; цій особі повинна бути надана повна інформація щодо її прав та обов'язків; заборонено використання тактичних прийомів, що несуть загрозу фізичному або психічному здоров'ю особи [205, с. 18].

Тож, особливу значущість при цьому несуть межі допустимого впливу на осіб у ході отримання інформації під час пред'явлення для впізнання. Спілкування неможливе без впливу, тому весь процес допиту, який передуює впізнанню, повинен складатися на психологічному впливі, що майстерно здійснюється слідчим стосовно допитуваного. Сам напрямок допиту, система постановки питань, пред'явлення під час допиту тих чи інших доказів – усе це діє на психіку допитуваної особи. Тому як впізнанню особи, так і впізнанню речей чи інших об'єктів має передувати підготовча робота слідчого, однією з

елементів якої є психологічна підготовка особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання.

Під цією підготовкою нами розуміється комплекс прийомів слідчого, спрямованих на забезпечення оптимального психофізіологічного стану цієї особи у момент пред'явлення для впізнання. Підготовка особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, включає використання прийомів, спрямованих на забезпечення нормального функціонування особи в ситуаціях розслідування і прийомів впливу на її поведінку і психологічний та емоційний стан під час впізнання.

За допомогою використання спеціальних психологічних знань можна одержати дані, що дозволяють зрозуміти і правильно оцінити особливості психічної діяльності й поведінки людей [131, с. 166]. Більшість із тих, хто впізнає, з різним ступенем глибини, відчують стан дискомфорту у зв'язку з незвичайністю обстановки, необхідністю певного обмеження свободи пересування, порушення звичайного ритму життя, страху перед невизначеністю, перед майбутнім, перед неясністю своєї ролі в ситуації, що склалася, за себе і своїх близьких у зв'язку з обраною роллю викривача; побоювання і невпевненість у реальності, здійсненності взятих на себе зобов'язань, страх невдачі; суперечливість оцінки дій такого роду в мікроколективі, середовищі самого впізнаючого та вимог виконання громадянського обов'язку; можливе почуття жалості до самого себе і до особи, яка буде пред'являтися для впізнання, і пов'язані з цим підвищення емоційності сприйняття, тривожність тощо. Наведені фактори не можуть не вплинути на кінцеві результати пред'явлення для впізнання, оскільки, як відомо, ця слідча (розшукова) дія ґрунтується на можливостях використання механізмів пам'яті людини. Завдання слідчого у цій ситуації полягає у проведенні такої психологічної підготовки допитуваного, яка б значно знизила негативний ефект впливу зовнішніх подразників [2, с. 208].

Зміст заходів слідчого із психологічної підготовки особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, визначається часовими можливостями

слідчого, конкретною слідчою ситуацією та обстановкою розслідування загалом на конкретному етапі.

До прийомів такої підготовки особи можна віднести:

1) встановлення психологічного контакту з конкретною особою як оптимальна форма взаємодії. Психологічний контакт служить одним із факторів, що надає позитивний вплив на особу, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, оскільки саме у слідчому за наявності контакту ця особа знаходить психологічну опору і підтримку під час пред'явлення для впізнання;

2) правильний вибір слідчим часу виконання слідчої (розшукової) дії на момент найкращого психофізіологічного стану конкретної особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання. Психологічні дослідження показали, що виділяються три стадії працездатності людини [152, с. 117]: впрацьовування, період високої працездатності та її падіння внаслідок розвитку втоми. Суттєво, що втома впливає на всі параметри особистісних якостей людини, які є важливими для розпізнавальної діяльності. Крім того, існують періоди протягом дня, коли індивід має максимально доступний йому ступінь працездатності. Часто це пов'язано зі стереотипом поведінки, що встановився в процесі трудової діяльності. Ці дані слід з'ясувати та використовувати під час планування проведення пред'явлення для впізнання.

До логіко-психологічних прийомів, що використовуються слідчим під час пред'явлення для впізнання, належать визначення правильного змісту зовнішніх проявів особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, та інших її психофізіологічних особливостей, про що мова буде йти у третьому розділі дисертації.

Окрім того, що вплив на особу, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, під час допиту та безпосередньо проведення пред'явлення для впізнання має проводитися у суворих рамках закону, він жодним чином не повинен впливати на зміст показань цієї особи та на свободу проведення вибірки об'єкта, що ідентифікується, при впізнанні. Слід пам'ятати, що, ефект впливу підвищується у незнайомій обстановці, у новому оточенні, і навіть під

час виконання звичного завдання, тобто в умовах, характерних саме для проведення пред'явлення для впізнання, і тому прийоми впливу слід застосовувати дуже обережно, оскільки він може викликати сильні емоціональні хвилювання особи. Слідчому у таких випадках необхідно її заспокоїти, дати можливість відчувати підтримку та захист з боку правоохоронних органів [111, с. 424].

Вплив може здійснюватися у формі наказів, вимог, прохань, пропозицій, порад, застережень та попереджень. Доцільно особі, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, на місці пред'явлення для пізнання роз'яснити простий порядок проведення впізнання і чітко визначення всіх елементів її дій. При цьому ця особа звикає до обстановки, в якій їй належить діяти, у неї формується установка на впізнання знайомого об'єкта, уявне розв'язання завдання у формі уявлення про свої дії, долаються негативні установки щодо осіб, які будуть пред'являтися для впізнання, та щодо використання технічних засобів фіксації [180, с. 17].

Застосування впливу під час слідчих (розшукових) дій характеризується вчиненням дій з метою викликати у особи бажання діяти на користь правосуддя, тобто дати правдиві та повні показання.

Межі допустимого психологічного впливу складаються із безлічі критеріїв, серед яких можна виділити наступні:

1. Правовий – визначає обов'язки посадових осіб із правомірного проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема пред'явлення для впізнання.

2. Пізнавальний – виражає цільове призначення пред'явлення для впізнання, отримання інформації про обставини кримінального правопорушення, про шуканий об'єкт.

3. Тактичний – представляє дотримання криміналістичних тактичних рекомендацій для ефективного здійснення пред'явлення для впізнання.

4. Етичний – висловлює необхідність поважати честь та гідність учасників пред'явлення для впізнання.

Із тактичного погляду правомірний вплив будується на спостереженнях слідчого, який помічає ті чи інші зміни у показаннях і поведінці допитуваного, знаходить їм правильні пояснення, робить висновки, і по ситуації перебудовує тактику допиту. З метою отримання правдивих показань слідчий здійснює психологічний вплив шляхом рефлексії у мисленні, прогножуючи подальшу перспективу розвитку пред'явлення для впізнання [155, с. 259]. У літературі рефлексивне мислення визначається як динамічний ситуаційно обумовлений мисленнєвий процес, що спрямований на проникнення у свідомість особи шляхом імітації суджень тактичного партнера з метою з'ясування закономірностей його мислення та обрання способів найбільш ефективної поведінки, який виражається у формі самоаналізу з приводу певної ситуації у поєднанні із припущенням вірогідних результатів аналізу цієї ж ситуації тактичним партнером і має взаємний характер, що може виражатись як у безпосередній, так і в опосередкованій формах взаємодії [48, с. 160]. Тож, можемо визначити рефлексію під час допиту як мислення з приводу справи, що розслідується, уявне моделювання можливих міркувань.

Таким чином, криміналістика характеризує проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й пред'явлення для впізнання, в поєднанні із застосуванням правомірного психологічного впливу на особу, якій пред'являється об'єкт для впізнання. Особливу цінність при здійсненні пред'явлення для впізнання представляє наявність у слідчого технічних знань і тактичних умінь, що дозволяють йому ефективно комбінувати власні дії з розслідування.

З урахуванням цих напрямів виникає необхідність безпосереднього впровадження у тактику пред'явлення для впізнання досягнень у галузі психології та нейрофізіології. Під удосконаленням психологічних прийомів слід розуміти глибший і детальний аналіз дій учасників процесу, взаємодію на емоційному та поведінковому рівні. Необхідним є удосконалення психологічних прийомів отримання та діагностики показань учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Психологічні прийоми впливу, що застосовуються до свідка, потерпілого, підозрюваного, мають відмінності. Також психологічні прийоми можна класифікувати на ті, які застосовуються щодо осіб певної криміналістичної класифікаційної категорії (особи, які випадково вчинили злочин, нестійкі особи, особи, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності, неодноразово засуджені тощо); психологічні прийоми, що застосовуються до осіб, які мають певні психофізіологічні характеристики (особи, що мають аномалії психіки, психічно неврівноважені люди та люди з нормальною психікою). Психологічні форми впливу на неповнолітніх та дорослих осіб, на осіб, які раніше неодноразово притягувалися до кримінальної відповідальності, матимуть відмінності. Залежно від рівня інтелектуального розвитку людини, від її освітнього рівня застосування таких тактичних і психологічних засобів матиме неоднаковий за ефективністю результат.

Аналізуючи літературу із зазначеного питання З. Т. Гулкевич зазначає, що існує думка, що враховуючи вікові і психологічні особливості підлітків, їх схильність до навіювання, фантазування, найпридатнішим методом психологічного впливу на неповнолітніх учасників кримінального провадження є метод переконання. Проте, відносно цього існують й інші діаметрально протилежні думки, які породжують запитання щодо використання «слідчих хитрощів» або «психологічних пасток» як складових у певних тактичних прийомах, які засновані безпосередньо на методах психологічного впливу. Не вдаючись до детального викладу наявних досліджень авторка констатує, що одні науковці розглядають ці прийоми як вид психічного насилля, а інші – як винахідливість і маневрування інформацією, допустимим (правомірним) дезінформуванням [46, с. 139-140].

Переконання тлумачиться психологічною наукою як усвідомлена потреба особистості, що спонукає її діяти відповідно до своїх цінностей, орієнтацій [146, с. 22]. Відповідно до психологічного прийому можна віднести заснований на психології вплив переконання (створення перебільшеного ставлення до поінформованості слідчого). Але треба мати на увазі, що даний психологічний

прийом може привести, як неодноразово зазначалося багатьма криміналістами, до «самооговору» або висловитися у формі асоціальної поведінки (обмова осіб, не причетних до злочину, або осіб, до злочину причетних, але меншою мірою, ніж у тій, про яку повідомляє допитуваний).

Отже, КПК України містить низку заборон щодо застосування окремих тактичних прийомів психологічного впливу під час пред'явлення для впізнання та у ході допиту, який передує впізнанню. Зокрема, вважається неприпустимим ставити навідні питання під час пред'явлення для впізнання, навмисне спрямовані на формування установки у особи, що впізнає щодо впізнаваного (демонстрація фотографій перед пред'явленням для впізнання; дії, спрямовані на «спонтанну» зустріч зазначених учасників тощо). Предметом дискусії з позиції допустимості залишаються питання про прийоми використання «слабких місць» в психіці людини (помсти, ревнощів, користі тощо). За допомогою застосування даного психологічного прийому можна успішно впливати на допитуваного, не порушуючи при цьому межі допустимості.

Достатніми для підвищення якості пред'явлення для впізнання є застосування таких тактичних прийомів психологічного впливу: 1) прийом проміжних асоціацій, який застосовується для послідовного пригадування подій; 2) прийом асоціативних зв'язків для пожвавлення пам'яті особи; 3) прийом переконливого впливу, здатний змінити поведінку особи. Спірним залишається питання щодо активізації пам'яті за допомогою фотороботів та об'єктів, подібних до тих, які будуть пред'являтися для впізнання, оскільки цим можна сприяти породженню побічних асоціацій та уявлень. Не можна допускати прийоми з елементами навіювання.

Висновки до розділу 2

У психологічному аспекті проведення пред'явлення для впізнання відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій, адже воно є одним з

найпотужніших засобів психологічного впливу його учасників один на одного: взаємні впливи пов'язують слідчого, прокурора й осіб, які зведені на пред'явлення для впізнання, в єдину систему інформаційної та психологічної взаємодії, і роль слідчого, прокурора полягає в управлінні і контролі за функціонуванням цієї системи.

Процес формування показань за своєю психологічною сутністю є складною системою когнітивних, регулятивних і комунікативних психічних процесів, оснований на індивідуальних властивостях особистості. Когнітивні процеси відповідають за загальне пізнання та орієнтацію в зовнішньому середовищі, регулятивні процеси керують діяльністю й поведінкою особи, а комунікативні, відповідно, забезпечують ефективність процесу взаємодії.

Когнітивні психічні процеси особистості спрямовані на отримання, перероблення та збереження інформації. Їх умовно можна поділити на такі групи: сенсорно-перцептивні (сприйняття, основане на відчуттях); мнемічні – процеси первинного перероблення інформації (запам'ятовування, зумовлене увагою, свідомістю й попереднім досвідом); інтелектуальні – процеси вторинного перероблення інформації (відтворення, зумовлене мисленням, уявою та мовленням).

Межі допустимого психологічного впливу складаються із безлічі критеріїв, серед яких можна виділити наступні: 1) правовий – визначає обов'язки посадових осіб із правомірного проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема пред'явлення для впізнання; 2) пізнавальний – виражає цільове призначення пред'явлення для впізнання, отримання інформації про обставини кримінального правопорушення, про шуканий об'єкт; 3) тактичний – представляє дотримання криміналістичних тактичних рекомендацій для ефективного здійснення пред'явлення для впізнання; 4) етичний – висловлює необхідність поважати честь та гідність учасників пред'явлення для впізнання.

РОЗДІЛ 3

ПІДГОТОВКА І ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

3.1. Чинники, що впливають на прийняття рішення щодо пред'явлення для впізнання

Із числа багатьох процесуальних рішень, які приймаються під час розслідування, слід виділити рішення про черговість і послідовність проведення слідчих (розшукових) дій. Важливим є огляд питань щодо чинників, які впливають на прийняття означених процесуальних рішень. Кожне таке рішення практично є результатом розв'язання тактичного завдання, істотним елементом якого є вибір оптимального, найбільш ефективного й економічного варіанту проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. На наш погляд, обговорення цих питань на прикладах різних процесуальних і непроцесуальних форм впізнання є настільки важливим, що це дає підставу розглядати їх як загальні питання тактики пред'явлення для впізнання.

Слідчий уповноважений на прийняття юридично значущих рішень, які суттєво впливають на хід кримінального провадження. І з урахуванням того факту, що законодавець не визначив чітких інструкцій розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення, слідчий застосовує власні дискреційні повноваження в кожному кримінальному провадженні, яке ним розслідується. Необхідно зауважити, що розсуд слідчого та дізнавача (як і будь-якого іншого уповноваженого суб'єкта кримінальних процесуальних відносин) в значній мірі покладається саме на внутрішнє переконання [191, с. 285].

Розсуд слідчого О. О. Торбас поділяє на оптимальний та безпосередній. Оптимальний розсуд проявляється в наступних різновидах: 1) надання слідчому права обирати один із передбачених відповідною правовою нормою варіантів поведінки або рішення; 2) надання слідчому права приймати під час розслідування кримінальних правопорушень рішення, які базуються на формулюваннях норм, які регламентують його діяльність шляхом таких

загальних формулювань, як «слідчий має право», «слідчий може» тощо, за якими слідує перелік умов, при яких відповідне рішення буде найбільш доцільним; 3) можливість приймати певне рішення на підставі формулювання «за необхідності», «за нагальної потреби» тощо; 4) необхідність застосування аналогії права. Безпосередній же розсуд слідчого під час прийняття рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання пов'язаний в першу чергу з його професійною трансформацією. Такий розсуд відрізняється від оптимального певними змінами в особистісних характеристиках слідчого [191, с. 288].

Особа, що проводить розслідування, приймає рішення про проведення пред'явлення для впізнання після встановлення фактичних підстав його проведення, оцінки правової основи та формування процесуальної підстави зазначеної слідчої (розшукової) дії (у цьому випадку – усне рішення). Тобто, прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання не є в повному розумінні слова першим етапом його проведення, воно формується в результаті клопітливої підготовчої та аналітичної діяльності слідчого, виступаючи направляючою частиною реалізації управлінського рішення. Від вірності і законності цього рішення слідчого залежить підсумковий результат проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Прийняття слідчим рішення про проведення певної слідчої (розшукової) дії – це й результат вже сформованої слідчої ситуації, яка створює умови для проведення, зокрема, і пред'явлення для впізнання, чи вже «виводить» слідчого на передбачений законом обов'язок його проведення. Рішення про проведення слідчої (розшукової) дії – це наслідок природної ситуації, що склалася (наявності фактичних і правових підстав проведення слідчої (розшукової) дії, а також передбачених законом умов допустимості її проведення) [32, с. 108].

На підставі безпосереднього дослідження слідчої ситуації, що склалася та відбулася у свідомості слідчого на певному етапі кримінального провадження, складаються плани подальшого розслідування кримінального правопорушення, висувуються версії, розробляються тактичні прийоми і операції, приймаються і реалізуються процесуальні, інформаційні, тактичні й організаційні рішення. У

свою чергу, під час здійснення запланованих рішень виявляється безпосередній вплив на об'єкти судового пізнання, що приводить до зміни реальної ситуації у кримінальному провадженні. Інформація про результати процесуальних дій, докази й інші дані, що надходять до слідчого, дозволяють йому скорегувати вже відбиту в його свідомості слідчу ситуацію і сформулювати нову. Після усвідомлення характеру слідчої ситуації слідчий може відразу ж, без усякої перерви, перейти до інших етапів своєї діяльності, зокрема й прийняти рішення щодо необхідності проведення пред'явлення для впізнання [178, с. 53].

Отже, застосування певних тактичних прийомів, прийняття рішення про вибір тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії залежить від слідчої ситуації і її оцінки слідчим.

Розглядаючи підстави проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні І. С. Войтович дослідила думки науковців із питань вмотивованості та обґрунтованості процесуальних рішень слідчого. Так, О.І. Марочкін зазначає, що окремі автори включають в мотивування систему доводів, аргументів, міркувань фактичного, логічного, правового характеру, які призводять до певних висновків у провадженні [130, с. 254]. На думку С. М. Смокова вмотивованість процесуального рішення означає наявність сукупності мотивів, доводів, аргументів для обґрунтування здійснення цього процесуального рішення, та вміння привести мотиви, доводи і аргументи на переконливу систему з тим, щоб показати достатність доказів для прийняття правильного рішення [179, с. 73]. Інші вчені-процесуалісти вважають, що мотивування – це зовнішній вираз законності і обґрунтованості процесуального рішення, а обґрунтованість є прихованою невидимою властивістю, проте для того, щоб обґрунтованість набула наочності, необхідно факти звести до певної системи, забезпечити їх додатковими судженнями і з цією метою використовується спеціальний засіб – мотивування. Деякі автори не виділяють вмотивованість процесуальних рішень в якості окремої вимоги, вважаючи, що вона є необхідною ознакою обґрунтованості і є сукупністю доводів, які наводяться слідчим у певному процесуальному рішенні на підтвердження

правильності його висновків. Проте недостатньо наявності одних лише фактів дійсності, які вимагають проведення певної слідчої (розшукової) дії, слід ще й їх обмірковувати з позиції логіки процесу розслідування із зазначенням того, що може дати ця слідча (розшукова) дія [32, с. 98-99].

Водночас виникає питання щодо того, як слід пояснювати причини, які спонукали слідчого прийняти рішення про проведення, зокрема, пред'явлення для впізнання, якщо під час цієї слідчої (розшукової) дії не виноситься постанова? У літературі висловлювалася позиція, згідно з якою необхідно обов'язкове винесення постанов про проведення всіх слідчих (розшукових) дій [174, с. 178]. Не можемо погодитися із цією точкою зору, оскільки це може занадто бюрократизувати кримінальний процес.

Одним із актуальних напрямків досліджень вважаємо наукові розробки чинника раптовості, зокрема дослідження впливу цього чиннику на прийняття слідчим рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання. Сутність раптовості у слідчій діяльності полягає у виборі і реалізації слідчим системи заходів, прийомів, дій, що забезпечують необхідні умови для збору доказової і орієнтуючої інформації на основі несподіванки їх характеру і змісту для відповідних учасників розслідування, тобто у цілеспрямованому створенні відповідних умов використання чинника раптовості, а не певних ускладнень для учасників такого процесу [210, с. 221]. Проте, раптовість при проведенні розслідування досягається аж ніяк не за рахунок непродуманих рішень та дій, при прийнятті даного тактичного рішення необхідне врахування всіх плюсів та мінусів визначеного моменту проведення пред'явлення для впізнання. До проведення цієї слідчої (розшукової) дії необхідно ретельно підготуватись, зокрема, визначити перелік питань, з урахуванням обраних раніше допитуваними особами версій, забезпечити відповідне технічне оснащення [213, с. 324].

Розглядаючи зміст дій слідчого в умовах тактичного ризику під час прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання, В. М. Шевчук виокремлює такі типи ситуацій, у яких може проявитися чинник раптовості:

1) очікувані події відомі, програма діяльності відпрацьовується, невідомим залишається час настання події; 2) подія відома в загальних рисах, тому немає точної програми; час настання події невідомий; 3) час і характер події невідомі. Остання ситуація не являє собою форму прояву чинника раптовості, а є відображенням стану постійної готовності і здатності слідчого оперативно реагувати на зміни. Раптовість поведінки сторін під час розслідування являє собою вплив однієї особи на іншу. Вплив може бути здійснено не тільки дією, але і бездіяльністю. Вплив на конфронтуючу слідчому сторону будується з урахуванням її психічного стану в даний момент. Тож, чинник раптовості слід розглядати як вжиті слідчим дії (бездіяльність) – прийняття рішення про проведення (або не проведення) пред'явлення для впізнання, які з'явилися несподіванкою для того, кому вони адресовані [211, с. 1358].

Це одним важливим чинником, що впливає на прийняття рішення щодо пред'явлення для впізнання, є принципи пред'явлення для впізнання. Принципи кримінальної процесуальної природи пред'явлення для впізнання варто дослідити через призму правової інформації, що міститься у ст.ст. 228–230 КПК України. Б. В. Безкоровайний ці принципи розподілив на три групи [8, с. 141]: зобов'язальні, заборонні, дозвільні. До першої групи науковець відніс принципи, які вказують на те, що слідчому як суб'єкту правозастосування необхідно робити обов'язково так, як передбачено законом (принципи, зазначені у ст.ст. 228, 229 КПК України, які вказують на те, що пред'явлення для впізнання особи або речі повинно проводитися разом з іншими особами тієї ж статі, що не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі або в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, яких має бути не менше трьох). До другої групи автор відносить групу принципів, що встановлюють заборону на окремі дії, вказують як на заборону тих чи інших дій, так і на їх вчинення певним способом (кримінальні процесуальні приписи, де передбачено, що проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання (п. 6 ст. 228 КПК України); впізнання за

голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, яка впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання (п. 9 ст. 228 КПК України) тощо). До третьої групи – дозвільних принципів або, іншими словами, факультативних – науковець включив принципи, які надають право вчиняти певне діяння, але не вказують на обов'язок слідчого щодо їх вчинення (положення про можливість ідентифікації за уявними образами лише при наявності певних умов пред'явлення для впізнання не об'єкта в цілому, а його фотографії [99, с. 79]; п.п. 6, 7, 9 ст. 228 КПК України передбачають, що за необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису, що виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання) [8, с. 142].

Специфіка вирішення питання про черговість проведення впізнання виявляється у двох площинах: з одного боку – у черговості, яка диктується законом або ґрунтується на логічному зв'язку, наприклад, допиті який передуює пред'явленню для впізнання; з іншого боку, ця специфіка полягає в урахуванні всіх попередніх процесуальних дій, під час проведення яких особа, яка буде впізнавати, могла сприймати об'єкт майбутнього впізнання. Так, проведений раніше одночасний допит декількох осіб виключає наступне пред'явлення їх одна одній для впізнання. Водночас одночасний допит не повинен підміняти собою пред'явлення для впізнання. Тому при необхідності ототожнення одним учасником допиту іншого необхідно спочатку провести пред'явлення особи для впізнання, а потім одночасний допит [60, с. 123]. Досягнення завдань цієї слідчої (розшукової) дії справляє на впізнану особу сильний психологічний вплив, створює сприятливі умови для проведення наступного одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку одночасний допит повинен проводитися відразу за пред'явленням для впізнання [60, с. 171].

Крім того, участь особи, яка буде впізнавати, під час слідчого огляду об'єкта унеможлиблює у подальшому пред'явлення їй цього об'єкта для впізнання. Наприклад, таке становище має місце у випадках, якщо особа, яка буде впізнавати, впізнала об'єкт ще до початку кримінального провадження,

впізнання відбулося випадково у процесі розслідування або об'єкт був впізнаний під час здійснення оперативно-розшукових заходів. Сутність перешкоди для проведення впізнання у цих випадках полягає в тому, що впізнавальна задача позбавляється тих психологічних труднощів, подолання яких в умовах первинного впізнання надає йому необхідну в судочинстві достовірність.

Значення психологічних чинників є настільки великим, що в деяких ситуаціях вони створюють безумовні процесуальні перешкоди для ухвалення рішення про проведення пред'явлення для впізнання. Так, важливим фактором урахування слідчим психологічного підґрунтя процесу впізнавання.

Впізнавання може бути: 1) повним або неповним; 2) визначеним або невизначеним; 3) істинним або помилковим. При повному впізнаванні об'єкт ідентифікується за всіма ознаками, при неповному – тільки по їх частині (якісь ознаки впізнаються, а якісь – ні). Визначеність впізнавання відбиває ту міру упевненості, з якою суб'єкт може заявити, що об'єкт, що впізнався, – «той самий». Існує декілька градацій такої упевненості (від сильних сумнівів – до твердої переконаності в знайомості об'єкта). При істинному впізнаванні за знайомий сприймається такий об'єкт, який дійсно зустрічався людині раніше. Помилкове впізнавання – це впізнання як знайомого такого об'єкта, який сприймається уперше. Помилкове впізнавання може істотно варіювати за ступенем упевненості (від непевного відчуття знайомості – до твердої переконаності в тому, що «це знайомий об'єкт»). Помилкове впізнавання може відбуватися через вплив емоцій і почуттів, установок, стресу, стомлення, розладів свідомості. При помилковому впізнаванні суб'єкт утруднюється виділити в об'єкті значущу інформацію й орієнтується на другорядні ознаки, які випадково збігаються з ознаками знайомого об'єкта. Особливий варіант порушення розпізнавального процесу – «промах», тобто нездатність упізнати знайомий об'єкт, сприйняття його як нового [105, с. 49-50].

Важливим психологічним чинником, котрий впливає на ухвалення рішення про проведення впізнання, є передбачувана форма перебігу

пізнавального процесу, яка зумовлюється характером попередньої взаємодії особи, що буде впізнавати, з об'єктом впізнання. Оскільки для одних об'єктів за певних умов пред'явлення для впізнання є неможливим (якщо заздалегідь відомо, що особа, яка буде впізнавати, добре знала об'єкт до розслідуваної події), а для інших об'єктів ця обставина не має значення, то вирішення питання про вибір проведення саме пред'явлення для впізнання, як специфічної слідчої (розшукової) дії, доцільно простежити на прикладах різних видів об'єктів.

Особу слід пред'являти для впізнання у тих випадках, коли: а) той, кого впізнають, раніше не був знайомий з особою, яка буде впізнавати, але за певних обставин останній вдалося запам'ятати які-небудь ознаки зовнішності або функціональні ознаки першого; б) особа, що впізнає, знає особу, що впізнається, але не може назвати її прізвище, ім'я або називає їх не правильно; в) особа, що впізнає, знає людину, що впізнається, і правильно називає її прізвище й ім'я, але остання заперечує факт знайомства. Якщо жодна з цих двох осіб не заперечує факту знайомства, то вважається, що немає необхідності пред'являти їх одне одному для впізнання. У противному разі така слідча (розшукова) дія не забезпечить одержання нової і не може бути засобом перевірки раніше зібраної інформації.

Відомості про особу, що впізнається, звичайно виходять від особи, що впізнає, під час допиту якої з'ясовується характер їх попередньої взаємодії. Проведення попереднього допиту сприяє прийняттю обґрунтованого рішення про доцільність пред'явлення для впізнання, правильній оцінці результатів цієї слідчої (розшукової) дії [17, с. 511]. Рішення про проведення пред'явлення для впізнання не може бути прийнятим, якщо особа, що буде впізнавати, називає індивідуалізуючі ознаки об'єкта та повідомляє, що впізнанню передувала неодноразова і тривала взаємодія з цим об'єктом.

Пред'явлення для впізнання членів сім'ї, близьких родичів, товаришів по службі, сусідів, друзів, знайомих (тобто осіб, які добре впізнаються симультанно) за загальним правилом не провадиться. Але нерідко серед людей,

які легко узнаються, є особи, про котрих їх знайомі можуть повідомити дуже мало (наприклад, тільки прізвище або тільки ім'я, прізвисько; коли або за яких обставин познайомилися). Ці особи, на нашу думку, пред'являються для впізнання лише тоді, коли виникає необхідність у встановленні особи того, хто впізнається, тобто, чи є він у дійсності саме тим, за кого себе видає.

У літературі була висловлена думка про доцільність пред'явлення для впізнання добре відомої особі, що впізнає, людини, якщо остання заперечує знайомство з цією особою, а також, якщо видає себе не за ту особу, якою вона у дійсності є [202, с. 37]. Існують підстави стверджувати, що в даній ситуації має місце встановлення особи: у першому випадку перевіряється, чи є особа, що впізнається, тим, ким її вважає особа, що впізнає; у другому – чи є ця особа тим, за кого себе видає. Пред'явлення для впізнання особи, добре відомої особі, що впізнає, процесуально допустимо, якщо впізнання буде проводитися за іншим, більш складним комплексом ознак, якими є, наприклад, особливості мови і ходи.

Якщо ж об'єктом впізнання є річ, то варто зазначити, що до підстав, які виключають проведення пред'явлення для впізнання, на думку В. Г. Лукашевича та О. В. Юнацького, можна віднести також і вказівку допитуваного на такі ознаки об'єкта, які дозволяють одразу ж встановити його тотожність без пред'явлення для впізнання. Як приклад, це може бути надана допитуваним інформація про ідентифікаційний номер об'єкта, що підлягає впізнанню, і він збігається з номером, зазначеним у технічному паспорті на цей об'єкт [117, с. 78].

Оцінюючи показання, слідчому слід намагатися виявити логічний зв'язок між причиною і слідством, відповісти на питання про мотиви поведінки допитуваної особи, встановити відповідність її показань її поведінці під час події, що спостерігається. У процесі оцінки показань, що сприймаються безпосередньо слідчим, велике значення має чуттєве пізнання, оскільки є певний ризик піддатися емоціям. Важливо спиратися на логічно обґрунтовані оцінки, щоб не допустити помилки у висновках. З цією метою слід

використовувати закони формальної логіки, зокрема закон тотожності, закон несуперечності тощо .

На підставі перевірки та оцінки показань, отриманих під час допиту, що передуює пред'явленню для впізнання, слідчий має провести комплекс заходів, спрямованих на підготовку до безпосередньо пред'явлення для впізнання.

Насамперед, результати такого допиту мають, на наш погляд, привести до рішення про можливість впізнання та доцільність проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Іноді допитуваний на пропозицію описати ознаки, прикмети об'єкта, який він спостерігав раніше, заявляє, що йому важко це зробити, проте, під час пред'явлення для впізнання він зможе впізнати об'єкт. У таких випадках закон зобов'язує слідчого під час допиту встановити сукупність цих ознак, за якими можливо впізнання. І наступне пред'явлення для впізнання дійсно відбувається успішно.

Але це не означає, що слідчий не повинен намагатися під час допиту встановити конкретні ознаки та прикмети об'єкта. Кожний слідчий практично спроможний провести цю частину допиту відповідно до своїх суб'єктивних уявлень про систему ознак об'єктів навколишньої середи, використовуючи при цьому зрозумілу для допитуваного загальноновживану термінологію під час використання відповідних тактичних прийомів допиту.

Цікавою у цьому контексті є думка І. В. Кубарєва та С. С. Баргана про застосування наративного аналізу, який передбачає вивчення розмови у взаємодії, за допомогою чого створюється і підтримується інтерсуб'єктивне розуміння (таке, що вказує на спільність ідей, установок і переконань між суб'єктами взаємодії) [104, с. 30]. Наративний аналіз або аналіз розповіді ґрунтується на загальних положеннях лінгвістики, яка дозволяє виявити особливості прояву всієї сукупності мовних засобів, використовуваних для спілкування. Однак у поєднанні з методами психології відбулося якісне оновлення і розширення проблематики мовознавства, що й стало поштовхом до розробки різних методів аналізу тверджень та розповіді індивіда загалі. Як відомо, внаслідок спілкування можна не лише почути власну думку мовника

щодо певних явищ або подій, але й отримати відомості про його психологічний портрет, рівень інтелектуального розвитку, наявність специфічних рис обраної моделі поведінки. У зв'язку з цим, при зверненні до усталених лінгвістичних структур і до їх психологічного значення, проведення наративного аналізу показань допитуваного вбачається перспективним напрямком з метою отримання повного й достовірного викладу обставин про вчинене кримінальне правопорушення [104, с. 29].

Важливим питанням під час прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання є забезпечення достовірності результатів такої слідчої (розшукової) дії. Можливість перевірки проведенням пред'явлення для впізнання показань особи, яка впізнає, щодо їх достовірності залежить від низки чинників.

По-перше, важливим фактором є те, наскільки точно під час допиту, який передуює впізнанню, особа описує ознаки, за якими вона може впізнати особу, річ, труп. На думку Б. Є. Лук'янчикова і Є. Д. Лук'янчикова законодавець передбачає можливість проведення пред'явлення для впізнання не за точно вказаними особою прикметами особи або ознаками речі, а за сукупністю таких ознак. Науковці визнають ці положення ч. 1 ст. 228 КПК України невдалими та такими, які штовхають слідчого до абстрактних роздумів та опису сукупності ознак, за якими відбулося впізнання [120, с. 49].

У подальших своїх роботах науковці пропонують ч. 1 ст. 228 КПК України викласти в такій редакції «Перед тим, як пред'являти особу для впізнання, слідчий, прокурор допитує особу, яка буде впізнавати, про зовнішній вигляд і прикмети особи, обставини, за яких вона її бачила, з'ясовує, чи може впізнати цю особу. Якщо особа під час допиту не може назвати прикмети особи, проте впевнено заявляє, що може впізнати таку особу, це зазначається в протоколі» [122, с. 54].

У той же час у науковій праці А. Ф. Волобуєва та С. М. Лозової викладена думка, що у чистому вигляді сукцесивна та симультанна форми впізнання зустрічаються доволі рідко. Як правило, ці форми доповнюють одна

одну. Так, у ході допиту, який передує впізнанню, особа може вибірково повідомити окремі прикмети чи ознаки поряд із синтетичним сприйняттям інших прикмет або ознак. І слідчі у таких випадках повинні якомога старанніше намагатися отримати від допитуваної особи більше деталей про прикмети чи ознаки об'єкта впізнання, використовуючи з цією метою тактичні прийоми, спрямовані на відновлення пам'яті, асоціацію за схожістю, суміжністю і контрастністю, які виконують важливу роль у відтворенні уявного образу [33, с. 71–72]. На нашу думку, це доволі слушні рекомендації.

По-друге, важливим чинником, що впливає на можливість через проведення пред'явлення для впізнання перевірити достовірність показань особи, яка впізнає, є наявність чи відсутність одержаних із інших джерел доказів відомостей про зв'язок об'єкта впізнання (особи, речі, трупа) із подією кримінального правопорушення, яке розслідується. Тут можна говорити про дві групи ситуацій: 1) допитувана особа описує конкретні прикмети чи ознаки чи навпаки – не може їх назвати, але заявляє доволі впевнено про те, що зможе впізнати об'єкт під час пред'явлення для впізнання за сукупністю ознак, і успішно його впізнає; 2) допитувана особа чітко називає прикмети чи ознаки об'єкта впізнання або впевнено заявляє, що зможе впізнати цей об'єкт за сукупністю ознак, а під час проведення пред'явлення для впізнання – не впізнає.

Коли виникає друга описана ситуація, то зазвичай у слідчого, прокурора формується уявлення, що через негативні результати впізнання вся робота (проведена значна робота із пошуку особи, речей, які можуть бути пред'явлені для впізнання, із організації проведення безпосередньо впізнання тощо) зведена нанівець. У літературі пропонується після виникнення такої ситуації у кримінальному провадженні провести або впізнання іншою особою, або ідентифікаційну експертизу, та обов'язково допитати особу про причини невпізнання особи, речі, трупа [115, с. 126-129]. Ми вважаємо, що звичайно ці процесуальні дії слід проводити, але вкрай важливим є прогнозування слідчим

можливості виникнення такої ситуації на етапі прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання, та вжиття заходів щодо її уникнення.

Для прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання дуже важливою є відповідь допитуваного на питання про можливість впізнання та ступінь його впевненості у цьому. Якщо допитувана особа висловлює сумнів, невпевненість, це не виключає можливості проведення пред'явлення для впізнання, але зобов'язує ретельно до нього підготуватися, зокрема це може бути рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання у місці спостереження об'єкта. Отже підготовка до проведення для впізнання у таких умовах повинна відбуватися за загальними правилами підготовки до слідчої (розшукової) дії в умовах тактичного ризику.

З аналізу слідчої і судової практики видно, що деяких неправильних рішень про провадження пред'явлення для впізнання можна було б уникнути. Так, під час допиту важливою є умова ретельного з'ясування характеру попередньої взаємодії особи, що впізнає, з людиною, що впізнається. Це дозволило б отримати уявлення про те, як буде протікати пізнавальний процес (симультанно чи сукцесивно) і прийняти правильне процесуальне рішення.

В літературі зазначається, що формування ситуацій пред'явлення для впізнання зумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До об'єктивних чинників відносяться: а) час, що минув з моменту сприйняття до моменту впізнання; б) характер об'єкта, що впізнається; в) характер ознак, за якими об'єкт ототожнюється; г) умови, в яких проводиться пред'явлення для впізнання; ґ) форму пред'явлення для впізнання; д) вік особи, яка впізнає. До суб'єктивних чинників належать: а) наявність або відсутність психофізіологічних вад у суб'єкта впізнання; б) ступінь психологічного впливу особою, яка підлягає впізнанню, на того, хто впізнає; в) позиція і поведінка особи, яка впізнає [74, с. 14].

На підставі проведеного дослідження Л.П. Ковтуненко доводить, що найбільш поширеними є такі ситуації пред'явлення для впізнання: 1) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості ситуації (ситуація при

пред'явленні для впізнання об'єкта через незначний проміжок часу після його сприйняття (складає 71%); ситуація, коли в розпорядженні слідчого є достатньо повна інформація про обставини сприйняття і ознаки об'єкта, що впізнається (35%); б) складні ситуації (ситуація при пред'явленні для впізнання об'єкта через значний проміжок часу після його сприйняття; ситуація, коли в розпорядженні слідчого є достатньо повна інформація про обставини сприйняття об'єкта, але ознаки об'єкта в повному обсязі невідомі (28%); ситуація, коли в розпорядженні слідчого є неповна інформація про обставини сприйняття і ознаки об'єкта, що пред'являється для впізнання (13%); 2) за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань: а) організаційно впорядковані ситуації (ситуація, коли особа впізнає об'єкт за прикметами чи ознаками, що є на одному з пред'явлених їх об'єктів (особі, предметі) і збігаються з названими нею на попередньому допиті (44%); б) організаційно неврегульовані ситуації (ситуація, коли особа, яка впізнає, на попередньому допиті заявляє, що зможе впізнати шуканий об'єкт, «якщо його покажуть», але не в змозі фрагментарно чи в цілому описати ті прикмети чи ознаки, за якими вона його впізнає серед схожих об'єктів (16%); 3) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивні (сприятливі) ситуації (ситуація, коли особа дає згоду на участь у впізнанні і намагається сприяти встановленню об'єктивної істини (74%); б) деструктивні (несприятливі) ситуації (ситуація, коли особа відмовляється від запропонованої слідчим форми здійснення впізнання і наполягає на інших (7%). Запропонована авторкою класифікація ситуацій окремих слідчих дій в подальшому дозволяє виділити тактичні прийоми чи їх системи, що є найбільш оптимальними в тій або іншій ситуації [74, с. 15].

Отже, пред'явлення для впізнання не є обов'язковою слідчою (розшуковою) дією в кожному кримінальному провадженні – її проведення можливе лише при наявності певних умов, які визначаються наступними чинниками:

1) у кримінальному провадженні встановлено особу – учасника певних подій (обставин) кримінального правопорушення (свідки, потерпілий, підозрюваний), або подій, пов'язаних з ним, які мають значення у справі;

2) особа під час допиту заявила про сприйняття певного об'єкта, який має значення у кримінальному провадженні, і виявила впевненість у можливості його впізнання;

3) під час допиту особа назвала ознаки цього об'єкту, за якими вона може його впізнати;

4) під час допиту особа вказала на сприятливі умови, в яких відбувалося сприйняття об'єкта (сприятливі погодні умови, близька відстань, відсутність стороннього шуму тощо), що підтверджується іншими джерелами доказів;

5) медичний стан особи на момент сприйняття об'єкта та його пред'явлення вказує на добрий стан її органів чуття (відсутність хронічних захворювань, які могли б вплинути на сприйняття і відтворення);

6) встановлення того факту, що особа повторно не сприймала об'єкт при обставинах, які перешкоджають проведенню пред'явлення для впізнання (наприклад, не була свідком затримання підозрюваного або його доставляння до правоохоронного органу);

7) відсутність відомостей, які б вказували на можливість надання неправдивих показань при пред'явленні для впізнання (протидії розслідуванню) з боку особи.

Наведені чинники підлягають ретельному аналізу з боку слідчого (прокурора) для формування у нього внутрішнього переконання у тому, що існують належні умови суб'єктивного та об'єктивного характеру для ідентифікації об'єкта за уявним образом конкретної особи.

Помилки, які можуть виникнути у ході досудового розслідування через неправильне тактичне рішення, як правило обумовлені помилками під час прийняття певного рішення, зокрема щодо проведення пред'явлення для впізнання. На вибір правильного тактичного рішення впливають властиві особисті якості слідчого, його внутрішні ресурси та психічні процеси,

психологічні особливості. Зазначене дає можливість зробити висновок, що професійна діяльність слідчого передбачає формування в особи свого власного бачення про прийняте рішення. У той же час помилки тягнуть за собою помилковий аналіз доказів, які зібрані у кримінальному провадженні, неправильні висновки, що врешті решт приводить до невірного рішення розумової задачі у конкретній слідчій ситуації.

Щодо помилок слідчого під час реалізації процесуальних рішень щодо пред'явлення для впізнання на досудовому розслідуванні, до типових помилок під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії можна віднести: відсутність належної організації пред'явлення для впізнання та допиту, що передуює впізнанню; не застосування тактичних прийомів, які спрямовані на актуалізацію пам'яті особи, яка буде впізнавати, особливо коли минув значний період часу від сприйняття об'єкту до проведення впізнання; пред'явлення для впізнання об'єкту особі, котра раніше вже сприймала цей об'єкт під час участі в інших слідчих (розшукових) діях або під час оперативно-розшукових заходів; неналежне встановлення під час попереднього допиту фізичних можливостей особи, яка буде впізнавати; якщо пред'явлення для впізнання буде відбуватися за фотознімками – не урахування можливості того, що на фотознімку людина не схожа на себе, або використання старих фотографій; не урахування наявності різких відмінностей у зовнішності та одягу особи, яка буде пред'являтися для впізнання, та статистами тощо.

Задля уникнення подібних помилок під час прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання слідчому необхідно виконувати дії за певним алгоритмом, враховуючи відповідні чинники: підібрати відповідне приміщення для проведення пред'явлення для впізнання (якщо приміщення буде недостатньо освітленим або ж занадто тісним, то це може негативним чином вплинути на сприйняття особою об'єктів та знизити точність результатів впізнання); виключити вплив зовнішніх факторів (це й стосується недопущення на місці проведення пред'явлення для впізнання присутності сторонніх осіб, які можуть заважати або здійснювати вплив на учасників); не запрошувати для

проведення впізнання (у якості статистів) людей, знайомих особі, що буде впізнавати, та раніше сприйняті об'єкти (під час пред'явлення для впізнання речей); враховувати часовий фактор (якщо пред'явлення для впізнання проводити після довгого проміжку часу після вчиненого кримінального правопорушення, це може призвести до погіршення точності результатів впізнання); під час попереднього допиту намагатися, щоб особа здійснила чіткий і достатній опис об'єкту, який буде пред'явлений для впізнання [107, с. 29].

Таким чином, прийняття рішення щодо необхідності проведення пред'явлення для впізнання може мати місце тільки після глибокого вивчення слідчим ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. Цей вибір здійснюється слідчим, враховуючи його професіоналізм, досвід, стандарти проведення досудового розслідування, звички, установки тощо.

3.2. Підготовка до пред'явлення для впізнання

Сьогодні ми можемо спостерігати за недостатньою науковою розробленістю цілої низки важливих питань, пов'язаних із проведенням пред'явлення для впізнання, зокрема із підготовкою до зазначеної слідчої (розшукової) дії, яка має велику практичну значимість загалом для розслідування кримінальних правопорушень. Це свідчить про актуальність теоретичної розробки нових та вдосконалення існуючих правових та організаційних основ підготовчого етапу пред'явлення для впізнання, а також тактичних прийомів і рекомендацій, які спрямовані на підвищення ефективності зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Деякі проблеми організації та тактики проведення підготовки до пред'явлення для впізнання на сьогодні залишаються невирішеними навіть у теоретичному аспекті, що викликає необхідність не тільки перегляду традиційних питань щодо підготовки до пред'явлення для впізнання, але й

розробки комплексу рекомендацій із проведення підготовчого етапу зазначеної слідчої (розшукової) дії з урахуванням накопиченого позитивного досвіду та критичного осмислення помилок, які ми аналізували. Так, вкрай потребують унормування ст. ст. 228-231 КПК України [96], котрі по-різному викладають обов'язкові вимоги із підготовки до проведення цієї слідчої (розшукової) дії в залежності від об'єкту впізнання (особа та речі).

На нашу думку, поняття «підготовка до пред'явлення для впізнання» із криміналістичної точки зору повинно розглядатися у якості початкової стадії тактичної комбінації щодо аналізу оперативно-слідчої інформації відносно потенційних учасників цієї слідчої (розшукової) дії – особи, яка впізнає, та особи, яку впізнають, оцінки слідчої ситуації, яка склалася на певний момент розслідування, постановки проблеми із прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання в умовах тактичного ризику, а також протидії розслідуванню в цілому [137, с. 22].

Пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою (розшуковою) дією, яка ніколи не дублюється. Звідси з усією очевидністю випливає, що кінцеві результати впізнання та їх значення у процесі доказування у кримінальному провадженні серйозно залежать від якості проведених слідчим організаційно-підготовчих заходів. Ретельна та всебічна підготовка до проведення впізнання є обов'язковою умовою, що дозволяє якісно та ефективно проводити зазначену слідчу (розшукову) дію.

Беззаперечно, на прийняття слідчим рішення про проведення пред'явлення для впізнання впливає передбачувана ним форма перебігу пізнавального процесу, яка обумовлюється характером попередньої взаємодії особи, яка буде впізнавати, з об'єктом впізнання [39, с. 127]. У той же час вкрай важливим є те, наскільки правильно підібрані слідчим об'єкти для впізнання, дотримані процесуальні умови їх сприйняття, наскільки зміг слідчий грамотно оцінити слідчу ситуацію, яка передує пред'явленню для впізнання, та яка складається на момент упізнання. Все це у комплексі впливає на успіх прийомів

підготовки, проведення та перевірки результатів впізнання, що використовуються слідчим.

Досліджуючи метод криміналістичного прогнозування під час проведення впізнання особи, речей, трупа І. О. Теслюк зазначає, що на підготовчому етапі пред'явлення для впізнання цей метод важливий для: аналізу слідчої ситуації, яка склалася на той час, з подальшим вирішенням тактичного рішення щодо доцільності проведення пред'явлення для впізнання; визначення тактичних завдань та заходів; підготовки об'єктів для пред'явлення для впізнання; вибору учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії, а саме понятих, осіб, що будуть пред'являтися як пізнавальний об'єкт, та інших; забезпечення належних умов проведення пред'явлення для впізнання та відповідних технічних засобів (зв'язку, транспорту, фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії та ін.); вибору місця та часу; забезпечення охорони для осіб, які цього потребують (підозрюваний, обвинувачений) [188, с. 72].

Під час розгляду тактики проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи та шляхів її удосконалення І. В. Басиста підкреслює важливість підготовчих дій слідчого та оперативних працівників щодо проведення зазначеного виду пред'явлення особи для впізнання. До зазначених дій науковиця віднесла: попередній допит особи, яка буде впізнавати, метою якого є отримання точних ознак про особу, яка буде пред'являтися для впізнання; створення максимально зручних психологічних умов для особи, яка буде впізнавати, для чого за необхідності може запрошуватися спеціаліст-психолог; комплексне застосування заходів безпеки шляхом забезпечення конфіденційності даних про особу, яка буде впізнавати, а за необхідності – понятих та інших учасників кримінального процесу; визначення часу і місця проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, підготовка спеціально обладнаної кімнати та перевірка її технічного стану; розробка поетапного плану проведення слідчої (розшукової) дії та оперативне внесення у цей план корективів у залежності від слідчої ситуації, яка склалася; визначення кола основних та факультативних

учасників проведення слідчої (розшукової) дії; попереднє вивчення особи, яка пред'являється для впізнання, та особи, яка буде впізнавати [5, с. 11].

Дослідження наукових теоретичних джерел та узагальнення слідчої практики (Додаток Б) дозволяє нам зробити висновки, що організаційно-підготовчі заходи щодо проведення пред'явлення для впізнання повинні складатися з низки елементів. Розглянемо їх.

1. Попередній допит особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання.

Допит – це найпоширеніша, найнеобхідніша слідча (розшукова) дія, яка водночас вважається складним засобом доказування з позиції тактики його проведення. До того ж, складність допиту, який передуює проведенню пред'явлення для впізнання, визначається тим, що показання особи (відомості про обставини, які відносяться до впізнання, яке планується), котрі отримуються під час його проведення, багато в чому залежать від конкретної слідчої ситуації, яка склалася у процесі розслідування, і також мають суб'єктивний (індивідуальний) характер. У ході підготовки та проведення допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, необхідно враховувати психологічні особливості впізнавального процесу, позицію допитуваної особи та інші чинники.

Володіння та використання слідчим психологічними знаннями допомагає виявити психологічні особливості особи, яка допитується перед проведенням пред'явлення для впізнання, вибору вірних у конкретній слідчій ситуації тактичних прийомів під час такого допиту та у ході безпосередньо пред'явлення для впізнання, а також під час перевірки та оцінки результатів зазначених слідчих (розшукових) дій. Тож, знання психологічних закономірностей, які складають основу пред'явлення для впізнання, допомагає слідчому правильно організувати підготовку до проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії та у значній мірі визначає тактику її проведення.

Як ми вже зазначали, правильне вирішення загальних тактичних питань допиту, що передуює пред'явленню для впізнання, яке ґрунтується на урахуванні психологічних особливостей впізнавального процесу, зумовлює прийняття

процесуально грамотних і оптимальних рішень про черговість і послідовність проведення впізнання та інших слідчих (розшукових) дій або про відмову від їх проведення [135, с. 263].

Прийняття рішення щодо необхідності проведення пред'явлення для впізнання того чи іншого об'єкта багато в чому залежить від результатів попереднього тактично грамотного допиту особи, яка буде впізнавати, задля встановлення ознак, по яким ця особа зможе впізнати об'єкт, котрий сприймала раніше. Під час оцінки результатів такого допиту, в залежності від процесуального статусу особи, яка буде впізнавати, використовуються, як правило, тактичні прийоми отримання доказової інформації як відносно самої допитуваної особи, так і щодо характеру події кримінального правопорушення, об'єкту, який спостерігався цією особою раніше тощо.

У своїх роботах раніше ми зазначали, що важливого значення для виникнення підстав для проведення пред'явлення для впізнання набуває проведення попереднього допиту особи, яка буде впізнавати. Зазначена норма, яка й нормативно закріплена у КПК України, є однією з основних умов для проведення пред'явлення для впізнання. Проте ця норма щодо обов'язкового допиту особи, яка буде впізнати, у КПК України сформульована не зовсім вдало. Законодавець із незрозумілих причин у ч. 1 ст. 228 КПК України та ч. 1 ст. 229 КПК України, де йдеться про передумови проведення пред'явлення для впізнання, замість терміну «допитує» використовує «опитує», про що має складатися відповідний протокол [139, с. 120].

Тож, у разі необхідності пред'явлення для впізнання особи чи іншого об'єкта слідчий попередньо зобов'язаний допитати особу, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, про зовнішній вигляд та індивідуальні ознаки цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких вона бачила цю особу (інші об'єкти). Отримана у показаннях цієї особи інформація фіксується у протоколі допиту.

Оскільки допит – це специфічна форма міжособистісних відносин, особливого значення набувають закономірності психічної діяльності людини,

котрі входять до предмету вивчення загальної та соціальної психології. Так, положення загальної психології трактують сутність та механізм таких важливих для розуміння допиту психологічних процесів, як сприйняття допитуваним навколишньої дійсності за допомогою органів чуття, запам'ятовування сприйнятого та відтворення отриманих відомостей. А соціальною психологією вивчаються проблеми спілкування між учасниками допиту, а також ситуації, які виникають під час цього процесу (наприклад, встановлення психологічного контакту слідчого з допитуваною особою). Юридична психологія в окремих своїх розділах розглядає питання щодо дефектів процесів сприйняття, запам'ятовування та відтворення. Тож, всі елементи тактики допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, повинні мати міцне психологічне підґрунтя.

Однією з основних особливостей спілкування під час допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, є здійснення певного психологічного впливу на допитувану особу. Юридична психологія до таких методів впливу відносить: передачу інформації, переконання, регульоване спілкування, постановка і варіювання уявних завдань тощо. Тактика допиту базується значною мірою на використанні цих психологічних методів [7, с. 158]. З усього переліку пізнавальних методів, які застосовуються під час проведення допиту і не несуть у собі елемент психологічного впливу на допитувану особу, можна виділити, на наш погляд, лише спостереження. Всі інші методи безпосередньо реалізуються через застосування певною мірою психологічного впливу. Подібна ситуація складається і з логічними методами пізнання, котрі також містять елементи впливу на допитуваного задля отримання від нього необхідних відомостей.

Під час вивчення психології формування показань особи, котра буде впізнавати, щодо умов кримінального судочинства, слід розглядати їх не тільки у психологічному плані як сукупність компонентів, що обумовлюють один одного (сприйняття об'єкта, запам'ятовування, збереження у пам'яті, забування, ототожнення). Доцільно також враховувати і вплив, що

здійснюється на цей процес формування показань через правове регулювання. Правове регулювання неспроможне змінити ні змісту, ні кінцевого результату процесу пред'явлення для впізнання. Така правова регламентація покликана лише максимально забезпечити достовірність процесу і результатів впізнання, тобто усунути можливі зовнішні перешкоди. Тому існують вагомі підстави виділити в самостійну стадію пригадування і відтворення показань, які повідомляються особою під час допиту, який передує пред'явленню для впізнання. Тож, формування показань особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, можна розглядати як сукупність процесів (стадій), які обумовлюють один одного: сприйняття об'єкта; запам'ятовування та збереження в пам'яті; пригадування та відтворення сприйнятого, з метою подальшого ототожнення об'єкта, що спостерігається, з раніше сприйнятим [135, с. 264-265].

На думку В.В. Тіщенка і О.П. Ващук психологічний аспект у сприйнятті та використанні вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій відбувається під час невербального спілкування через міміку, жести і пантоміміку, за допомогою тілесних сенсорних контактів. Тактичне значення невербальної інформації полягає в тому, що вона сприяє діагностиці психологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає встановити психологічний контакт, сприяє виявленню інформаційної обізнаності та правдивості (неправдивості, приховування) учасника слідчої (розшукової) дії, допомагає вибрати ефективні тактичні прийоми (їх комбінації) для належного психологічного впливу на конкретну особу, сприяє виявленню рівня протидії з боку учасника слідчої (розшукової) дії розслідуванню злочину тощо [190, с. 174].

Під час проведення слідчих (розшукових) дій складного (змішаного) характеру, до яких Ю.М. Чорноус відносить і пред'явлення для впізнання, завжди відбувається психологічний вплив. Науковиця зауважує, що процес пред'явлення особи для впізнання викликає в учасників зазначеної слідчої (розшукової) дії переживання та психологічний дискомфорт [205, с. 16].

Тому під час проведення допиту, який передуює пред'явленню для впізнання, слідчому слід прагнути не тільки отримати доказову інформацію від допитуваної особи (незалежно від її процесуального статусу), а й намагатися створити атмосферу взаєморозуміння, довіри, тобто встановити психологічний контакт як необхідний атрибут усного спілкування сторін, які взаємодіють.

Такий контакт можна намагатися встановити через вплив на соціально-психологічні якості допитуваної особи (наприклад, зверненням до почуттів громадянського обов'язку, правосвідомості, совісті, справедливості, чесності, принциповості тощо). Важливим етапом є психологічне налаштування особи на процес впізнання, переконання її в тому, що не варто боятися якого-небудь негативного впливу з боку особи, яку будуть пред'являти для впізнання, або оскільки існують різні форми проведення пред'явлення для впізнання, котрі можуть забезпечити захист особи та її близьких. Тож, рекомендуємо активніше під час такого допиту використовувати різні тактичні прийоми, зокрема ті, які мають спонукальну основу. Це можуть бути такі прийоми як-то: прояв неупередженого ставлення до протилежного суб'єкта; нейтралізація та усунення конфліктної ситуації, що виникла з окремими учасниками слідчої (розшукової) дії; порушення інтересу та активності учасників слідчої (розшукової) дії; звернення до логічного мислення. Зрештою, від уміння слідчого вирішувати проблему встановлення психологічного контакту великою мірою залежить успіх попереднього допиту та безпосередньо пред'явлення для впізнання [135, с. 265].

На думку І. В. Кубарева психологічний контакт – це бажана, але, суворо кажучи, не необхідна умова вирішення завдань допиту. Допитувана особа може співпрацювати зі слідчим, навіть коли відчуває гостру неприязнь до нього, проте керуючись при цьому якимись особистими мотивами. Тож не слід повністю погоджуватися із твердженням, що допит не може призвести до досягнення його цілей, якщо не встановлений психологічний контакт між слідчим та допитуваною особою, або позицією, що без психологічного контакту не можна обійтись у жодній слідчій (розшуковій) дії, котра пов'язана

зі спілкуванням. Зазначені твердження можна вважати справедливими, але лише відносно комунікативного контакту, а не психологічного. З іншого боку, встановлення психологічного контакту не гарантує співпрацю допитуваної особи зі слідчим та отримання від цієї особи доказової інформації, а лише створює для цього сприятливі умови [103, с. 193].

Слідчому важливо пам'ятати, що з'ясування обставин у особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, пов'язаних зі подією кримінального правопорушення, веде не тільки до спогаду, але й попутно викликає хвилю негативних почуттів, які одного разу пережив допитуваний у зв'язку з цією подією. Якщо допитуваний зрозуміє, що слідчий зацікавлений у отриманні об'єктивної інформації та намагається допомогти йому, він почуватиметься впевненіше і спокійніше. Це в свою чергу сприятиме кращому пригадуванню всіх обставин події, послужить меті забезпечення оптимального психофізіологічного стану особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, на момент пред'явлення для впізнання [135, с. 265].

Тактичною сутністю попереднього допиту особи є отримання інформації безпосередньо про цю особу, про час, коли сталася подія, яку ця особа сприймала в минулому, про об'єкт, який цікавить слідство, його ознаки, про можливість впізнати ці ознаки, ідентифікувати під час впізнання і підтвердити їх як ті, які були сприйняті за певних обставин раніше [137, с. 22].

При визначенні правильного змісту зовнішніх проявів допитуваної особи необхідно враховувати її стать, фізичні дефекти, вік, міміку, голос і мовлення. Так, результати проведених досліджень свідчать, що близько 8% чоловіків страждають на дефекти сприйняття кольору, тобто не розрізняють червоного та зеленого кольорів; водночас серед жінок явища кольорової сліпоти зустрічаються дуже рідко. Водночас жінки краще за чоловіків зберігають у пам'яті сприйняту раніше інформацію [164, с. 74]. Завдання визначення сприйняття кольору особою, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, може бути вирішена за допомогою набору чотирикольорових (червоний, зелений, синій, чорний) кулькових ручок. При підписанні анкетної частини

протоколу допитуваному може бути пред'явлено весь цей набір в єдиній упаковці з пропозицією виконати підпис червоним кольором в одному місці та зеленим в іншому.

Фізичні дефекти часто серйозно змінюють психіку індивіда, до формування патологічного розвитку. Водночас дефекти органів зору, слуху та інші можуть компенсуватися за допомогою розширення можливостей інших органів. Наприклад, за відсутності чи зниження зору можуть загострюватися слух, нюх, дотик. Неприродна повнота і худорлявість тіла можуть бути ознакою відхилень у психіці, пов'язаних, зокрема, з аномальними змінами потреб і мотивації. Вікові особливості істотно впливають на здатність особи до впізнання: з одного боку, з віком можуть погіршуватися зір, слух, з іншого – накопичений з роками емпіричний досвід дозволяє більш правильно сприймати на рівні свідомості та оцінювати, а також словесно описувати інформацію, що надходить ззовні [151, с. 222].

У літературі зазначається, що міміка є основним засобом діагностики станів. Сукупність мімічних особливостей індивіда, відповідних станам смутку, гніву, радості, страху тощо є сигналізатором цих станів. Мімічні висловлювання повинні відповідати ситуації, в якій перебуває допитуваний. Невідповідності, що виникають тут, повинні бути пояснені слідчим [72, с. 59]. Пантоміміка проявляється у жестах, поставі та типових позах. Жестикуляція характерна для конкретного середовища, в якому живе допитуваний. Стимування звичайної собі жестикуляції викликає в людини загальмованість, стислість, відчуття дискомфорту. Нормальна для конкретної особи жестикуляція може нести значний інформаційний зміст, доповнюючи усне мовлення. Якщо жестикуляція суперечить міміці та іншим проявам людини, це може свідчити про патологічні стани, наприклад про алкогольне чи наркотичне сп'яніння [165, с. 362].

Водночас постава особи надає фігурі людини загальний вигляд і залежить від звичного положення корпусу та голови. Вона може бути прямою, сутулою, згорбленою, млявою і бадьорою. Поза людини може певною мірою впливати на

її душевний стан. Наприклад, людина, що сидить у кріслі для відпочинку, відчувається вільніше, розкутіше, ніж та, яка сидить на стільці або табуреті. Голос відрізняється по висоті, тембру, манері вимови, тренуваності. Вокальні характеристики голосу значною мірою пов'язані з емоційним станом допитуваного. Поява або, навпаки, зниження гучності, зміна тембру голосу, виникнення пауз, поява покашлювань тощо разом із мімікою сигналізують про рівень емоційної напруженості людини [67, с. 37].

Незвичайний стан допитуваного можуть підтверджувати характерні порушення промови, ознаками яких є: безперервна мова без участі співрозмовника та реакцій на його репліки, безсистемна зміна тем; неодноразове повторення повністю чи частково однієї й тієї думки, коли людина неспроможна «відірватися» від сказаного; розірваність, безладність, позбавленість смислового змісту мови при її правильній граматичній побудові; наповнена надмірними подробицями мова; безплідні та безпідставні міркування. Тільки комплексне дослідження мовленнєвого сигналу надасть можливість більш-менш задовільно наблизити нас до мети як розпізнавання індивідуального голосу, так і розпізнавання мовлення взагалі [212, с. 484].

На нашу думку до інших психофізіологічних особливостей особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, можна віднести виявлення професійних навичок, перевірка правильної соціальної, часової та просторової орієнтації, нормальних для даної особи емоційних проявів, емоційної напруженості за голосом і мовленням, особливостей зору, здатності до сприйняття кольору і слух. Професійні навички суттєво впливають на можливість запам'ятовування та відтворення інформації. Крім того, професія активно впливає на формування типів пам'яті людини (наочно-образна, словесно-логічна, зорова, рухова, емоційна та ін.). Визначення типу пам'яті дає можливість більш правильно надати допомогу допитуваному у відтворенні відомостей, що цікавлять слідчого.

Вважаємо, що слідчий перевірку правильної соціальної, часової та просторової орієнтації особи може здійснити за допомогою постановки питань,

пов'язаних з анкетною частиною протоколів, що дозволяє зробити попередні висновки. Так, поцікавившись, звідки допитуваний прибув до місця провадження слідчої (розшукової) дії і скільки часу витратив на цей шлях, чи швидко знайшов місце, де проводиться допит, можна зіставити відповіді з особистим досвідом і таким чином визначити можливості допитуваного в оцінці проміжків часу та простору, а також його здатність до орієнтації.

Спосіб виявлення нормальних для даної особи емоційних проявів служить повідомлення допитуваному емоційно значущою для нього інформації на початковій стадії допиту, що передує впізнанню. Декілька фраз про погоду, сказаних слідчим, допоможуть проявити мимічні та мовні висловлювання задоволення чи невдоволення. Таким чином, виявляються індивідуальні еталонні ознаки проявів конкретної особи, зміна яких згодом інформує слідчого про досягнення цілей при психологічному впливі на допитуваного.

Сигналами емоційного збудження можуть бути труднощі у формулюванні думок, доборі слів їхнього висловлювання, що позначається у появі пошукових і описувальних жестів, збільшення кількості пауз, пошукових слів, повторень тощо. Послаблюється свідомий контроль за мовленням, зростає кількість слів-паразитів, стандартних наборів слів. Останні вимовляються у вищому темпі, ніж у промові при нормальному стані. Істотно збільшується кількість некомунікативних жестів, які не усвідомлюються тим, хто говорить. При цьому словник мовлення бідніє, стає стереотипним. Поява сигналів про емоційну напруженість вимагає негайної реакції слідчого із визначення причин її виникнення та вжиття заходів до контролю над ситуацією [86, с. 441].

Способи читання та підписання протоколу можуть свідчити про особливості зору індивіда. Деякі люди за слабого зору соромляться носити окуляри, інколи ж не мають їх із собою. Природно, що за наявності дефектів зору протокол або відсуватиметься (дальнозоркість), або буде присуватися до очей (близорукість) понад звичайне, що може послужити для слідчого відповідним сигналом. Аналогічні параметри можуть визначатися способом підписання протоколу. Люди, що погано бачать, або невинувато дрібно, або

занадто крупно виконують свої підписи, причому, іноді не там, де це слід робити. Необхідно ретельно придивлятися до рогівки очей допитуваного, оскільки певне поширення мають контактні лінзи. При підписанні анкетної частини протоколу, читанні надрукованих, зазвичай, друкарським способом роз'яснень прав та обов'язків допитуваного необхідно помічати його здатність до скорочення, оскільки це певною мірою характеризує уважність, а іноді й зацікавленість у результаті справи, здатність до засвоєння прочитаної інформації та її запам'ятовування. Тож, слідчий завжди має очікувати виникнення протиріч, неточностей, прогалин у показаннях свідка навіть під час його первинного допиту [114, с. 130].

Зазначена схема допиту із тактичної точки зору може деталізуватися певними умовами, котрі дають можливість визначити кримінальну картину і прийняти рішення про тактику пред'явлення для впізнання в цілому. Такими умовами можуть бути: оцінка обставин сприйняття допитуваною особою події кримінального правопорушення, яка цікавить слідство; сприяння допитуваній особі у більш повному відтворенні обстановки події кримінального правопорушення, яка сприймалася нею раніше; здійснення на допитувану особу емоційно-психологічного впливу задля нейтралізації можливого ухилення від давання правдивих показань; зміна позиції особи, яка буде впізнавати, під час проведення пред'явлення для впізнання тощо.

При допиті слідчий повинен враховувати, що запам'ятовуванню, збереженню у пам'яті та відтворенню сприяють такі основні чинники як: свідоме запам'ятовування об'єкта; невеликий проміжок часу, що минув з часу сприйняття; нормальний стан організму; вік. Слідчий повинен запропонувати особі згадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні ознаки об'єкта. Слідчий заздалегідь має спрямувати та активізувати як розумову діяльність особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, так і його вольові зусилля. Це зумовлено тим, що кримінальні правопорушення відбуваються, як правило, за короткий проміжок часу, що не може не впливати на всебічність та повноту сприйняття злочинних подій.

Допитувана особа за допомоги слідчого відтворює у пам'яті уявний образ об'єкта, що спостерігався раніше, і психологічно налаштовується на майбутнє впізнання. Вона, надаючи показання про конкретні ознаки сприйнятого раніше об'єкту, аналізує їх і переконується в можливості ідентифікувати зазначений об'єкт, про що заявляє слідчому. Причому ступінь впевненості може бути різною. А слідчий шляхом постановки додаткових питань може підтвердити або похитнути цю впевненість з метою отримання об'єктивних результатів.

Очевидно, що необхідним є розвиток професійного рівня слідчого. Йому необхідно активніше застосовувати способи активізації пам'яті учасників слідчого процесу; заснованих на досягнення психології. Це насамперед тактично грамотне проведення допиту, який передує пред'явленню для впізнання. Особу (свідка, потерпілого, підозрюваного) допитують про обставини, за яких він спостерігав відповідний об'єкт, що підлягає впізнанню, його ознаки, прикмети. Для полегшення викладення особою під час допиту інформації про прикмети особи, яку вона раніше спостерігала, пропонуємо використовувати додаток до протоколу допиту із описом зовнішніх ознак особи, зразок якого ми додаємо до дисертації (Додаток В).

Зазначені відомості з'ясовуються при першому допиті, але можуть уточнюватися і в ході додаткового допиту. Зіткнувшись із ситуацією, коли суб'єкт неспроможний описати зовнішній вигляд об'єкта, слідчий повинен враховувати, що пригадуванню сприяють питання, що викликають проміжні асоціації, підводять допитуваного до мети.

Поняття асоціації вперше запровадив Арістотель. Він поділяв асоціації на чотири види: за схожістю, контрастом, суміжністю у просторі та суміжністю у часі. Поняття асоціації уявлень уперше ввів Дж. Локк. Ідея про те, що уявлення та ідеї зумовлюються первинними відчуттями та асоціаціями, належить Д. Гартлі. Причини утворення асоціацій, уявлень та ідей розглядалися Дж. Ст. Міллем. На його думку, уявлення, ідеї є копіями відчуттів. Причинами асоціацій ідей є швидкість асоціативних відчуттів та повторення асоціацій. Асоціативна психологія розглядала і мислення як репродуктивну функцію

пам'яті. Основним законом репродуктивного мислення є закон зміцнення сили асоціацій залежно від частоти їх повторення [87, с. 60–62].

Утворення мнемічного сліду на психологічному рівні – це закріплення асоціацій. Відповідно до принципу асоціації присутність у свідомості двох або більше образів (думок, емоцій та ін.) призводить до утворення зв'язку між ними. Надалі, поява у свідомості одного із членів асоціативної пари призводить до актуалізації іншого члена пари. Встановлення асоціацій забезпечується або просторово-часовою суміжністю сприйманих об'єктів, або їх схожістю, або їх протилежністю, або їх смисловим зв'язком. Відповідно до цих видів стосунків між об'єктами світу виділені і типи асоціацій: 1) за суміжністю; 2) за подібністю; 3) за контрастом; 4) за смисловими асоціаціями. Асоціювання – це лише передумова для пояснення психологічного механізму утворення енграми пам'яті. Утворення слідів якого-небудь матеріалу в пам'яті визначається тим, яке місце в діяльності людини він займає [105, с. 40].

Фізіологічною основою відтворення є відновлення нервових зв'язків, що утворилися раніше при сприйнятті предметів та явищ. Відтворення може відбуватися як шляхом послідовного пригадування, що відбувається у людини за законами асоціацій. Для пожвавлення пам'яті слідчий має застосовувати асоціативні зв'язки. При сприйнятті краще запам'ятовується те, з чого почалася і закінчилася подія. Більшість нашого минулого досвіду не зберігається у явному і конкретному вигляді, а асимілюється у схеми, за допомогою яких можливе як перетворення вихідної інформації, так і її наступне відновлення [62, с. 137]. Поглянувши вперше на об'єкт, людина його фіксує загалом і також в цілому і впізнає, формуючи субпредставництво, яке покладається у початок асоціативних ланцюгів, які призводять до формування уявлення. Тепер усе, що сприйматиметься щодо цього об'єкта, асоціативно зв'язуватиметься між собою, призводячи до формування відповідного уявлення.

Для пояснення виникнення слідів пам'яті Дж. Хохберг посилався на наявність старої теорії, яка як доктрина існує вже більше 200 років, а фактично з'явилася у V ст. до н. е.: якщо два відчуття повторювалися разом багато разів і

якщо потім виникає одне відчуття або образ пам'яті, то відразу виникає образ іншого відчуття. Наприклад, якщо вид молотка, що завдає ударів, і гучний стукіт часто сприймаються разом, то вже один вид молотка викликає переживання стукоту. Аналогічний зв'язок виникає при сприйнятті руху губ та звуків мови. Структуралістична теорія суми закладається у тому, що відчуття сумуються зі сприйняттям групи простих стимулів із суми тих відчуттів, які виникли б при ізольованому пред'явленні кожного стимулу плюс образи, що асоціюються з ним [134, с. 247].

Активізувати пам'ять можна за допомогою факторів психологічного впливу: пред'явити фотографії з місця події в реальному вигляді або у вигляді моделі схеми, креслення (але не фотографію майбутнього впізнаваного!), скласти хронологічний етап послідовності перебігу події кримінального правопорушення; застосувати різноманітні асоціативні прийоми, про що ми вели мову у попередньому розділі дисертації. Проте питання можуть і заважати пригадуванням, якщо вони поставлені невміло і породжують побічні асоціації. Також не можна допускати елементів навіювання, оскільки помилкове впізнання може бути наслідком різного психологічного впливу на особу, що легко піддається навіюванню. Пригадування вимагає зосередженої уваги, воно відбувається іноді насилу. За таких обставин доцільно повторити допит. Проте у таких випадках слід мати на увазі, що якщо опис допитуваних ознак особи або об'єкта відрізняється від опису, який він дав на першому допиті, слідчий повинен ретельно з'ясувати причини зміни показань.

Необхідно зазначити, що в пам'яті людей є значні індивідуальні відмінності стосовно швидкості і точності запам'ятовування інформації, її тривалості збереження в пам'яті та готовності до її відтворення. Зважаючи на всі чинники, слідчий повинен у межах цього попереднього опитування (допиту) з'ясувати зовнішні ознаки людини (правопорушника тощо) за тією ж схемою, за якою складаються криміналістично рекомендовані словесні портрети, в тім числі послуговуватися зрозумілою для допитуваного (суб'єкта майбутнього пред'явлення для впізнання) мовою. Для забезпечення цього різновиду

комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети особи, яку планують надати як об'єкт впізнавання (умовно – особи правопорушника) [85].

Іншими словами слідчий спонукає того, хто буде впізнавати, спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати йому (слідчому) інформацію про правопорушника тощо. Звичайно, це не повинно мати вигляд «налаштування» потерпілих і свідків (підказку їм ознак, за якими вони мали б впізнавати), оскільки це призведе до визнання ходу і результатів майбутнього пред'явлення для впізнавання як недопустимий доказ. Однак як відомо, ефективним рекомендованим криміналістикою впродовж багатоліть засобом актуалізації пам'яті того, хто буде впізнавати, є постановка арсеналу запитань із використанням слідчим синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів, а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботу), у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту. Крім цього, особливо якщо з моменту спостереження пройшов значний проміжок часу, слідчий повинен «оживити пам'ять», демонструючи попередні показання.

Все вищенаведене, однозначно засвідчує, що тут навідні запитання можливі, якщо не сказати – неunikні. Адже демонстрація попередньо опитуваній (допитуваній) особі – так званому впізнавачу синтетичних, мальованих або композиційно-мальованих портретів (зокрема посібників (атласів) з типами і елементами зовнішності – ТЕЗ), а також різноманітних фотокомпозиційних портретів (фотороботів) у тому числі з використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, протоколів попередніх показань – це не що інше як навідні запитання [85].

Підтвердження цьому також можуть слугувати й тези у вступі до посібника «Типи і елементи зовнішності», а саме: «Запропоновані матеріали... призначені для орієнтування очевидців, свідків і співробітників органів

внутрішніх справ у виборі найхарактерніших рис зовнішності для конкретного і об'єктивного формулювання їх інформацією про зовнішність конкретних осіб. ...Третій розділ призначений для вивчення й описання зовнішності (обличчя) людини з метою різних видів її ідентифікації, правильного застосування термінології словесного портрету, створення мальованого портрета злочинця, який переховується, ...допомоги у згадуванні допитуваною особою його зовнішності для належного формування її показань» [128, с. 151].

Досліджуючи допустимість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання Ю. І. Конюшин [85] резюмувала, що допустимість (недопустимість) застосування навідних запитань у кримінальному провадженні має бути обумовлена не стільки ризиком їх сугестії, скільки умовами відповідності цієї їх закономірно-природної характеристики вимогам впливу на перебіг та результати тих чи інших видів (форм) комунікації в кримінальному провадженні. Виклад цих вимог потребує аналізу зарубіжних наукових матеріалів та відповідного нормативного матеріалу (передусім, унаслідок недостатньої уваги вітчизняного права й науки до цього предмета). Для прикладу, доречно в цьому контексті на думку авторки дослідити доробки Джеймса Александера Тенфорда [242], а також низку правових джерел, принаймні, Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.) [68]; Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ [159]; Федеральні правила доказування [193] тощо.

Отже, можливість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання притаманна у межах попереднього опитування (допиту) особи, якій будуть пред'являти для впізнавання відповідні об'єкти. Законодавчо передбачений різновид цієї запитально-відповідної комунікації (опитування – допит) за структурою, змістом, прийомами й вимогами щодо її здійснення є тотожними комунікації в межах допиту у кримінальному провадженні. Для забезпечення цього різновиду комунікації слідчий за потреби активізує пам'ять того, хто буде впізнавати, та допомагає йому пригадати якнайбільше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинця, себто, запитаннями спонукає

особу спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати слідчому відомості про нього [85].

Під час допиту слідчий має можливість цілеспрямовано впливати на особу, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, з метою активізації її пам'яті та створення сприятливих умов для відтворення подій, що мають значення для справи. Слідчий спонукає її спочатку згадати необхідний уявний образ, та у разі відтворення передати слідчому дані про нього. Це пов'язано з тим, що пасивність і нерішучість особи негативно впливають на перебіг і результати впізнання.

У літературі зустрічаються побоювання, що попередня психологічна підготовка допитуваної особи полягає в «натаскуванні» потерпілих і свідків (наприклад, підказка їм тих ознак, за якими вони можуть надалі впізнати) і тягне за собою недостовірність результатів даної слідчої (розшукової) дії. Не заперечуючи по суті зазначені побоювання, вважаємо все ж таки, що таке твердження є занадто категоричним. Вочевидь, що психологічна підготовка у будь-якому разі відбувається і під час самого допиту задля того, щоб з'ясувати обставини, у яких особа спостерігала об'єкт, зокрема у процесі вчинення кримінального правопорушення, і навіть активізувати їхню готовність до впізнання.

Під час допиту слідчий повинен роз'яснити особі важливість достовірного впізнання та можливі наслідки помилки. Виникає питання: чи слід психологічно налаштовувати допитувану особу на позитивний результат впізнання, якщо вона сама вагається, висловлює сумніви або взагалі вважає пред'явлення для пізнання безперспективною дією в даному конкретному випадку? Вважаємо, що категорично неприпустимими є якісь вмовляння з цього приводу, «психологічна обробка» на обов'язкове проведення впізнання. Це загрожує помилками в результатах цієї слідчої (розшукової) дії, і зрештою, у досягненні цілей розслідування. Завдання слідчого полягає в тому, щоб допомогти допитуваній особі конкретизувати прикмети, подолати нерішучість, невпевненість.

Отже, впізнання проводиться тільки в тому випадку, коли допитаний заявляє, що може дізнатися про особу чи предмет, які він спостерігав раніше, і пам'ятає їх відмітні ознаки. У тих випадках, коли особа не може описати ознаки об'єкта, що підлягає впізнанню, проте стверджує, що зможе його впізнати, також недоцільно відмовлятися від проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Важливим моментом є усвідомлення можливості актуалізації латентно зафіксованої інформації в показаннях свідків, потерпілих тощо. У зв'язку з цим слідчий повинен продумати, які тактичні прийоми він буде використовувати для порушення асоціативних зв'язків та актуалізації в пам'яті допитуваного раніше зафіксованого. Психологи до таких прийомів відносять постановку нагадуючих питань, психологічною основою яких є повідомлення допитуваній особі інформації, яка посприяє пригадування події; пред'явлення речових та оголошення письмових доказів. Не менш ефективним є допит особи на місці події, оскільки повторне сприйняття обстановки, в якій спостерігалася подія, сприяє активізації процесу пригадування.

Таким чином, допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Попередній допит особи, за участю якої планується впізнання, виступає не лише законодавчо встановленим необхідним елементом у його підготовці, а й обставиною, що забезпечує прийняття обґрунтованого рішення про провадження цієї слідчої (розшукової) дії, її ефективність, отримання достовірних результатів та їх подальшу перевірку та оцінку. Отже, попередній допит особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, виступає важливим етапом у підготовці до проведення впізнання. Він дозволяє визначити доцільність проведення впізнання, забезпечує успішний хід його проведення, отримання належних результатів та їхню подальшу оцінку.

2. Ухвалення рішення про проведення впізнання.

Для прийняття такого рішення слідчий насамперед має переконатися у відсутності обставин, які можуть перешкоджати проведенню цієї слідчої (розшукової) дії. До таких слід віднести: фізичні чи психічні недоліки особи, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання; стан алкогольного чи

наркотичного сп'яніння; чи перебуває суб'єкт впізнання у стані афекту чи сильного душевного хвилювання (що викликано вчиненням проти нього кримінальним правопорушенням); чи брала участь особа, якій буде пред'являтися об'єкт для впізнання, в інших слідчих (розшукових) діях (наприклад, у слідчому огляді, обшуці), під час яких мав можливість спостерігати відповідний об'єкт; чи не впізнавався відповідний об'єкт під час проведення оперативно-розшукових заходів або в інших ситуаціях, наприклад, випадковим чином; чи має об'єкт, який підлягає впізнанню, індивідуальні ознаки, за якими можливо його впізнання та ін. За наявності зазначених обставин слідчий повинен відмовитися від провадження пред'явлення для пізнання, замінивши його іншою слідчою дією, наприклад, допитом, або відкласти пред'явлення для пізнання до того моменту, коли обставини, що перешкоджають його проведенню, відпадуть.

При виявленні під час діагностики особи ознак можливого психічного захворювання чи серйозних відхилень психіки виключається можливість проведення слідчих (розшукових) дій за участю цієї особи, зокрема і пред'явлення для впізнання. Отримані дані слід ретельно враховувати під час планування та провадження слідчих (розшукових) дій, а також при оцінці їх результатів. Рішення про проведення пред'явлення для впізнання приймається з урахуванням стану конкретної особи, який встановлюється за її повторного допиту за участю спеціаліста. Фіксація слідчим даних, отриманих в результаті криміналістичної експрес-діагностики, здійснюється як за допомогою протокольних засобів фіксації (запис у протоколі дослівно емоційно-оцінних висловлювань, питань та відповідей тощо), так і за допомогою технічних засобів (звуко-відеозапису). Зафіксовані дані є підставою для призначення експертиз, проведення оглядів та ухвалення інших процесуальних рішень.

Важливого значення набуває встановлення психологічного контакту із особою, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, особливо – під час відмови допитаної особи від участі у впізнанні. Слідчий повинен з'ясовувати причини такої відмови і, по можливості, вжити заходів щодо їх

усунення. До таких причин можуть належати: страх помсти з боку особу, яку пред'являють для впізнання, його співучасників або знайомих; небажання брати участь у пред'явленні для впізнання через присутність у зазначеній слідчій (розшуковій) дії будь-кого з учасників процесу; невпевненість у своїй пам'яті тощо.

Відмова допитуваної особи від майбутнього впізнання може бути викликана несприятливо сформованими умовами перебігу впізнавального процесу (внаслідок поганих умов сприйняття, сплину великої кількості часу з моменту спостереження об'єкта тощо), особистою зацікавленістю цієї особи або через зовнішній вплив на неї з боку зацікавлених у певному результаті осіб. У першому випадку рішення не проводити впізнання може бути прийняте з урахуванням ступеню вмотивованості і категоричності відмови допитуваної особи в зіставленні з об'єктивно встановленими умовами перебігу впізнавального процесу. Невмотивовану відмову допитуваної особи від впізнання доцільно переборювати засобами психологічного впливу [93, с. 319].

На нашу думку нездатність особи під час допиту описати об'єкт не виключає можливості безпомилкового впізнання, як і правильний опис не забезпечує можливості впізнання. Сприйняття – це передусім переробка інформації. Обробка інформації під час сприйняття – багатоетапний процес, тому образи, які сформовані під час сприйняття, завжди мають індивідуальну специфіку.

Людина «бачить» свою суб'єктивну картину світу, яка адаптована до певної системи цінностей і установок, і коли під час сприйняття виникли прогалини або інформація, котра сприймалася, була неповною, визначити логічно і висловити в мові ознаки, за якими може відбутися впізнання, важко. Зорова система постачає особі «матеріал», за яким приймається рішення, але елементи зображення, якщо немає необхідності в деталізації, не виділяються, і логічний опис їх відсутній. Звідси випливає, що кількість тих, хто вступає і сприймає людську психіку і свідомість сигналів з навколишнього світу, перевищує фізичну можливість їх повної і точної вербалізації.

Процес впізнавання відбувається у «схованках пам'яті», поза свідомістю, тож, не можна вирішувати питання щодо проведення пред'явлення для пізнання виходячи лише з суб'єктивної впевненості особи, якій планується пред'являти певний об'єкт для впізнання, про можливість впізнати об'єкт. Справа в тому, що суб'єктивна впевненість, що висловлюється слідчому, залежить від індивідуальної характеристики цієї особи: її самовпевненості чи схильності до сумнівів, рішучості чи обережності, критичності чи не критичності тощо. Якщо врахувати, що перед допитом особа, яку було попереджено про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, рятується цієї відповідальності, то ступінь впевненості, висловленої слідчому, може бути значно зменшена порівняно з дійсною [135, с. 266].

З огляду на це ми вважаємо правильним відносити вирішення питання про пред'явлення для впізнання в подібних (як, втім, і в інших) випадках до компетенції слідчого. А суперечки про доказове значення отриманих під час такого впізнання результатів краще перенести на оціночну площину.

Під час підготовки до пред'явлення для впізнання необхідно враховувати чинник тактичного ризику. Саме аналіз конкретної слідчої ситуації є вихідним пунктом прийняття слідчим певного тактичного рішення. На дві групи чинників, що впливають на прийняття рішень в умовах тактичного ризику, звернув увагу О.Ю. Булулуков. Автор зазначає, що це: об'єктивні чинники (дефіцит часу, наявність випадковостей в розслідуванні, наявність протидії розслідуванню) та суб'єктивні чинники (досвід особи і її професійна підготовка, здатність до логічного мислення і рефлексивного управління, здатність до спостереження, можливість моделювання наслідків обраних рішень [19].

Отже, пред'явлення особи для впізнання має яскраво виражені криміналістичні риси. З одного боку, результат впізнання може бути прямим доказом у кримінальному провадженні, а з іншого боку, помилкова ідентифікація особи є головною причиною слідчих та судових помилок [160, с. 5].

Інформаційна невизначеність поширюється не тільки на етап безпосереднього прийняття рішення про проведення пред'явлення для впізнання (при необхідності його вибору в умовах мінімуму інформації), а охоплює також і реалізацію (виконання) прийнятого рішення і наслідки рішення, обраного і здійсненого в умовах ризику, – результати проведеного пред'явлення для впізнання. Аналізуючи проблеми співвідношення тактичного ризику та тактичної помилки у слідчій діяльності О. М. Домашенко досліджує наукові позиції різних авторів із цього питання. Так, на думку Д. І. Беднякова помилка обумовлена добросовісною оманю суб'єкта правозастосування щодо наявності у нього підстав для прийняття рішень, а під час прийняття ризикованого рішення суб'єкт правозастосування не помиляється щодо наявності підстави, а свідомо (оцінюючи норму процедурного права, допускаючи невизначеність підстав та наслідків) приймає рішення, яке, можливо, буде мати негативний результат. Відповідно не можна вважати шкідливими з точки зору права і моралі негативні наслідки ризикованих рішень, оскільки останні допускаються законом. Проте на практиці ризиковані і помилкові рішення змішуються, а негативні наслідки ризикованих рішень прирівнюються до результатів помилкових рішень з усіма наслідками, що випливають з цього. В свою чергу, під час прийняття помилкового рішення первинна помилка слідчого відносно слідчої ситуації в цілому або окремих її елементів веде до неправильного вибору тактичних засобів для її зміни, що і є причиною тактичної помилки. Іншими словами, в ризикованій ситуації існує реальна можливість припустити та передбачити настання негативних наслідків, як одного з можливих результатів. У ситуації ж прийняття помилкового рішення слідчий насамперед не чекає негативного результату, відсутні підстави для прийняття рішення, або ризик виявився необережним. Тут О.М. Домашенко наводить думку Г. О. Зоріна, який вважає, що головний критерій допустимості тактичного ризику – це допустимість програшу. Водночас щодо помилки як результату ризикованих дій можна говорити тільки у тому випадку, коли ризик був невмотивованим або необережним. У цьому сенсі автор погоджується із

думкою О. Ю. Головіна, що помилкою можуть визнаватися лише ті дії, які проводяться в умовах необґрунтованого ризику, а також відмова від ризикованих, але раціональних і обґрунтованих дій. Зважаючи на вищевказане, слід зауважити на тому, що не можуть бути визнані помилковими судження або дії слідчого, коли він допускає їх неадекватність в слідчій ситуації, що склалася та байдуже відноситься до можливості настання шкідливих наслідків від прийнятого рішення про проведення пред'явлення для впізнання. У цьому разі виключається така ознака тактичної помилки, як ненавмисність і необхідно вести мову про упущення або проступки слідчого [53, с. 62-63].

При проведенні організаційно-підготовчих заходів при пред'явленні для впізнання слідчий повинен враховувати, що в даній слідчій (розшуковій) дії задіяна значна кількість людей, тому необхідно передбачити заходи щодо запобігання витоку інформації, визначити той її обсяг, який необхідно використовувати під час проведення впізнання. Результати непідготовленого або недостатньо підготовленого впізнання ймовірно будуть поставлені під сумнів захисниками в судовому розгляді. При неможливості дотримання всіх кримінальних процесуальних та організаційно-тактичних умов пред'явлення для впізнання слідчий повинен відмовитися від нього та провести інші слідчі (розшукові) дії.

3. Визначення умов, місця, часу та способу пред'явлення для впізнання.

Створення належних умов проведення пред'явлення для впізнання набуває важливого значення задля отримання максимально об'єктивного результату цієї слідчої (розшукової) дії. Слідчий з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження, конкретної слідчої ситуації на певний момент розслідування обирає час та місце проведення пред'явлення для впізнання. Кримінальне процесуальне законодавство не згадує про місце провадження тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, обмежуючись вказівками про місце провадження досудового розслідування. Проте, як зазначається у літературі, цей термін вживається законодавцем у широкому сенсі – як район, який визначається підслідністю справи, та у вузькому – як службове

приміщення слідчого. У другому випадку йдеться саме про місце проведення слідчої (розшукової) дії.

Досліджуючи розслідування злочинів проти моральності М.М. Єфімов відзначає, що обов'язковим важливим елементом підготовчого етапу пред'явлення для впізнання особи є визначення часу та місця проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Адже час її проведення визначається з урахуванням двох моментів: фактичної можливості його проведення і першочерговості, оскільки чим раніше воно буде проведено, тим інформативніше будуть його результати, у зв'язку з тим, що пам'ять людини з накопиченням нової інформації втрачає попередню. Місце проведення пред'явлення для впізнання вимагає особливої підготовки тоді, коли необхідно забезпечити умови, що виключають візуальне сприйняття особою, яку впізнають, особи, яка буде впізнавати. Під час розслідування злочинів проти моральності можливість пред'явлення особи для впізнання у місці, де було вчинене кримінальне правопорушення, є недоцільним з огляду на сукупність факторів, що в даному випадку заважатимуть особі, яка впізнає, досліджувати впізнаваного, відволікати її [58, с. 188].

Пред'явлення для впізнання не зазначено законодавцем серед невідкладних слідчих (розшукових) дій. Проте із часом від моменту сприйняття об'єкта може істотно змінитися результат пред'явлення для впізнання: 1) об'єкт може бути не впізнаний; 2) об'єкт буде впізнаний, але це впізнання не аргументовано; 3) впізнаним може бути інший об'єкт, подібний до того, який сприймався раніше. Зазначені результати у перших двох варіантах надають несприятливий вплив на доказову силу пред'явлення для впізнання. Що ж до третього, то такий результат здатний лише перешкодити встановленню всіх обставин у кримінальному провадженні.

У зв'язку з цим слід зазначити, що часовий чинник при пред'явленні для впізнання здійснює прямий вплив на результативність і достовірність впізнання. Тому питання про час проведення пред'явлення для впізнання вирішує сам слідчий і несе повну відповідальність за правильність прийнятого

рішення. При цьому слід зазначити, що в деяких випадках часові межі слідчої (розшукової) дії визначені кримінальним процесуальним законодавством. Так, ч. 4 ст. 223 КПК України встановлює, що проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 години до 6 години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного.

Часовий фактор має подвійне значення під час проведення пред'явлення для впізнання. По-перше, це пов'язано з визначенням етапу проведення пред'явлення для впізнання у процесі розслідування. Він безпосередньо зумовлений цілями пред'явлення для впізнання, слідчою ситуацією, що склалася, та способом пред'явлення для впізнання. Але, хоч би якими вони не були, без попереднього допиту особи, яка буде впізнавати, і без об'єкта пред'явлення для впізнання проведення даної слідчої (розшукової) дії неможливе. По-друге, це зумовлене тактичними міркуваннями. Виходячи з них, визначають, у який час доби слід проводити пред'явлення для впізнання. Воно може бути визначено впливом на процес сприйняття та роллю певних часових умов процесу запам'ятовування. Якщо час доби впливає на зазначені вище чинники, то пред'явлення для впізнання проводиться у такий час доби, коли умови відповідають тим, у яких відбувалося сприйняття, або необхідно штучно створювати аналогічні умови.

Тому після значного часу слід критично ставитися і до проведення пред'явлення для впізнання і до оцінки його результатів. Відомо, що зволікання при проведенні пред'явлення для впізнання може загрожувати певними наслідками, а саме тим, що особа, яка впізнає, з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Як зазначалося, найшвидше забуваються деталі і довше зберігаються уявлення про об'єкт загалом. При цьому в кожному конкретному випадку необхідно орієнтуватись на індивідуальні якості пам'яті людини. Крім того, достовірність пред'явлення для впізнання забезпечується перерахуванням індивідуальних ознак об'єкта, який впізнається, в ході допиту, що передує пред'явленню для впізнання.

Так, Колегія суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду, розглянувши у відкритому судовому засіданні апеляційні скарги першого заступника керівника Львівської обласної прокуратури ОСОБА_6 , захисника ОСОБА_7 в інтересах обвинуваченого ОСОБА_8 , захисника ОСОБА_9 в інтересах обвинуваченого ОСОБА_10 на вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 02.02.2021 року у кримінальному провадженні № 11-кп/811/259/21 встановила, що захисник ОСОБА_9 в інтересах обвинуваченого ОСОБА_10 подала апеляційну скаргу, в якій просить вирок суду скасувати, а кримінальне провадження закрити. В обґрунтування апеляційної скарги захисник зазначає, що обвинувачений не визнав своєї вини у вчиненому, його показання під час досудового розслідування та судового розгляду були послідовними та ідентичними. Вважає показання потерпілого суперечливими. Потерпілий не міг бачити нападників, оскільки подія відбувалася в темну пору доби. Впізнання обвинуваченого проводилося через два місяці після події злочину. У протоколі впізнання не зазначені за якими прикметами потерпілий може впізнати нападника. Вважає даний доказ недопустимим. Водночас захисник ОСОБА_7 в інтересах обвинуваченого ОСОБА_8 подала апеляційну скаргу, в якій просить вирок суду скасувати, а кримінальне провадження закрити. В доводах апеляційної скарги зазначає, що впізнання обвинуваченого проводилося через три місяці після події злочину. У протоколі впізнання не зазначені, за якими прикметами потерпілий може впізнати нападника [27].

Ми вважаємо, що впізнання має проводитися за часом якомога ближчим до моменту сприйняття події кримінального правопорушення. Часова затримка з проведенням пред'явлення для впізнання неминує несе ризик забування особою, яка сприйняла раніше інформацію, або її більш-менш значної частини, істотного зниження рівня категоричності впізнання аж до ймовірного його результату. Тому доказове значення результатів впізнання безпосередньо корелюється з часовим фактором. Звісно ж, що після певного часу слідчому необхідно дуже обережно підходити до можливості пред'явлення для

впізнання, оскільки прострочення навіть у кілька днів може поставити об'єктивність і достовірність впізнання під серйозний сумнів. Щодо місця проведення – це може бути службовий кабінет слідчого в одних випадках або ж місце сприйняття події, яка відбувалася раніше, з дотриманням її часових параметрів, урахуванням умов такого сприйняття – в інших. Другий варіант проведення пред'явлення для впізнання може вимагати відтворення відповідної обстановки впізнання. Таке впізнання може проводитися на місці події за умови, що ця ситуація сприятлива для спостереження та порівняння ознак об'єктів.

4. Відбір понятих.

Підготовчий етап пред'явлення для впізнання включає й такий обов'язковий елемент як підбір понятих. Зазначені дії необхідно здійснювати з урахуванням того, що ними можуть бути лише громадяни, котрі не мають особистої зацікавленості у результатах кримінального провадження. Рекомендується підбирати понятих з-поміж сторонніх громадян, котрі не мають ніякого відношення до розслідуваного кримінального правопорушення. Проте здійснювати зазначені дії із пошуку і підбору понятих слід заздалегідь, а не в останній момент, безпосередньо перед проведенням пред'явлення для впізнання, коли ймовірність появи в цій якості не випадкових людей надзвичайно висока. При цьому необхідно враховувати можливість подальшого допиту понятих про зміст та результати впізнання. Через це слід намагатися підібрати таких осіб, які за своїм фізичним та психічним станом здатні адекватно сприймати те, що відбувається, та давати правильну інформацію про це.

На пробіли у законодавстві щодо участі понятих у кримінальному процесі вказує Н. В. Михайлова. Так, у КПК України відсутня норма, яка б зобов'язала та надала право слідчому перевірити документи, які засвідчують особи понятих, що дає можливість особам, запрошених у якості понятих для проведення пред'явлення для впізнання, спотворити свої особисті дані. У органів розслідування практично відсутня можливість переконатися в тому, що

фальсифікації не було. До того ж відсутня законодавча регламентація поведінки понятих під час проведення пред'явлення для впізнання, що своєю чергою викликає багато нерозв'язаних питань. Практика свідчить, що для проведення пред'явлення для впізнання достатньо складно підібрати понятих, оскільки це організаційно складна та тривала за часом слідча (розшукова) дія [132, с. 232].

На думку О. М. Скрябіна слід доповнити КПК України окремою статтею, якою необхідно закріпити статус понятих як учасників кримінального провадження, порядок їх запрошення, їхні права та обов'язки, слідчі (розшукові) дії, котрі в обов'язковому порядку повинні проводитися за участю понятих, а також визначити, хто із громадян не може бути запрошений у якості понятого. Такі зміни у законодавстві на думку автора не тільки посилять роль понятих як учасників кримінального провадження, але й зможуть надати органам досудового розслідування можливість більш ретельно ставитися до підбору понятих під час залучення їх до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й пред'явлення для впізнання [175, с. 224].

Недоцільно у якості понятих залучати неповнолітніх; осіб, які мають фізичні чи психічні недоліки; осіб, які не проживають за місцем проведення досудового слідства (оскільки можуть виникнути труднощі у разі потреби їх виклику до суду); громадян, які знайомі з особами, які пред'являються для впізнання (можуть виникнути сумніви щодо об'єктивності впізнання).

5. Підбір об'єктів (статистів).

Важливим завданням підготовчого етапу пред'явлення для впізнання є підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися об'єкт, який сприймався раніше особою, для впізнання. Здійснюється ця процедура відповідно до вимог КПК України та з урахуванням вироблених наукою криміналістичних рекомендацій.

Норми КПК України закріплюють, що об'єкти мають пред'являтися у групі у кількості не менше трьох. Максимальна кількість визначається слідчим. При груповому пред'явленні об'єктів особа, яка впізнає, порівнює їх не тільки з образом, що зберігся в пам'яті, а й між собою. Це спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта. Загальне правило про

необхідність пред'явлення для впізнання об'єкта серед інших об'єктів у кількості не менше трьох, як відомо, не поширюється на впізнання трупа та його частин. КПК України, виходячи з моральних та етичних спонукань і небажаності негативних емоцій, які можуть настати у суб'єктів впізнання встановлює, що труп та його окремі частини пред'являються для впізнання в однині.

Неможливо навести вичерпний перелік ознак, за якими слід було б підбирати осіб, які будуть пред'являтися для впізнання. Проблему цю вирішує слідчий у кожній конкретній слідчій ситуації, виходячи з наявної в нього інформації про особу, яка буде пред'являтися для впізнання, та тих ознак, за якими має забезпечуватися подібність. Ми вважаємо, що при підборі людей для майбутнього впізнання за ознаками зовнішності повинні враховуватися передусім вік, зріст, статура, стать, національність та хоча б тип обличчя. Що стосується інших ознак зовнішності, то подібність за ними забезпечується лише в тій мірі, як це можливо з урахуванням показань особи, яка буде впізнавати, і необхідно для об'єктивного проведення впізнання. В одних випадках це можуть бути овал обличчя та колір очей, довжина волосся, їх колір та вид зачіски, фасон та колір одягу, в інших, крім того, будь-які інші відмітні ознаки. При цьому не слід захоплюватися максимальною схожістю суб'єктів, що пред'являються для впізнання. Зайва подібність може лише ускладнити процес впізнавання.

Цікавим з цього питання є дослідження організаційно-тактичних особливостей використання представників громадськості у якості осіб, які пред'являються разом із підозрюваним як «статисти» для впізнання за «живим» голосом, яке у своїй роботі представили О.В. Кириченко та О.Л. Христов [70]. Автори зазначили, що до типових слідчих ситуацій, які можуть виникнути під час цієї слідчої (розшукової) дії, необхідно віднести: 1) невідповідність характеристик голосу (гучності, розбірливості мовлення, тембру, статі особи та ін.) колег або осіб, які знаходяться у «близькому доступі», та характеристик голосу особи, що пред'являється для впізнання; 2) відмова колег або осіб, які

знаходяться у «близькому доступі» від участі у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії у якості статиста та ін. Вирішення таких слідчих ситуацій можливо за рахунок здійснення наступного алгоритму дій на підготовчому етапі пред'явлення для впізнання: запросити для участі у якості статистів групу осіб із числа одного трудового колективу (громадської організації, волонтерів тощо) у значній кількості (7–10 осіб) для можливості встановити схожі голоси (але не слід використовувати допомогу акторів театрів, естради, кіно тощо, оскільки їх голосам притаманна впізнаваність); провести інструктаж для осіб, які будуть відбиратися для участі у якості статистів (важливо наголосити, щоб кожен учасник не мав емоційного або психологічного хвилювання, для чого необхідно детально пояснити роль і значення їх присутності); за участю спеціаліста та спеціальних технічних засобів встановити голоси осіб, які будуть схожими (тембр, тональність, дзвінкість, акцент, вимова, статеві приналежності та ін.); у випадку виявлення схожості голосів та мовлення менше 3-х, додатково запросити представників цього або іншого колективу чи пересічних громадян (для цього слід використати допомогу оперативних працівників, або допомогу представників трудового колективу, які за результатами «відбору» не зможуть прийняти участь за невідповідністю характеристик голосу або мовлення); за участю спеціаліста визначити характеристики голосів додатково запрошених осіб. Після відбору осіб (статистів), голос та мовлення яких відповідають вимогам, слід провести інші загальні підготовчі дії [70, с. 38].

Ретельна робота слідчого із підбору об'єктів для впізнання на підготовчому етапі пред'явлення для впізнання веде до визнання доказів, отриманих за результатми проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, допустимими, не дивлячись на намагання сторони захисту спростувати їх. Так, у справі № 359/7064/19 сторона захисту зазначила, що протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками від 21.03.2019 року складено з порушенням ст. 228 КПК, оскільки особи, зображені на фотознімках, що пред'являлись, мали суттєву різницю за зовнішністю. Також сторона захисту стверджує, що ознаки, за якими особа впізнала особу в протоколах

пред'явлення особи для впізнання за фотознімками повинні були вказані на початку проведення слідчої (розшукової) дії. Проте суд не встановив будь-яких суттєвих порушень, які би вказували на недопустимість протоколів впізнання, як доказів в даному кримінальному провадженні, а також підтверджували недотримання гарантованих прав і свобод громадян. Також будь-яких порушень, при пред'явленні осіб для впізнання за фотознімками, які би вказували на недопустимість протоколів вказаної слідчої (розшукової) дії, як доказу в даному кримінальному провадженні, судом не встановлено. Потерпілий та свідки вказали на індивідуальні ознаки, за якими вони можуть впізнати та впізнали обвинувачених. При цьому з даних фототаблиць вбачається, що слідчим при проведенні вказаної процесуальної дії було дотримано приписи ч. 7 ст. 228 КПК України щодо вимог до фотознімків осіб, які надавались для впізнання. Вирішуючи питання про їх обґрунтованість, суд виходить із того, що злочини було вчинено в умовах очевидності, а досліджені судом докази беззаперечно доводили причетність до них саме обвинувачених. За таких обставин, суд приходить до висновку, що пред'явлення особи для впізнання за фотознімками проведено з дотриманням норм процесуального законодавства, а протоколи за результатами проведення цих слідчих дій відповідають вимогам, передбаченим КПК України. Доказів, які би підтверджували протилежне, в ході судового розгляду не встановлено [25].

Запрошення перекладача, спеціаліста, педагога та інших осіб включається до комплексу підготовчих дій, якщо участь їх у пред'явленні для впізнання в даному конкретному випадку є обов'язковою за законом або визнано необхідною слідчим [137, с. 24].

6. Визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання.

До обов'язкового способу фіксації будь-якої слідчої (розшукової) дії належить протокол. У протоколі пред'явлення для впізнання опис слід формувати термінологічно визначено, мова повинна бути зрозумілою. Важливими умовами точного і зрозумілого викладу в протоколі відомостей про факти та обставини є однозначне використання термінів, неприпустимість

позначення одного поняття різними термінами. Оскільки в показаннях містяться ознаки об'єкта, то надзвичайно важливою є точність викладу в протоколі слів, уживаних особою, яка здійснює впізнання. Особлива вимога повинна пред'являтися до відображення у протоколі пред'явлення для впізнання специфічних мовних зворотів, які вживаються учасниками зазначеної слідчої (розшукової) дії при характеристиці відповідних ознак сприйнятого голосу, мови. Терміни, які вживаються учасниками пред'явлення для впізнання слів або виразів з незрозумілим значенням, а також місцеві мовні звороти повинні заноситися в протокол слідчої (розшукової) дії після роз'яснення і уточнення їхнього змісту. У випадку, коли слідчий адаптує індивідуальний мовний навик учасників пред'явлення для впізнання до офіційно-службового стилю, при впізнанні може виявитись «невідповідність» ознак об'єкта, про які повідомляла особа під час допиту і які вона називає при проведенні пред'явлення для впізнання. Така «невідповідність» у тих ситуаціях, коли особа нетвердо впізнає пред'явлений їй об'єкт, може бути причиною сумнівів в об'єктивності результатів пред'явлення для впізнання.

Актуальним є питання про відображення умов пред'явлення особи для впізнання у протоколі цієї слідчої (розшукової) дії. Зокрема, протокол обов'язково має містити опис всіх осіб, які пред'являлися для впізнання. На це вказав Верховний Суд колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 331/2390/17 від 21 липня 2020 року. Колегія суддів залишила без задоволення касаційну скаргу прокурора, погодившись із висновком суду апеляційної інстанції про недопустимість такого доказу, як протоколи пред'явлення особи для впізнання, оскільки у них відсутній опис усіх осіб, які пред'являлися для впізнання за номерами від одного до чотирьох, що призвело до порушення вимог статті 228 КПК України [186].

У процесі підготовки до проведення пред'явлення для впізнання має бути вирішено і питання про технічні засоби, які будуть потрібні як для фіксації ходу і результатів зазначеної слідчої (розшукової) дії, так і для проведення певних видів впізнання з використанням різної техніки (наприклад,

пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходом, в режимі відеоконференції тощо). Найчастіше використовується такий факультативний спосіб фіксації як відеозапис. Необхідність застосування відеозапису найчастіше доцільна саме при проведенні пред'явлення для впізнання, наприклад, у таких випадках як: для впізнання пред'являються унікальні речі; опис їх індивідуальних ознак представляє певні складнощі; особа, яку впізнають, може поводитися провокаційно або буде намагатися вплинути на впізнання; впізнання проводиться не лише за зовнішністю особи, а й за функціональними ознаками (хода, жестикуляція, міміка тощо).

Проведене нами дослідження дозволило встановити, що використання науково-технічних засобів під час безпосередньо проведення впізнання та задля фіксації його результатів розширює можливості фіксації окремих деталей його проведення, які складно відобразити у письмовому протоколі, підвищує його якість; сприяє досягненню повноти, всебічності та об'єктивності розслідування; «дисциплінує» слідчого та дозволяє запобігти можливості підозрюваних, потерпілих, свідків чи інших учасників відмовитися від раніше даних ними показань. Вважаємо, що коли показання зафіксовані фото-, відеозаписом, на відміну від ситуацій, коли фіксація не відбувалася і показання відображені лише у протоколі без застосування технічних засобів запису, є тенденція до зменшення кількості відмов від своїх показань свідками та потерпілими.

Водночас в умовах розвитку науки і техніки неможливо відмовитись від сучасних досягнень. У правоохоронних органах цифрові фотоапарати та відеокамери практично повністю витіснили аналогові. Науково-технічним засобом, який забезпечує комплексну фіксацію оточуючої обстановки із здійсненням точного відображення зовнішнього вигляду, форми, вимірюванням відстаней між об'єктами, їх взаємного розташування та розмірів, є лазерний 3D-сканер. За допомогою відповідного програмного забезпечення, використання 3D-сканеру дозволяє протягом невеликого проміжку часу створити точну фотореалістичну модель ділянки місцевості, розглянути її з будь-якого ракурсу та відстані як в цілому, так й окремі об'єкти. Важливим є й те, що дане

програмне забезпечення дає можливість проводити реконструкцію об'єкту та здійснювати різного роду операції з окремими об'єктами як у 3D-моделі, так і окремо від неї, імпортувати у 3D-модель місця, що скановано, інші трьохвимірні об'єкти для ілюстрації їх розташування в певні проміжки часу. Тож, впровадження лазерних 3D-сканерів з відповідним програмним забезпеченням та системами візуалізації для фіксації хода проведення слідчих (розшукових) дій надало б низку переваг кримінальному судочинству [12, с. 50-51].

Сучасний стан та тенденції розвитку науково-технічних засобів, їх ускладненість, а також норми законодавства дозволяють дійти висновку, що суб'єктом їх застосування під час проведення пред'явлення для впізнання має бути спеціаліст, навіть за умови володіння слідчим відповідними спеціальними знаннями та навичками у певній галузі та науково-технічними засобами.

Оцінка результатів допиту, який передує пред'явленню для впізнання, та безпосередньо пред'явлення для впізнання становить певну складність, оскільки при цьому необхідно враховувати низку чинників, основними з яких є саме психологічні чинники. Оцінка доказового значення результату пред'явлення для впізнання включає: 1) зіставлення та оцінку показань особи на допиті та показань при пред'явленні їй об'єкта для впізнання; 2) аналіз формування показань цієї особи; 3) перевірку правильності обрання процесуальної форми, дотримання процесуальних та тактичних правил проведення пред'явлення для впізнання; 4) урахування попереднього впізнання; 5) оцінку висновку особи, яка впізнає, про тотожність, нетотожність або подібність [135, с. 267].

Пред'явлення для впізнання як самостійна слідча (розшукова) дія за своєю криміналістичною природою є динамічною структурою системи використання тактичних прийомів з ідентифікації об'єктів різними учасниками кримінального провадження (свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим). З урахуванням їх процесуального статусу визначається комплекс тактичних прийомів підготовки та проведення зазначеної слідчої

(розшукової) дії. Серед необхідних дій слідчого з підготовки пред'явлення для впізнання слід виокремити: допит особи, яка буде впізнавати; складання плану проведення впізнання; створення умов провадження пред'явлення для пізнання; організація участі та роз'яснення процесуальних прав учасникам впізнання; визначення тактичної спрямованості проведення слідчої (розшукової) дії з урахуванням тактичного ризику; визначення прийомів та способів фіксації ходу та результатів впізнання. Проте, підготовчий етап пред'явлення для впізнання може різнитися щодо різних об'єктів впізнання, так і в залежності від виду кримінального правопорушення, з приводу якого відбувається розслідування.

Результатом пред'явлення для впізнання є отримання нових доказів, які можуть бути прямими чи опосередкованими, виправдовуючими чи обвинувачуючими. Їхня оцінка має проводитися в сукупності з іншими доказами, які зібрані у кримінальному провадженні.

У справі «Kolompar v. Serbia» ЄСПЛ зазначив, що покладення в основу засудження заявниці результатів процедури її впізнання потерпілою особою, що була здійснена з процесуальними порушеннями, як єдиного доказу її винуватості становить порушення права на справедливий суд у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такого висновку дійшов Європейський суд з прав людини у справі Kolompar v. Serbia (№ 34167/15. Відповідно до обставин цієї справи заявницю було засуджено до 1 року позбавлення волі за крадіжку на підставі свідчень потерпілої, яка, побачивши заявницю на пред'явлених фото та згодом у залі суду, впізнала останню як особу, яка була на її подвір'ї в день крадіжки. ЄСПЛ, надаючи оцінку відповідним обставинам, зазначив, серед іншого, що на час подій кримінальне процесуальне законодавство держави-відповідача передбачало процедуру, яка застосовувалась у разі потреби, щоб установити, чи міг свідок впізнати певну особу, яку він уже описав. Така процедура передбачала низку гарантій встановлення істини та забезпечення дотримання прав усіх учасників кримінального провадження. Зокрема, свідкові мали показувати цю особу разом з іншими невідомими йому особами; впізнання мало проводитися таким

чином, щоб особа, яку будуть впізнавати, не могла бачити свідка, а свідок особисто не міг бачити відповідну особу до початку офіційної процедури; впізнання мало проводитися впродовж невеликого проміжку часу після вчинення кримінального правопорушення тощо. З-поміж інших порушень у провадженні у цій справі такої процедури проведено не було і відповідні гарантії не були застосовані. Усе це, на думку ЄСПЛ, зробило показання потерпілої сумнівними, й навіть змагальний характер подальшого провадження не міг усунути допущені процесуальні недоліки. І з огляду на зазначене ЄСПЛ дійшов висновку, що кримінальне провадження проти заявниці не відповідало вимогам справедливого судового розгляду, що є порушенням вимог п. 1 ст. 6 Конвенції [221].

Отже, оцінюючи докази у кримінальному провадженні в їх сукупності, необхідно отримати відповідь на питання, чи не помилилися через будь-які причини особа, якій пред'являвся об'єкт для впізнання, в процесі ототожнення об'єкта, що впізнавався. При цьому ключове значення у внутрішньому переконанні слідчого про достовірність отриманого в ході впізнання результату повинно мати порівняння показань особи, якій пред'являвся об'єкт для впізнання, про ознаки об'єкта, за яким відбулося впізнавання, з тими ознаками, що були зазначені цією ж особою раніше в ході допиту, що передував впізнанню. При цьому головним аргументом на користь достовірності отриманого за підсумками впізнання результатів буде збіг конкретних окремих ознак об'єкта, повідомлених на допиті, з фактичною наявністю цих ознак на об'єкті, що впізнавався, і вказівку на них особи, що впізнавала. Велику роль у формуванні внутрішнього переконання, пов'язаного з оцінкою доказових результатів впізнання, відіграє особисте враження слідчого, що виникло в результаті безпосереднього сприйняття впізнаного об'єкта та наявності у нього тих ознак, які назвав суб'єкт впізнання на попередньому допиті. Якщо цей елемент безпосереднього сприйняття повністю відсутній, тоді оцінку результатам проведеного впізнання дає прокурор чи суд. У зв'язку з цим ще більшого значення набуває потреби повної та точної фіксації в протоколі

пред'явлення для впізнання всіх тих відомостей та обставин, які дозволять прокурору та суду сформулювати власну об'єктивну оцінку за результатами зазначеної слідчої (розшукової) дії. Звідси, як це було показано вище, таке велике значення мають додаткові засоби фіксації, які створюють справді наочне уявлення про об'єкт, що пред'являється для впізнання.

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що слідчий має виважено підходити до оцінки результатів такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання, висновку про достовірність та об'єктивність проведеного впізнання, його доказове значення. Якщо факт впізнання не викликає жодних сумнівів у достовірності, але не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, встановленим у кримінальному провадженні, то діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення нових та перевірку наявних доказів у кримінальному провадженні з метою усунення наявних протиріч.

3.3. Порядок і тактика пред'явлення для впізнання

Під час досудового розслідування у кожному конкретному кримінальному провадженні можуть виникати ситуації, котрі потребують вирішення лише за допомогою проведення такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення для впізнання. Важливого значення як першоджерела проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії набувають не тільки фактичні дані, які були зібрані під час розслідування, а й ті відомості, яких немає в розпорядженні слідчого, проте які необхідні для перевірки, встановлення достатності або розширення обсягу доказів і для встановлення не відомих на певний момент розслідування обставин, які мають значення для кримінального провадження [9, с. 262].

Аналізуючи практику пред'явлення для впізнання як процесуальної форми ідентифікації за уявними образами Б. В. Безкоровайний констатує, що окремі вчені та практичні працівники тлумачать можливості слідчого під час

проведення пред'явлення для впізнання дещо ширше, ніж передбачено у КПК України. Так, у різних методичних рекомендаціях, підручниках та посібниках для слідчих автори серед об'єктів пред'явлення для впізнання називають: 1) осіб, трупи, частини трупів, предмети, документи, тварин, ділянки місцевості, приміщення, будови; 2) осіб, предмети, тварини, трупи, частини трупів, приміщення, ділянки місцевості; 3) осіб, тварин, птахів, трупи людей, а також тварин, речі [9, с. 264].

Далі Б. В. Безкоровайний зауважує, що подібні наукові рекомендації не мають належної правової основи та порушують принцип законності через підміну понять: процесуальні об'єкти та порядок пред'явлення для впізнання як слідчої (розшукової) дії замінюються загальними правилами та об'єктами ідентифікації за уявними образами, що є ширшими поняттями, оскільки охоплюють і непроцесуальну, і процесуальну ідентифікацію за уявними образами, зокрема і ту, яка може застосовуватися під час проведення інших слідчих (розшукових) дій (наприклад, слідчий експеримент). КПК України передбачена можливість проведення пред'явлення для впізнання лише трьох груп об'єктів: особи, речі, трупа (ст. 228–230). Інші види об'єктів законодавцем не встановлені. Отже, розширене тлумачення цих норм КПК України буде порушувати вимоги закону слідчим або прокурором, з огляду на можливе настання негативних наслідків, які можуть настати в майбутньому (наприклад, визнання зібраних під час пред'явлення для впізнання доказів недопустимими) [9, с. 265].

При проведенні пред'явлення для впізнання важливим є дотримання певного порядку дій, який забезпечує виконання процесуальних приписів (вимог) і вирішення тактичних завдань зазначеної слідчої (розшукової) дії.

У процесі проведення пред'явлення особи для впізнання (як і під час організації зазначеної слідчої (розшукової) дії) забороняється попередньо показувати особі, яка буде впізнавати, особу, яку будуть пред'являти для впізнання. Тож слідчому або прокурору необхідно вжити заходи, які виключать випадкову або навмисну зустріч зазначених осіб і будь-які спроби впливу на

особу, котра буде впізнавати. Цю вимогу закону можна пояснити урахуванням властивостей психіки людини: особа краще запам'ятовує і відтворює той образ іншої особи, який вона сприймала за часом, що більш наближений до часу проведення пред'явлення для впізнання. Таким чином, слід намагатися, щоб між моментом сприйняття особою, яка буде впізнавати, особи, яку буде пред'явлено для впізнання, під час вчинення кримінального правопорушення або за інших обставин, та моментом безпосередньо пред'явлення для впізнання не було опосередкованої ланки, щоб вони більше не зустрілися. Саме цим можна пояснити заборону на проведення пред'явлення особи для впізнання після проведення пред'явлення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису тієї ж самої особи. Вірогідність випадкової зустрічі особи, яка буде впізнавати, слід виключити і з запрошеними особами – статистами, оскільки це може бути своєрідною підказкою для зазначеної особи – кого впізнавати не слід, що також нівелює сутність цієї слідчої (розшукової) дії. Рекомендується запросити особу, яка буде впізнавати, трохи раніше того часу, на який запланований початок проведення цієї слідчої (розшукової) дії, та забезпечити розміщення особи у такому місці, звідки вона не змогла би побачити як прибувають інші її учасники [92, с. 390].

Серед складових процесуально-тактичного порядку пред'явлення для впізнання людей М. М. Єфімов розглядає наступні: запрошення понять та роз'яснення їм мети і порядку слідчої (розшукової) дії, роз'яснення їм їхніх прав та обов'язків; запрошення осіб, серед яких особа буде пред'являтися для впізнання, – статистів, роз'яснення їм мети і порядку слідчої (розшукової) дії, їхніх прав та обов'язків; запрошення (доставляння) особи, яка буде впізнаватися, роз'яснення їй мети та порядку слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків; пропозиція особи, яка буде впізнаватися, самій обрати місце серед інших осіб – статистів; запрошення особи, яка буде впізнавати, роз'яснення їй мети, завдань та порядку слідчої (розшукової) дії; попередження особи, яка буде впізнавати, про кримінальну відповідальність (у необхідних випадках, коли це, наприклад, свідок); пропозиція провести огляд пред'явлених для

впізнання осіб і повідомити, чи впізнає особа когось серед них, якщо впізнає, то кого саме і за якими ознаками впізнає; пропозиція особі, яку впізнали, повідомити свої прізвище, ім'я, по-батькові; ставлення питання до особи, яка впізнає, та іншим особам: чи мають вони запитання один до одного; ставлення питання до всіх учасників: чи мають вони якісь зауваження щодо процесу пред'явлення для впізнання; завершення фіксації ходу і результатів пред'явлення для впізнання [57, с. 211].

Розглядаючи тактичні аспекти проведення пред'явлення для впізнання через призму розслідування злочинів проти моральності М. М. Єфімов зазначає, що часто потерпілі і свідки під час підготовки до зазначеної слідчої (розшукової) дії хочуть спостерігати підозрювану особу приховано, щоб вона їх не побачила у процесі проведення. Подібне ставлення до майбутньої участі у пред'явленні для впізнання цілком виправдане та пояснюється тією обставиною, що не кожна людина психологічно готова до такої зустрічі. Водночас на таке бажання можуть вплинути стан здоров'я, стать, вік, залежність від особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тощо. Це може привести до неправильного та негативного результату впізнання – людина може злякатися і заявити, що серед представлених осіб не має того, кого вона бачила під час кримінального правопорушення. Тож автор пропонує під час проведення пред'явлення особи для впізнання у процесі розслідування злочинів проти моральності, задля забезпечення безпеки особи, яка буде впізнавати, забезпечити умови, щоб особа, яку будуть пред'являти для впізнання, не бачила і не чула особу, яка буде впізнавати, тобто провести впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням. З огляду на це, доречним також є спостереження за поведінкою підозрюваних [57, с. 211-212]. Адже ці особи можуть своїми діями викликати у учасника слідчої дії, який впізнає, негативні емоції, через які пред'явлення для впізнання може не дати позитивного результату. С. М. Стахівський зазначав, що такий тактичний прийом допомагає слідчому помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками зрозуміти, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі

[185, с. 52]. Такі дії повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки.

Результативності проведення пред'явлення для впізнання багато в чому відіграє створення сприятливих умов та дотримання нормативних приписів щодо проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. На думку В. І. Фаринника часто слідчі не дотримуються такої обов'язкової умови, як пред'явлення для впізнання осіб, котрі не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Нерідкими бувають випадки, коли особи, серед яких особа пред'являється для впізнання (статисти) виглядають зовні охайно, а особа, яка пред'являється для впізнання (у таких випадках – підозрюваний, якого доставляють для проведення впізнання із слідчого ізолятору), має характерні для знаходження у таких місцях відмінності у зовнішності (відсутні шнурки, ремінь, поголене волосся на голові, тощо). Такі обставини якби «натякають» особі, яка впізнає, відносно «правильного» впізнання [192, с. 8].

У справі «Leka v. Albania» ЄСПЛ не побачив порушення ст. 6 § 1 Конвенції щодо способу проведення пред'явлення особи для впізнання (п. 54-59 рішення ЄСПЛ) [223]. Заявник у справі стверджував, що пред'явлення особи для впізнання проведено без надання йому захисника, а під час цієї слідчої дії він був одягнений у сорочку темного кольору з довгим рукавом, тоді як двоє інших учасників були одягнені в білі сорочки з коротким рукавом, що виділяло його та слугувало своєрідним запрошенням ідентифікувати його як злочинця. Він посилався на справу «Ласка і Ліка проти Албанії» [222], у якій ЄСПЛ визнав порушення ст. 6 § 1 Конвенції, оскільки заявники були одягнені у балаклави іншого кольору, ніж усі інші особи під час впізнання.

Уряд у справі стверджував, що слідча дія була проведена відповідно до правил національного процесуального законодавства. Щодо посилання заявника на справу Ласка і Ліка, Уряд пояснив, що у цій справі ключовим елементом впізнання був колір балаклав, які одягнули злочинці, і заявники у цій справі були єдиними особами під час проведення цієї слідчої дії, які мали балаклави саме цього кольору. Однак у цій справі колір одягу не мав значення

щодо встановлення особи злочинця, оскільки особою, якій було запропоновано впізнати злочинця, була П.С., очевидець і одна з потерпілих, яка чітко бачила обличчя заявника. Щодо того, як була проведено пред'явлення особи для впізнання, ЄСПЛ зазначив, що справді, одяг двох інших осіб під час впізнання відрізнявся від одягу заявника. Однак, на відміну від ситуації у справі Ласка і Ліка, у цій справі одяг, який був на заявнику, не мав суттєвого значення, оскільки П.С., яка впізнала заявника як злочинця під час слідчої дії, вже бачила його обличчя чітко. Тому не можна сказати, що вона впізнала заявника за одягом, який він мав на собі. Також, до того, як їй пред'явити осіб для впізнання, П.С. дала детальний опис злочинця.

ЄСПЛ також зазначав, що в рішенні суду апеляційної інстанції не згадується про це впізнання серед доказів, на яких було встановлено винуватість заявника. Свідок П.С., який упізнав заявника під час пред'явлення особи для впізнання, надав свої показання під час судового розгляду, і суди врахували ці показання у своїх рішеннях. Як зазначалося вище, показання, надані П.С. під час судового розгляду, були підтверджені доказами, отриманими за допомогою заходу таємного спостереження, а також показаннями, наданими іншими свідками [55].

Важливим вважається вивчення та аналіз регулювання в кримінальному процесуальному законодавстві розвинених країн такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання та виявлення передового досвіду в цих країнах щодо цього питання. Одним із таких способів підвищення ефективності є подвійне сліпе впізнання. Суть даного виду впізнання полягає в тому, що ні особа, що впізнає, ні особа, яка проводить впізнання, не знають, хто саме з представлених осіб є впізнаваним, а хто статистом. Іноді слідчий під час процесу впізнання може навмисне чи ненавмисне вплинути на особу, що впізнає. Єдиний спосіб уникнути такого впливу – реалізація подвійного сліпого впізнання, яке використовується в США та низці інших країн з 1988 року [170, с. 75].

Для порівняння у США виділяють три основні різновиди слідчої дії, що розглядається: оперативне впізнання (англ. *showup* – показати, пред’явити), процесуальне впізнання (англ. *lineup* – вишикуватися в ряд) і впізнання по фотокартці (англ. *photo arrays* – фотомасиви). Оперативне впізнання «*showup*» зазвичай проводиться в тих ситуаціях, коли після вчинення злочину пройшов дуже короткий час. При цьому потерпілому чи очевидцю пред’являється лише один підозрюваний. Цей вид впізнання дозволяється проводити на місці події. Однак підозрюваного не можна одягати в такий самий одяг, в який був одягнений злочинець, але йому може бути запропоновано вимовити певні фрази або виконати певні дії, аналогічні діям злочинця. Після проведення впізнання слід негайно з’ясувати та зафіксувати ступінь упевненості особи, яка впізнавала, у своїх показаннях. Крім вищевказаних правил, інструкція наказує поліцейським при проведенні оперативного впізнання «*showup*» дотримуватися вимог, що сприяють дотриманню права підозрюваного на захист. Так, особі, що впізнає, попередньо необхідно роз’яснити, що особа, яка йому пред’являється, не обов’язково є реальним злочинцем, нею може бути зовсім інша людина. Категорично не допускаються будь-які слова, жести чи інша поведінка співробітників поліції, які проводять впізнання, які мають характер підказки або вказівки на певну особу [230]. Для участі у процедурі *showup* рекомендується запрошувати адвоката, проте це правило практично не виконується.

На нашу думку, даний вид впізнання має дещо навідний характер, оскільки при його проведенні є елемент підказки, а у особи, яка впізнає, немає альтернативи вибору. Вказана обставина, безперечно, є істотним недоліком. Проте, незважаючи на це, даний вид пред’явлення для впізнання безроздільно панував у практиці поліцейських США до 90-х рр. XX ст. Наразі процедура упізнання «*showup*» продовжує використовуватися американськими співробітниками поліції, але вже значно рідше. В Україні аналогічної процедури пред’явлення особи для впізнання не передбачено. Проте в окремих випадках мають місце факти «впізнавання» підозрюваного потерпілим до

початку зазначеної процедури, наприклад, у ході проведення оперативно-розшукових заходів. Відповідно до вимог закону пред'являти особу для впізнання повторно не можна. Проте факт впізнавання підозрюваного потерпілим було зафіксовано, цей протокол приймається судами як допустимий доказ.

Попередньої психологічної підготовки до майбутньої ідентифікації особи, що впізнається, не відбувається, тобто впізнаючий заздалегідь не налаштовується на те, що йому буде пред'явлений передбачуваний злочинець, якого він повинен буде впізнати. Дані обставини, безсумнівно, сприяють відносно спокійному душевному стану особи, що впізнає, в момент впізнавання підозрюваного і, відповідно, роблять процес впізнавання більш природним. Крім того, вищезазначені факти впізнавання найчастіше відбуваються в ході проведення оперативного з потерпілим або очевидцем патрулювання території, що прилягає до місця вчинення кримінального правопорушення. Якщо при цьому відбувається впізнавання підозрюваного, то, як правило, крім нього там можуть знаходитися й інші особи, тобто фактично особа, яка впізнає, бачить не одного підозрюваного, а кількох осіб.

Представляє інтерес і процедура процесуального впізнання «*lineup*», що проводиться поліцейськими США. Даний вид впізнання має набагато менш навідний характер, тому що в цьому випадку в процесі ідентифікації задіяні більше учасників. Зокрема, при впізнанні в поліцейських дільницях чи інших правоохоронних органах очевидцю пред'являється не менше шести осіб, а в судах – не менше трьох. Всі учасники повинні бути приблизно однаковими за зрістом, віком, статуєю, вагою, кольором волосся і шкіри. Крім цього, всі учасники мають бути в однаковому одязі. На вимогу особи, яка впізнає, особи можуть говорити, але повинні вимовляти однакові слова. Процедурі пред'явлення для впізнання «*lineup*» також передуює допит особи, яка буде впізнавати, де відображається докладний опис. Цікавим є той факт, що з адвокатом узгоджують добір осіб, які беруть участь у процедурі впізнання як статисти. Він може пропонувати свій порядок формування групи, що

пред'являється особі, яка впізнає, виключивши при цьому деяких із причин малої подібності. До початку пред'явлення особи для впізнання особи, яка впізнає, пояснюється, що серед представлених осіб може бути підозрюваний. Не допускається проведення повторних впізнань – кожен очевидець може бачити одного підозрюваного лише один раз. За результатами впізнання складається протокол, у якому ретельно фіксуються стать, раса, фізичні параметри, одяг та вік усіх осіб, що пред'являються. Крім цього, посадовій особі, яка проводить впізнання, слід зробити кольорові фотографії. Цікавим фактом є відсутність під час проведення цього виду впізнання понятих. Їх функції виконують п'ятеро сторонніх осіб, які пред'являються для впізнання, і стежить адвокат. Слід зазначити, що у США велика увага приділяється забезпеченню безпеки особи, що впізнає. Зокрема, американським поліцейським з метою виключити залякування чи будь-який інший вплив підозрюваного на очевидця пропонується використовувати «одностороннє дзеркало» [230].

Однак участь у процедурі пред'явлення для впізнання занадто великої кількості статистів (більш ніж шість осіб, як у США), на нашу думку, може психологічно «перевантажити» здатність особи, яка впізнає, до сприйняття об'єктів, що пред'являються, і в результаті призвести до помилкового результату. На наш погляд пред'явлення осіб для впізнання за участю статистів у кількості щонайменше трьох є оптимальним.

Доказова цінність результатів пред'явлення особи для впізнання безпосередньо залежить від того, наскільки точно було дотримано вимоги кримінального процесуального закону щодо необхідних умов для проведення пред'явлення для впізнання і процедури пред'явлення особи для впізнання. На жаль, на практиці нерідкими є випадки перевищеної оцінки результатів впізнання, коли в основу обґрунтування обвинувальних вироків суду покладаються непереконливі й сумнівні протоколи впізнання. Тому здійснення організаційно-тактичних заходів відповідно до вимог проведення пред'явлення особи для впізнання і дотримання наукових рекомендацій слідчим є

обов'язковою умовою отримання допустимих доказів у кримінальному провадженні [43, с. 108].

На інший аспект, який, зокрема, передбачений ч. 2 ст. 228 КПК України, звертає увагу Г. Денисенко. Так, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується за відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Досить часто ця особа, яка підлягає впізнанню, перед тим була допитана як свідок, а потім їй повідомляється про підозру. Постає проблемне питання: чи може особа відмовитись брати участь у пред'явленні для впізнання як особа, яку впізнають, на підставі ст. 18 КПК України, скориставшись свободою від самовикриття? Автор вважає, що може. Адже особа не викликана для давання показань і, отже, згідно з ч. 1 ст. 65 КПК України, не набула процесуального статусу свідка. Тому, керуючись нормами ст. 18 КПК України, особа, прибувши до слідчого на виклик для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, може відмовитись брати у ній участь на підставі ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України. За таких умов слідчий не позбавлений процесуальних можливостей пред'явити особу для впізнання по фото чи по відео [49, с. 169].

Видається, що немає підстав для сумнівів у тому, що наведені процесуальні приписи визначають метою пред'явлення особи для впізнання тільки її ідентифікацію (ототожнення). Зокрема, це стосується сутності припису, відповідно до якого уповноважений суб'єкт до проведення даної слідчої (розшукової) дії зобов'язаний залучити окрім підозрюваного, що буде пред'являтися для впізнання, ще трьох осіб. Важливо підкреслити, що ці троє осіб не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі у порівнянні з підозрюваним. Це означає ніщо інше, як наявність у них спільних загальних ознак зовнішності та одягу: статевих, будови тіла (статури), форми обличчя, кольору і довжини волосся, виду і кольору предметів одягу. Аналогічні приписи сформульовані й щодо пред'явлення речей для впізнання

(ст. 229 КПК України). За таких умов не може йтися про мету чи завдання встановлення схожості (групової належності) об'єкта, який пред'являється для впізнання [34, с. 27-28].

Усі процесуальні помилки впізнання зазвичай пов'язані з припущенням різних форм спотворення спогадів особи, яка впізнає, та розвитком упередженості до затриманої особи. Незалежно від причини зміни спогадів, результати такого впізнання будуть недостовірними, а іноді й цілеспрямовано спотвореними, а отже, не можуть мати доказового значення. Вплив на особу, яка впізнає, можливий на двох стадіях: безпосередньо в процесі проведення впізнання та на етапах, що передують йому.

Перший напрямок ілюструє ситуація, коли пред'явлення особи для впізнання проводилося серед статистиків, які різко відрізнялися від особи, яку впізнають, за зовнішністю чи одягом. Так, досить часто підозрюваний пред'являється для впізнання в одязі, в якому він прийшов на слідчу (розшукову) дію без урахування одягу, в якому він був у момент вчинення кримінального правопорушення. До того ж статисти бувають одягнені в уніформу або інший одяг, що різко відрізняється. У цих випадках особи, які пред'являються для впізнання, знаходяться не в рівних умовах (спотворення інформації йде на підсвідомому рівні – бажаючи будь-кого впізнати, особа, яка впізнає, вибирає людину, яка чимось виділяється на загальному фоні і можливо лише чимось нагадує злочинця). Для такої ситуації характерні заяви накшталт: «Ця людина схожа на особу, яка вчинила злочин, але значно молодша».

Другий напрямок – випадки формування упередженого ставлення у того, хто впізнає, до затриманого ще до проведення впізнання. Здебільшого це є наслідком неправильно проведеного оперативно-розшукового заходу «ототожнення особи», або допущення організаційних помилок (особа, яка впізнає, вже бачила затриманого до проведення впізнання на території органу внутрішніх справ, співробітники оперативних або слідчих підрозділів дали розпізнавальний опис особи, яку впізнають, тощо).

Отже, під час проведення пред'явлення для впізнання слід враховувати ситуацію цієї слідчої (розшукової) дії. Л. П. Ковтуненко визначає цю криміналістичну категорію як сукупність умов та обставин, що створюють відповідну обстановку чи положення в ході здійснення конкретної слідчої дії; які, будучи зумовленими характером самої слідчої дії; часом і місцем її проведення, позицією й поведінкою її учасників, наявністю доказової інформації результатами діяльності слідчого тощо, певним чином впливають на тактику слідчої дії [75, с. 217].

Найбільш повно порядок проведення пред'явлення для впізнання висвітлюється стосовно пред'явлення для впізнання особи. На основі аналізу слідчої практики і спеціальної літератури нами пропонується наступний алгоритм його проведення.

1. Запрошення в приміщення понятих, спеціалістів і трьох осіб-статистів, в числі яких буде пред'являтися для впізнання особа. Запрошується і захисник підозрюваного. Відбувається роз'яснення присутнім сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, їх прав та обов'язків.

2. Запрошення в приміщення особи, яка пред'являється для впізнання, роз'яснення їй сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків. Відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК України їй повинно бути запропоновано зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються (статистів), про що робиться відмітка у протоколі і вказується, яке саме місце обрала дана особа.

3. Запрошення до приміщення особи, яка буде впізнавати, способом, який виключає підказку (наприклад, по телефону), роз'яснення їй сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків.

4. Пропозиція особі, яка буде впізнавати, оглянути пред'явлених осіб і вказати на ту особу, яку вона впізнає, а також пояснити (назвати), за якими ознаками вона її впізнала.

5. Складання протоколу пред'явлення для впізнання і підписання його всіма учасниками слідчої (розшукової) дії з дотриманням вимог статей 104-107 КПК України.

Слід підкреслити, що дотримання зазначеного порядку не повинно супроводжуватися діями та коментарями слідчого (прокурора), які можуть тлумачитися як здійснення тиску на особу, яка впізнає, чи підказування їй. На цьому повинна ґрунтуватися вся лінія поведінки слідчого, що складає основу тактики пред'явлення для впізнання.

Часто трапляються помилки при підборі понять. Здавалося б, впізнання зазвичай не проводиться спонтанно, є достатньо часу для завчасного пошуку понять, проте допускається безліч помилок: не вказується їх місце проживання, немає інформації про роз'яснення їм прав і обов'язків, відсутні підписи, запрошується лише один понятний тощо.

Потрібно також не забувати про вимогу закону пропонувати особі, яку впізнають, зайняти будь-яке місце серед інших осіб на початку проведення слідчої (розшукової) дії. Це пов'язано із виключенням можливості фальсифікації результатів впізнання. Так, відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК України перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються [96].

Впізнання, яке проведене в умовах упередженого ставлення у особи, яка впізнає, до особи, яку впізнають, в сукупності з іншими помилками можуть сприяти незаконному притягненню до кримінальної відповідальності.

Говорячи про впізнання, необхідно позначити проблему пред'явлення для впізнання особи за наявності достатніх даних про те, що потерпілому, свідку чи іншим учасникам кримінального судочинства, а також їхнім близьким родичам, родичам або близьким особам загрожує убивством, застосуванням насильства, знищенням майна іншими небезпечними протиправними діями. За наявності даних обставин пред'явлення особи для впізнання за рішенням слідчого може бути проведене в умовах, що виключають візуальне

спостереження. Проте не у всіх територіальних органах внутрішніх справ є умови для проведення такого виду впізнання (зокрема, немає приміщення, розподіленого на зони дзеркальним склом), у зв'язку з чим слідчі стикаються з питанням, як провести впізнання, дотримуючись необхідних заходів безпеки. У даному випадку за відсутності таких приміщень у деяких слідчих підрозділах використовуються такі варіанти: автомобіль із затонованим склом; виведена до іншого кабінету веб-камера; щільні тюльові фіранки на вікнах тощо. Враховуючи те, що законодавець не конкретизував спосіб пред'явлення для впізнання, у якому виключатиметься візуальне спостереження особою, яка впізнає, особи, яку будуть впізнавати, всі вищезазначені способи, за дотримання правил провадження слідчих (розшукових) дій, матимуть право на існування.

Важливим питанням є забезпечення участі захисника підозрюваного під час проведення пред'явлення для впізнання. Так, у справі «Джулай проти України» хоча ЄСПЛ хоча і не визнав порушення Конвенції, проте неоднозначно розцінив пояснення Уряду України, оскільки із матеріалів справи не зрозуміло, чи був захисник заявника повідомлений про те, що відбудеться пред'явлення для впізнання заявника [184].

Так, у зазначеній справі Заявник серед іншого скаржився на те, що всупереч вимогам п.п. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції його захисник був відсутній під час проведення пред'явлення для впізнання в межах досудового слідства у кримінальній справі щодо заявника. Так, 12 травня 2003 року в присутності двох понятих було проведено пред'явлення заявника до впізнання. Потерпілі, М., М.Л. та М.П, ідентифікували заявника як особу, яка була в їхньому будинку вночі 3 березня 2003 року. У пред'явленні для впізнання брали участь ще двоє осіб. Їхній опис, згідно з процесуальними документами, був таким: особа № 1, зростом 1,81 м, з темним волоссям, карими очима, одягнутий в темно-сині джинси, сіру футболку та кросівки; особа № 2, зростом 1,76 м, з русим волоссям, зеленими очима, одягнутий у сірі брюки, сіру футболку та кросівки; особа № 3 (заявник), зростом 1,89 м, з русим волоссям, сірими очима,

одягнутий у темно-сині спортивні брюки, футболку та кросівки. М.Г. зазначила, що впізнала заявника по голосу, зросту та статурі. М. засвідчив, що впізнав заявника по голосу, а М.Л. - що впізнала заявника по голосу і статурі.

Пред'явлення для впізнання проводилося за відсутності захисника заявника. Працівник міліції, який проводив пред'явлення для впізнання, повідомив свого начальника, що захисник заявника не міг з'явитися, оскільки був зайнятий іншою кримінальною справою. Заявникові було запропоновано іншого адвоката, але він відмовився. Протокол пред'явлення для впізнання було підписано усіма присутніми і на ньому було помічено, що особи, пред'явлені для впізнання, не мали «жодних скарг». 14 травня 2003 року адвокат С. була допущена до справи в якості захисника заявника. Під час судового провадження заявник заявляв про свою невинуватість. Захисник заявника оскаржила вирок. У апеляції серед іншого вона зазначила, що пред'явлення для впізнання проводилось за відсутності захисника.

Звертаючись до обставин цієї справи, Суд зазначив, що заявник скаржився на відсутність свого захисника під час проведення пред'явлення для впізнання. Суд зауважив, що інтереси заявника з 11 травня 2003 року представляв захисник Ма. З матеріалів справи не зрозуміло, чи захисник заявника був повідомлений про те, що пред'явлення для впізнання заявника відбудеться 12 травня 2003 року. З наявних документів вбачається, що Ма. приїхав до Пирятина з Києва 11 травня 2003 року для участі у невизначених слідчих діях. Оскільки того дня таких дій проведено не було, Ма. повернувся до Києва. Наступного дня пред'явлення для впізнання було проведено за відсутності захисника. Уряд не надав жодних зауважень з приводу того, чи можна було відкласти зазначену слідчу дію. Заявник, з іншого боку, відмовившись від іншого адвоката, не подав клопотання про відкладення пред'явлення для впізнання та не скаржився на відсутність свого захисника.

Суд також зазначив, що хоча різниця зросту заявника та інших двох осіб, що брали участь у пред'явленні для впізнання, становила 8 і 13 сантиметрів, видається, що зріст був не єдиною прикметою, за якою заявника було впізнано.

Зокрема, потерпілі чітко зазначали, як під час пред'явлення для впізнання, так і в судовому засіданні, що впізнали заявника за голосом та загалом за зовнішнім виглядом. Насамкінець Суд зазначив, що з наявних документів, що стосуються кримінального провадження у справі щодо заявника, вбачається, що захисник Ма. представляв інтереси заявника тільки три дні. З 14 травня 2003 року інтереси заявника представляв інший захисник. Новий захисник заявника була присутня на судовому засіданні, коли допитували потерпілих, і мала можливість ставити їм запитання стосовно впізнання заявника. Суд також зазначив, що впізнання заявника під час пред'явлення для впізнання не було ані єдиним, ані вирішальним доказом, на якому ґрунтувалось визнання його винним. Вищезазначених міркувань достатньо для висновку Суду, що у цій справі не було порушення п.п. «с» п. 3 ст. 6 у поєднанні з п. 1 ст. 6 Конвенції [184].

Крім того, у справі «Бьоз проти Бельгії» (*Beuze v. Belgium*) [220] Суд зазначив в якості прикладу, що залежно від конкретних обставин кожної справи та відповідної правової системи наступні обмеження можуть також підірвати справедливість провадження: 1) відмова у доступі або труднощі, з якими стикається адвокат при отриманні доступу до матеріалів справи на самих ранніх стадіях кримінального провадження або під час досудового слідства, та 2) неучасть адвоката у слідчих діях, наприклад впізнання підозрюваного серед кількох осіб або реконструкції правопорушення [154, с. 85].

Також слід зазначити проблему в частині знаходження захисника підозрюваного (обвинуваченого) при пред'явленні для впізнання в умовах, що виключають візуальне спостереження. У разі розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також тих, які мають резонансний характер, враховуючи повну зацікавленість захисника у результаті кримінального провадження, можливий розвиток несприятливих наслідків. Так, якщо захисник перебуватиме у місці знаходження особи, яка впізнає, він може запам'ятати та описати зовнішність цієї особи своєму підзахисному. У такому разі особа, яка впізнає, буде наражатись на небезпеку, від якої слідчий намагався його захистити.

Однак якщо розташувати захисника у місці знаходження особи, яку впізнають, то захисник може заявити клопотання про визнання слідчої (розшукової) дії недопустимою внаслідок того, що він не бачив і не чув, як той, хто впізнає, вказав на його підзахисного. Тут слід враховувати, що повторне впізнання особи тим самим впізнаючим і за тими самими ознаками неможливо. Таким чином, при підготовці до пред'явлення для впізнання особи необхідно враховувати вищенаведені помилки та проблемні питання, ретельно готуватися до слідчої (розшукової) дії.

Результативність процесу впізнання особи буде зумовлена психологічною готовністю особи, що впізнає, сприймати той об'єкт (особу), який вона сприймала раніше, як правило – в екстремальних умовах, пов'язаних із подією кримінального правопорушення, що зумовлено психологічною складовою діяльності суб'єкта впізнання.

Залежно від психологічного стану особи, яка впізнає, можливе виділення наступних ситуацій: 1) впізнання проходить у спокійній психологічно рівній обстановці: особа, яка впізнає, організаційно та психологічно готова до слідчої (розшукової) дії та не відчуває почуття страху та тривоги; 2) впізнання проходить за умов психологічно нестабільного стану особи, яка впізнає: вона не відчувається цілком впевненою у ситуації, відчуває страх, обумовлений необхідністю спостерігати злочинця; 3) впізнання відбувається за умов, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, але особа, яка впізнає, не відчувається психологічно комфортно через страх помилитися і не впізнати підозрюваного; 4) впізнання відбувається за умов, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, у зв'язку з цим особа, яка впізнає, відчувається захищеною.

Очевидно, що із наведених можливих ситуацій пред'явлення для пізнання особливо складними з погляду формування доказової бази є ситуації, які пов'язані з негативним психологічним забарвленням для сприйняття особи.

Можна зробити такі висновки щодо особливостей впізнання особи, зокрема по анатомічним прикметам, які особа описувала під час попереднього допиту (риси обличчя тощо).

1. Процес впізнання знайомої людини ґрунтується на співвіднесенні цілісного образу, що зберігається у пам'яті і являє собою специфічну конфігурацію обмеженої кількості ідентифікаційних ознак, з образом сприйняття.

2. Процес впізнання малознайомої людини ґрунтується на співвіднесенні обмеженої кількості ідентифікаційних ознак, що зберігаються в пам'яті, з образом сприйняття. Ці ознаки не об'єднані в єдину конфігурацію, що призводить до виникнення помилок впізнання.

3. Ознаки, що не змінюються протягом великого періоду часу, стають типовими для ідентифікації особи. Зміна типових ознак, за якими людина ідентифікувалася раніше, робить її практично невпізнанною.

4. Із часом образ людини, що зберігається в пам'яті, усереднюється. У ньому залишаються типові ідентифікаційні ознаки, але практично зникає феномен їхньої специфічної конфігурації.

5. Деталі словесного портрета не знаходиться у прямому взаємозв'язку з точністю впізнання, оскільки, по-перше, не кожна людина здатна описати специфіку конфігурації ідентифікаційних ознак, на яких вона засновувала своє впізнання, а, по-друге, до словесного опису починають включатися додаткові ознаки, що відбивають специфіку цілого класу людей, до якого належить особа, яку впізнають, але які можуть бути відсутніми у конкретного представника цього класу (наприклад, вікові ознаки: зморшки, сивина тощо).

6. На точність впізнання впливають суб'єктивні установки особи, яка впізнає.

7. До ідентифікаційних ознак зовнішності людини відноситься також така комплексна цілісна ознака, як вираз обличчя.

Важливим джерелом розвитку науки криміналістики, безпосередньо тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й пред'явлення для

впізнання є практика ЄСПЛ. Цю практику мають урахувати слідчі під час досудового розслідування, зокрема проведення пред'явлення для впізнання, адже вона має низку кримінальних процесуальних і криміналістичних аспектів. У рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій. Судді ЄСПЛ і колишньої ЄКПЛ, аналізуючи матеріали кримінального провадження та інші відомості, виносять шляхом еволютивного тлумачення своє рішення, яке відображає інформацію про їхню оцінку («The Court's assessment») обставин справи. Саме в частині оцінки обставин справи («The Court's assessment») і містяться конкретні позиції ЄСПЛ та ЄКПЛ стосовно доцільності: проведення слідчих (розшукових) дій; вилучення певної слідчої інформації; вчинення допоміжних дій, що спрямовані на підготовку до проведення процесуальних дій; прийняття рішення про дослідження слідів в іншому безпечному місці; складання протоколу з максимальною деталізацією обстановки вчиненого кримінального правопорушення та виявленої слідчої інформації; допиту широкого кола свідків тощо [37, с. 187].

Висвітлені в рішеннях ЄСПЛ кримінальні процесуальні аспекти (вимоги до проведення процесуальних дій; відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції та її протоколів) є імперативними, оскільки ЄСПЛ чітко стверджує про недотримання чи дотримання норм Конвенції та її протоколів. Відображені в рішеннях ЄСПЛ криміналістичні аспекти (передбачають механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідчої інформації; містять вказівку на доцільнішу тактичну поведінку суб'єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях) є рекомендаційними, оскільки ЄСПЛ не стверджує про вчинення саме в такий спосіб, а дає право виконати це слідчому за умови вжиття ним всіх можливих заходів під час проведення розслідування. Проте виявлені ЄСПЛ недоліки в процесі досудового розслідування (криміналістичні аспекти) в сукупності можуть призвести до неефективності досудового розслідування і порушити норми Конвенції та її протоколів [37, с. 189].

На думку В. Ю. Шепітька, яку ми цілком поділяємо, у кримінальному процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми, оскільки, по-перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма не може бути тактичним прийомом тому, що вона має розпорядчий або обов'язковий характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом є гнучкішим, його застосування визначене ситуаційною зумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може представити і приписати тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований в усіх випадках: лише за певних умов, обставин, відповідних ситуацій його застосування буде оптимальним [213, с. 42].

З огляду на викладене вище, тактика слідчих (розшукових) дій, зокрема й пред'явлення для впізнання, має ґрунтуватися відповідно до європейських стандартів, що стосується і тих, які відображено в рішеннях ЄСПЛ. Оскільки тактику слідчих (розшукових) дій тлумачать як систему стадій (підготовча, робоча, заключна), слід зосередити увагу на тому, як практика ЄСПЛ сприяє уповноваженим особам під час досудового розслідування. Цікавим є дослідження з цього питання В. В. Гвоздюка [37, с. 197-201].

1. Підготовча стадія тактики слідчої (розшукової) дії. На цій стадії вибудовують уявну динамічну модель слідчої (розшукової) дії [92, с. 378]. На цьому етапі проведення пред'явлення для впізнання використання практики ЄСПЛ може допомогти слідчому: обрати найдоцільніші криміналістичні засоби, методи, прийоми отримання орієнтуючої інформації; зібрати потрібні вихідні дані для подальшої реалізації пред'явлення для впізнання та підвищення його результативності; чітко спланувати проведення пред'явлення для впізнання, щоб не допустити помилок під час визначення часу й черговості проведення процесуальних дій; у разі прийняття рішення щодо дій в умовах пред'явлення для впізнання, провести їх інструктаж і сформулювати завдання; залучити в потрібний момент захисника; не допустити безпідставного

затримання особи за результатами проведення пред'явлення для впізнання; вчасно усунути недоліки проведеного пред'явлення для впізнання.

2. Робоча стадія тактики пред'явлення для впізнання. На цій стадії проведення пред'явлення для впізнання знання і врахування практики ЄСПЛ може допомогти слідчому: ефективно реалізувати криміналістичні засоби, методи, прийоми щодо отримання інформації; забезпечити дотримання прав і свобод людини; провести інструктаж учасникам впізнання щодо їхніх прав й обов'язків, порядку та мети реалізації пред'явлення для впізнання; не виходити за межі завдань пред'явлення для впізнання; забезпечити належну фіксацію інформації з метою її подальшого визнання джерелом доказів.

3. Заключна стадія тактики слідчої (розшукової) дії. Вона полягає у фіксації ходу та результатів пред'явлення для впізнання. Ця стадія є як самостійною в провадженні пред'явлення для впізнання, так і складовою, що супроводжує весь процес провадження та забезпечує доказове значення отриманих результатів [206, с. 86]. Криміналістичний аспект фіксації полягає в тому, що основна увага спрямована на фіксацію послідовності дій учасників впізнання, вилучення слідової інформації, застосовуваних засобів криміналістичної техніки [92, с. 381–382]. На заключному етапі проведення пред'явлення для впізнання практика ЄСПЛ загалом додатково може допомогти слідчому: прийняти правильні рішення в умовах дефіциту часу; вчасно прийняти рішення стосовно додаткового ретельного дослідження слідової інформації; належно скласти процесуальні документи за результатами проведення впізнання й додатки до нього.

3.4. Особливості окремих видів пред'явлення для впізнання

Проблемним моментом, що потребує удосконалення правових та тактичних основ пред'явлення для впізнання, є дослідження об'єктів, що

пред'являються для впізнання, та особливості окремих видів пред'явлення для впізнання.

Окремої уваги потребує дослідження проблеми об'єктів, які пред'являються для впізнання. Об'єкт – це те, на що спрямовується діяльність [194, с. 412]. Об'єктами пред'явлення для впізнання, виходячи із норм чинного КПК України, є особи, речі, труп, які пред'являються під час досудового розслідування в процесі проведення пред'явлення для впізнання особі, котра впізнає, задля ідентифікації об'єкта, який вона сприймала раніше за певних обставин.

В залежності від об'єкта, який підлягає впізнанню, визначаються пред'явлення для впізнання: 1) особи; 2) речей; 3) трупа. Водночас КПК України передбачає види пред'явлення для впізнання за критерієм можливості впізнання особи в натурі: 1) впізнання особи в звичайних умовах; 2) впізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням; 3) впізнання особи за фотознімками та матеріалами відеозапису. У цьому підрозділі дисертації ми розглянемо й інші види пред'явлення для впізнання, проведення яких мають свої особливості.

Взагалі серед вчених, зауважує В. В. Дубовенко, немає єдино узгодженої думки щодо класифікації видів пред'явлення для впізнання. Відповідно до точок зору різних вчених види пред'явлення для впізнання поділяють, зокрема на традиційні (пред'явлення для впізнання людей, тварин, птахів, речей і предметів, трупів людей) та нетрадиційні або інші (наприклад, ділянок місцевості) [56, с. 162].

На тлі загальних правил пред'явлення для впізнання потрібно виділити й окремі види цієї слідчої дії, які мають певні особливості у підготовці й проведенні.

Особливості пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису (ч. 6, 7 ст. 228 КПК України). Підставами для такого виду пред'явлення для впізнання можуть бути наступні ситуації:

- особа, яка підлягає впізнанню, переховується від органів досудового розслідування і місце знаходження її невідоме;

- особа, яка підлягає впізнанню, відмовляється брати участь у пред'явленні для впізнання;

- особа, яка підлягає впізнанню, померла, знаходиться в хворобливому стані, виїхала або живе далеко від місця проведення розслідування, що ускладнює або робить неможливим її виклик;

- зовнішність особи, яка підлягає впізнанню, істотно змінилася внаслідок каліцтва, пластичної операції чи інших причин;

- ситуації, коли потерпілий побоюється відкрито впізнавати підозрюваного, або, коли з тактичних міркувань особа не повинна знати, що піддавалася впізнанню.

Підкреслимо, що слідчий обираючи даний вид пред'явлення для впізнання, повинен усвідомлювати, що відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Є особливості й у забезпеченні достовірності результату впізнання – фотознімки, серед яких пред'являється фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, повинні відповідати двом вимогам: 1) фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення (масштаб, ракурс, різкість тощо); 2) особи на фотознімках повинні бути однієї статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Житомирський районний суд Житомирської області відкинув як недостовірні відомості протоколи впізнання осіб по фотознімках від 19.02.2014

зі свідками ОСОБА_16 , ОСОБА_22 та потерпілим ОСОБА_7, оскільки названі протоколи не містять прізвища, ім'я та по-батькові особи, яку вони впізнали по фотокартках. Впізнання проведені не за фотокартками, а за копіями з них, які неналежної якості, за якими неможливо ідентифікувати зображених на них осіб. Відповідно до абз. 1 ч. 7 ст. 228 КПК України фотознімки, ще пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Як видно з наданих протоколів, копія фото з особою, яку впізнали свідки та потерпілий, має найбільше наближення обличчя, що його різко відрізняє від інших зображень. Крім того, впізнання проведено за фотознімками, хоча на цей момент підозрюваного вже було затримано. Впізнання проведено саме за фотокартками нібито тому, що потерпілий клопотав про це, побоюючись за своє здоров'я та здоров'я членів своєї сім'ї. Проте, на час проведення впізнання ОСОБА_5 був затриманий, що виключало можливість його впливу на потерпілого та його сім'ю. Крім того, ОСОБА_5 був затриманий за підозрою у спричиненні тілесних ушкоджень саме ОСОБА_7 , вони були добре знайомі, що взагалі виключає необхідність проведення такої слідчої дії. До того ж, ч. 4 ст. 228 КПК з метою забезпечення безпеки особи, що впізнає, передбачає можливість проведення впізнання поза її візуальним та аудіоспостереженням особою, яку впізнають [26].

В іншій справі [30] представником державного обвинувачення в якості доказів винуватості обвинуваченого було приєднано до справи протоколи пред'явлення осіб для впізнання за фотознімками з участю свідка ОСОБА_7. Однак, суд встановив, що згадані слідчі дії проведено з істотними порушеннями вимог ст. 228 КПК України, так як особі, яка впізнавала, безпідставно не було пред'явлено особу, яку він впізнавав, а лише її фотознімки. Фактично слідчий самоусунувся від проведення впізнання з дотриманням вимог ст. 228 КПК України. Також суд звернув увагу на те, що в порушення вимог ч. 7 ст. 228 КПК України фотознімки з особою, яка підлягає впізнанню, мають різкі відмінності від інших знімків по якості їх виготовлення

та фону, на якому сфотографовано осіб. При цьому у протоколі пред'явлення особи для впізнання, які залучені до матеріалів кримінального провадження, до початку цієї слідчої дії свідку було поставлене питання про те, за якими ознаками він може впізнати особу, а також про обставини, за яких він бачив цю особу, на яке ОСОБА_7 відповів, що «зможе впізнати особу, яка 05.10.2015 року близько 20-15 годин намагалася зайти до мого подвіря, що по АДРЕСА_2 за зовнішніми ознаками». Як встановлено судом факт викрадення майна шляхом проникнення в житлове приміщення та господарське приміщення мав місце 05 жовтня 2015 року в 11 годин дня, тому аналіз вказаного протоколу не дає суду також підстав вважати його недопустимим у відповідності до ст. 87 КПК України. З огляду на викладене, суд ухвалив, що вищезазначений доказ – протокол пред'явлення осіб для впізнання за фотографіями від 14 жовтня 2015 року є недопустимим і тому не враховуються судом при ухваленні вироку [30].

Водночас аналіз судової практики свідчить, що часто слідчими виконуються вимоги закону щодо проведення такого виду пред'явлення для впізнання, і судом визнаються допустими доказами протоколи зазначеної слідчої (розшукової) дії [24; 29].

Законодавством не передбачено пред'явлення речей або трупа для впізнання за фотознімками або відеоматеріалами, проте слідча практика потребує такий вид пред'явлення для впізнання, особливо в умовах воєнних реалій. Так, доволі часто виникає необхідність пред'явлення трупа для впізнання за фотознімками, коли на момент пред'явлення трупа для впізнання труп не збережено для ідентифікації та особа потерпілого не була встановлена, проте у матеріалах кримінального провадження є фотознімки трупа. Орієнтуючись на потреби слідчої практики, у літературі пропонується унормувати порядок пред'явлення трупа для впізнання шляхом, доповнивши відповідні статті КПК України нормою щодо можливості здійснення пред'явлення трупа або речей для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису [9, с. 266]. Зокрема, В. А. Колесник зазначає, що необхідно визнати можливим проведення пред'явлення речей для впізнання за їх фотознімками чи

матеріалами відеозапису, якщо таке впізнання проводиться з додержанням вимог, зазначених у ст. 229 КПК України [78, с. 167].

Необхідність пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису на сьогодні обумовлюється реаліями воєнного стану у країні. Зволікання з пред'явленням для впізнання може негативно вплинути на процес розслідування, оскільки особа з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Достовірність впізнання перебуває у прямій залежності від часу. Тому в реаліях воєнного стану доцільнішим буде проведення пред'явлення особи для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у КПК України. У зв'язку з тим, що підозрюваними можуть бути військові країни-агресора, які після вчинення кримінального правопорушення не були затримані та мали змогу повернутися до своєї країни або загинули, але про їх злочинні дії свідчать фотознімки, відеозаписи, де зображено їх зовнішній вигляд та певні ознаки. Також важливим є і те, що слідчий, обираючи даний вид слідчої (розшукової) дії, повинен усвідомлювати, що відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання [138, с. 190].

Отже, ситуації проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками можна розділити на дві групи. Перша група передбачає наявність особи, яку планують пред'являти для впізнання, та обізнаність про її місце перебування, але обумовлена дальністю її місцезнаходження та необхідністю провести пред'явлення для впізнання якнайшвидше, організаційними та матеріальними складнощами. Друга – передбачає повну неможливість пред'явлення для впізнання, коли особи, яку планували пред'являти для впізнання, померла або переховується і місцезнаходження її невідоме.

Особливості пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням (ч. 4, 5 ст. 228 КПК України). Підставою для такого виду пред'явлення для впізнання є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь

у кримінальному судочинстві (ч. 4 ст. 228 КПК України). Його особливості визначаються:

- місцем проведення – кімнатою обладнаною одностороннім склом з напиленням, що унеможливило візуальний контакт між учасниками (кімната розділяється на дві частини);
- розміщенням особи, яка пред'являється, та її захисника у частині кімнати, відокремленій від особи, яка впізнає;
- розміщенням понятих, яких має бути не менше 4-х (по двоє у кожній частині кімнати);
- розміщенням на одязі статистів та особи, що пред'являється для впізнання, номерів у порядку зростання зліва направо;
- обов'язковим повідомленням про результати пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, яка пред'являлася, та інших учасників цієї слідчої дії, які перебували з нею в одній частині кімнати;
- особа, яка впізнавала, підписує протокол під псевдонімом (ім'ям прикриття).

Норми, що передбачають проведення пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає, засновані на аналізі законодавчого та правозастосовного досвіду забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні. Зазначимо специфічність даного впізнання, яка зумовлена її явними відмінностями від «простої» форми пред'явлення особи для впізнання. Зазвичай випадки проведення пред'явлення для впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, пов'язані, як правило, із розслідуванням особливо тяжких злочинів і злочинів, вчинених організованими злочинними групами, у той час як застосовуватися повинно було б за будь-якими категоріями проваджень у разі відповідної необхідності. Однією з головних умов є необхідність забезпечення особі, яка впізнає, належного сприйняття будь-яких ознак зовнішності особи, яку впізнають, що одночасно є обов'язковою умовою взагалі для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Тактика проведення пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає, вимагає додаткового розгляду. Цей вид пред'явлення для впізнання як один із актуальних і організаційно складних розглянуто у низці сучасних робіт [6; 36; 119; 173]. Одним із його завдань є забезпечення захисту особі, яка впізнає, у вигляді збереження в таємниці справжніх відомостей про її особу. При цьому під час слідчої (розшукової) дії неприпустимо зазначену особу називати на її ім'я, а слід звертатися до неї, виходячи із зазначеного у відповідних матеріалах кримінального провадження псевдоніма. Крім того, слід зазначити, що якщо особа, яка впізнає, бере участь у кримінальному провадженні під псевдонімом та її відповідь на питання про те, за яких обставин вона бачила особу, яку впізнають, може призвести до встановлення особи, яка впізнає, особою, яку впізнають, або її захисником, то відповідь вказується в протоколі лише в частині, яка виключає можливість такого встановлення. Під час проведення такого впізнання допустимо гримування особи, яка впізнає, застосування затемнення в тій частині, де вона знаходиться тощо. Проте всі ці способи не захищають повністю особу, яка впізнає, від тиску або небажаного нею узнавання особою, яку впізнають. Для вирішення цього питання в німецькій літературі рекомендовано, щоб особа, яка впізнає, висловлювала свій висновок у відсутності осіб, які пред'явлені для впізнання, і результати впізнання ставали відомими лише під час оголошення протоколу слідчої (розшукової) дії [231, с. 120].

Перспективним методом опосередкованого пред'явлення для впізнання можна назвати впізнання з допомогою комп'ютерно-опосередкованої реальності. Відсканована за допомогою лазерних сканерів та оцифрована реальність може використовуватися: з метою пред'явлення для впізнання (зокрема – пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає). У зарубіжних джерелах вже розглядаються особливості пред'явлення для впізнання із застосуванням подібних методів [244]. При впізнанні за умов віртуальної реальності особа, яка

впізнає, не обмежена у виборі своєї позиції, може «підійти» до особи, яка впізнається, ближче, оглянути її з усіх боків, тобто. отримати більше деталей та асоціацій, які роблять спогади яскравішими. Ідентичність відсканованого образу особи, яка впізнається, а так само і дії особи, яка впізнає, повинні підтверджуватись понятими. Безпосереднє впізнання здійснюється у віртуальному просторі комп'ютерно-опосередкованої реальності, що суттєво знижує тактичний ризик. Віртуальне пред'явлення для впізнання, на думку вчених, дозволить, на відміну від впізнання за фотознімками, відеозаписами впізнавати, розглянувши осіб з усіх боків, уважно вивчивши функціонально-динамічні ознаки з різного ракурсу [244].

Особливості пред'явлення для впізнання особи в режимі відео конференції (ст. 232 КПК України).

Відносним нововведенням у сучасному кримінальному процесі є використання відеоконференцзв'язку під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, під час пред'явлення для впізнання осіб. Часто учасники кримінального провадження за певних обставин не можуть бути присутніми під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Проте проведення таких дистанційних процедур тягне за собою ризик звуження можливостей для всіх учасників процедури, тому необхідно мінімізувати такі ситуації та ефективно наблизити «віртуал» до реальності. Відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних [109, с. 42]. Відповідно до п. 5.1⁻¹) Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією в реальному часі [163].

Підставою для пред'явлення для впізнання особи в режимі відео конференції є ситуація, коли учасник слідчої (розшукової) дії не може за

певних обставин бути присутнім під час її проведення і потрібно забезпечити оперативність досудового розслідування. Відповідно до ч. 7 статті 232 КПК хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. При цьому слідчий та інші залучені особи керуються нормами зазначено Положення [163].

Але тут виникає питання, як саме має підписати протокол потерпілий або свідок, якщо трансляція відбувається в різних містах? Як отримати розписку про роз'яснення їй її прав та обов'язків, відповідальності за відмову давати показання або за давання завідомо неправдивих показань? Згідно з ч. 6 ст. 232 КПК України це має зробити службова особа правоохоронного органу іншого міста, якій за постановою слідчого (прокурора) доручається вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд із нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. Відповідні процесуальні документи можуть бути надіслані електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку.

Відповідно до ч. 7 ст. 232 КПК України хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису, що має забезпечити надалі використання результатів пред'явлення для впізнання під час доказування. Крім цього, результати проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії мають фіксуватися і в протоколі. Для забезпечення належної якості передачі зображення та звуку, безперервної, чіткої та рівномірної розмови слідчим або прокурорам рекомендуємо залучати спеціалістів. Паралельна відеозйомка спеціалістами таких процесуальних дій також важлива для забезпечення права перегляду відеозапису, подання до нього зауважень та отримання його копій на вимогу учасників провадження.

Питання щодо підписання протоколу пред'явлення для впізнання, проведеного дистанційно, могло б бути вирішено шляхом складання протоколу в електронному вигляді та підписання його із використанням електронного цифрового підпису. Закон України «Про електронні документи та

документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV надає правову підставу для засвідчення документів за допомогою електронного підпису в установленому законом порядку, що є необхідною умовою ведення електронного документообігу [162]. Проте, застосування положень цього закону саме у кримінальному провадженні вимагає внесення відповідних змін до КПК України щодо можливості складання процесуальних документів в електронному вигляді із використанням електронного цифрового підпису. До того ж ст. 232 КПК доцільно було доповнити нормою щодо обов'язкової участі спеціаліста під час проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції, з метою належного технічного забезпечення проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії [208, с. 261].

Особливості пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу (ч. 9 ст. 228 КПК України). Підставою для даного виду пред'явлення для впізнання є сприйняття і запам'ятовування особою (потерпілим, свідком) не ознак зовнішності злочинця, а тільки особливостей його голосу, які є проявом функціонально-динамічного комплексу навичок. Особливості даного виду слідчої (розшукової) дії визначаються:

- специфічністю ознак голосу, що запам'яталися (під час попереднього допиту особа, яка буде впізнавати, повинна вказати характерні особливості голосу (висоту: високий, низький, середній; тембр: м'який, низький, глухий, дзвінкий; можливі дефекти вимовляння: акцент, невимовляння окремих звуків, заїкування тощо);

- особа пред'являється разом з іншими особами, які не повинні мати різних відмінностей у голосі;

- місцем проведення – кімнатою обладнаною перегородкою або суміжними кімнатами, що унеможлиблює візуальний контакт між учасниками;

- розміщенням понятих, яких має бути не менше 4-х (по двоє у кожній частині кімнати);

- підготовкою спеціального тексту, при проголошенні якого проявляються особливості голосу особи;

- почерговим проголошенням підготовленого тексту під час пред'явлення для впізнання (особа, що пред'являється, має право вибору, що фіксується у протоколі);

- повідомленням особою, яка впізнавала, кого за черговістю проголошення тексту вона впізнала і за якими ознаками.

Результати анкетування слідчих показали, що пред'явлення для впізнання лише за однією ознакою зовнішності людини, наприклад, за голосом, ходом, застосовується у слідчій практиці значно рідше. Так, зі 100 % респондентів впізнання за голосом проводили 11 %, а за ходом – лише 7 %.

Успіх впізнання особи за прикметами (особливості зовнішності, ходи, голосу) буде багато в чому обумовлений обсягом сприйнятої інформації про ці особливості та врахування особою, яка впізнає (наприклад, володіння хорошим слухом, спеціальними знаннями в мистецтві вокалу при впізнанні за голосом). У той же час, аналіз слідчої та судової практики показав, що основна проблема, яку відчують допитувані свідки та потерпілі (особливо якщо вони належать до категорії громадян, які мають психічні, фізичні недоліки або неповнолітнім), полягає в словесному описі ознак зовнішності. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне активне використання для з'ясування ознак зовнішності системи словесного портрета, що дозволить точніше, повніше відобразити ознаки зовнішності людини і підвищить переконливість результатів пред'явлення для впізнання. Так, 87 % опитаних практичних працівників вважали за доцільне при описі ознак зовнішності користуватися системою опису зовнішності за методом словесного портрета.

Особливості пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України). Підставою для даного виду пред'явлення для впізнання є виявлення трупа, який відразу неможливо було ідентифікувати через відсутність документів або осіб, які знали загиблу особу. Від зазначеної слідчої (розшукової) дії потрібно відрізняти так зване «оперативне упізнання» трупа, коли він пред'являється відразу після огляду місця події мешканцям навколишніх будинків, а також

службовим особам, які спілкуються з населенням, без дотримання процесуальних правил пред'явлення для впізнання.

Під час досудового розслідування на думку С. В. Харченка можуть виникнути такі основні слідчі ситуації, коли є необхідність у проведенні пред'явлення для впізнання трупа. Перша ситуація виникає одразу після огляду місця події, під час якого був виявлений труп, і слідчий зазвичай не має можливості допитати когось про прикмети невідомої особи, труп якої буде пред'являтися. У такій ситуації без проведення попереднього допиту труп пред'являється мешканцям навколишніх будинків, вулиць, а також службовим особам, котрі спілкуються із населенням (це і є «оперативне упізнання» трупа, про яке ми писали вище). Друга ситуація має місце, коли на момент проведення впізнання є відомості про зникнення особи. У такій ситуації спочатку проводять допит близьких чи знайомих зниклої особи щодо прикмет, а потім пред'являють їм для впізнання труп [197, с. 250].

На сьогодні в умовах воєнного часу, акцентує О. Салманов, пред'явлення для впізнання трупа на деокупованих територіях є досить розповсюдженою слідчою (розшуковою) дією. Найчастіше, коли слідчі проводять огляд місця події, яке являє собою ділянки місцевості, де відбувався обстріл територій чи будівель, підвалів чи сховищ, де збройні формування, чи кадрові військові рф здійснювали тортури та катування, масові розстріли Українського населення, а після чого, як результат – масові поховання, в ході такої слідчої дії, при виявленні захоронень без правил поховання, виявлення трупів, невід'ємною слідчою (розшуковою) дією безпосередньо стає пред'явлення трупа для впізнання [171, с. 119].

Отже, пред'явлення трупа для впізнання в порядку ст. 230 КПК України проводиться у ситуації, коли є дані про зникнення без вісті певної особи. В цьому випадку для ідентифікації загиблої особи допитують її близьких чи знайомих з метою встановлення можливості впізнання ними трупа. Під час допиту необхідно з'ясувати: прізвище, ім'я, по-батькові; вік; професію; зовнішні прикмети (зріст, стан і колір волоссяного покриву на голові, колір очей,

шкіри тощо); коли особу бачили востаннє; як вона була одягнена, які речі були при ній; особливі прикмети (татування, стан зубів – наявність пломб, коронок, протезів, відсутність окремих зубів тощо, післяопераційні шрами тощо). Також встановлюється, чи може допитувана особа впізнати труп. На підставі отриманої інформації приймається рішення про доцільність пред'явлення для впізнання виявленого трупа.

З метою створення належних умов для впізнання та нейтралізації можливих психологічних перешкод трупу може бути надано прижиттєвого вигляду (здійснюється так званий «туалет трупа»): видалення бруду і крові з його обличчя, відкриття очей, приведення у звичайний вигляд зачіски тощо (здійснює судово-медичний експерт).

Труп пред'являється для впізнання один (в однині) в морзі органу судово-медичної експертизи роздягнутим, прикритим тканиною з дотриманням етичних норм і в присутності судово-медичного експерта та двох понятих. Якщо особа впізнає труп, вона повинна назвати ознаки і вказати їх на трупі. Якщо труп не впізнано, його фотографують за правилами сигналітичної фотозйомки, проводять дактилоскопіювання і ставлять на облік невпізнаних трупів.

Під час *пред'явлення для впізнання речей* особою, яка впізнає, зазвичай виступає володар або власник цих речей, а іноді – особи, яким ці об'єкти є добре відомими. У таких випадках процедура пред'явлення для впізнання буде зумовлена такими важливими особливостями речей: їх споглядання є доступним вузькому колу осіб; як правило, це речі тривалого сприйняття; більшість із них є предметами масового виробництва, котрі не мають виражених і доступних для сприйняття у звичайних умовах індивідуальних ознак, а набувають ці ознаки під час користування та експлуатації ними, і за цими ж ознаками зазвичай впізнаються. Предмети індивідуального виробництва, крім того, можуть бути впізнані за ознаками, які пов'язані з процесом їх виготовлення.

Рішення про провадження впізнання не може бути прийнятим, якщо заздалегідь відомо про наявність обставин, котрі перешкоджають його здійсненню. Такими обставинами на нашу думку при необхідності пред'явлення для впізнання речей є унікальний характер об'єкта. Під унікальністю об'єкта можемо розуміти виняткову своєрідність речі, тобто вона настільки виділяється із вузько групового предметного оточення, що для неї є неможливим виконання правила про добір об'єктів, а отже – і пред'явлення для впізнання у встановлений законом спосіб. На нашу думку, такий випадок є винятком із загального правила. Тому при необхідності виявлення власника речі вона може пред'являтися для узнавання в єдиному примірнику. На сьогодні, в основному, це питання вирішується шляхом проведення слідчого огляду за участю цієї особи або призначення експертизи.

Має свої особливості і проведення *пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх осіб*. Автори методичних рекомендацій «Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей» підкреслюють, що під час проведення впізнання неповнолітнім з метою недопущення його повторного психологічного травмування (негативного психологічного впливу), а також гарантування його емоційній стабільності під час зазначеної слідчої (розшукової) дії, у тому числі забезпечення його безпеки, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує неповнолітнього, який буде впізнавати, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (відповідно до норм ч. 3 ст. 228 КПК України). Умови проведення такого впізнання та його результати зазначаються в протоколі. Якщо неповнолітня особа виступає в ролі особи, яка впізнає, необхідно звернути увагу на рівень її психічного або фізичного розвитку, а також умови сприйняття об'єкта. Ураховуючи, що неповнолітнім особам притаманна посилена навіюваність, будь-яка підказка є неприпустимою, оскільки це може призвести до втрати доказового значення пред'явлення для впізнання, та спрямувати слідчого на хибний шлях розслідування. Перед проведенням зазначеної слідчої (розшукової) дії слідчому доцільно

поцікавитися, чи здійснюють вплив на неповнолітню особу інші особи, зокрема її законний представник [144, с. 42].

Особливості тактики пред'явлення для впізнання за участю неповнолітньої особи зумовлюються винятковими особливостями психіки неповнолітнього. Легковажна поведінка дитини (зухвала поведінка, грубе поводження з особою, яка впізнає) може вплинути на особу, яка впізнає, та зменшити доказове значення результатів зазначеної слідчої (розшукової) дії. Інші ж неповнолітні, навпаки, можуть виявляти сором'язливість, скутість, острах перед невідомими наслідками. З урахуванням цих обставин у якості понятих слід запрошувати педагогів чи осіб, які знайомі неповнолітній особі, але водночас які не зацікавлені у результатах кримінального провадження. У процесі проведення пред'явлення для впізнання після того, як неповнолітня особа впізнає об'єкт вона вказує на індивідуальні ознаки, за якими впізнала цей об'єкт. Побачивши раніше сприйнятий об'єкт, неповнолітній може назвати ще окремі ознаки, про які не розповідав під час допиту. Це логічно і типово для неповнолітніх осіб і не має розглядатись як суперечності під час допиту і впізнання. Здійснюючи впізнання за участю неповнолітніх осіб, слідчому необхідно застосовувати положення ч. 8 ст. 228 КПК України про залучення спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, психологів, педагогів та інших спеціалістів. В залежності від обставин кримінального правопорушення та психологічного стану неповнолітньої особи пред'явлення особи для впізнання може здійснюватися за голосом або ходою. При цьому впізнання за голосом має здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання. Позавізуальне впізнання є додатковою гарантією недопущення психологічного травмування неповнолітньої особи [144, с. 42-43].

Поряд із розглянутими видами зустрічаються й інші види пред'явлення для впізнання. Практиці відомі ситуації, коли в процесі розслідування потерпілий (свідок) і підозрюваний висловлюють готовність впізнати один одного. Злочинці нерідко добре запам'ятовують людей, відносно яких вчинили

замах, або людей, яких бачили неподалік від місця злочину (свідків). Інколи у слідчого виникає бажання, щоб ці особи впізнали одна одну, для більшої переконливості. Те, що така можливість існує, не викликає сумніву. Питання полягає у тому, як найбільш результативно використати ситуацію, коли впізнати один одного можуть двоє, незалежно, у якому сполученні: свідок – свідок, свідок – підозрюваний, підозрюваний – підозрюваний. Подібне пред’явлення для впізнання не набуло однозначного визначення (взаємне, зустрічне, подвійне, двостороннє), а пропонувані процедури проведення суттєво відрізняються. У слідчій практиці такий вид пред’явлення для впізнання зустрічається досить рідко [118, с. 82].

Під час одночасного пред’явлення для впізнання декількох об’єктів, що підлягають впізнанню, ймовірність ідентифікаційної помилки є значно вищою, ніж під час пред’явлення для впізнання таких об’єктів послідовно, тобто одного об’єкта за іншим [232, с. 415]. Тому Б. В. Безкоровайним було запропоновано вдосконалити правові (процесуальні) засади проведення впізнання, урахувавши цю наукову рекомендацію та доповнити ст. 228 КПК України вказівкою на можливість проведення в окремих випадках пред’явлення для впізнання декількох осіб не всіх одразу, а послідовно, одна за одною [9, с. 267].

Таким чином сутність *«зустрічного» пред’явлення для впізнання* полягає в участі двох осіб, які виявили бажання впізнати одна одну, котрі виступають під час його проведення одночасно в ролі особи, яка впізнає, та особи, яку впізнають. Проте ми проти застосування такого виду пред’явлення для впізнання у кримінальному провадженні. Наша позиція з цього питання обумовлена складністю процесу проведення такого виду пред’явлення для впізнання. Для його проведення формуються дві групи впізнаючих-впізнаваних, потім ці дві групи запрошуються в одне приміщення і після того, як вони оглянуть одне одного, вони переходять в різні приміщення, де основні учасники в присутності понятих роз’яснюють, кого і за якими прикметами вони впізнали. Проведення пред’явлення для впізнання у такому форматі вимагає досить великих часових, організаційних та матеріальних витрат. Крім того,

застосування такого виду пред'явлення для впізнання певним чином суперечить сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Судова практика свідчить, що неправильний вибір виду пред'явлення для впізнання призводить до того, що протоколи зазначеної слідчої (розшукової) дії визнаються недопустимими доказами.

Так, Малиновський районний суд м. Одеси, даючи оцінку двом протоколам пред'явлення особи для впізнання за фотознімками від 27.04.2016 року за участі потерпілої ОСОБА_16 та від 13.06.2016 року за участі малолітнього свідка ОСОБА_23 суд вважає, що вказані докази спростовані самими особами, які здійснювали впізнання ОСОБА_17, під час надання показів у суді. Так, ані потерпіла ОСОБА_16, ані її донька неповнолітня ОСОБА_23 не можуть впізнати ОСОБА_17 як особу, яка вчинила вказане правопорушення.

Суд окремо зупинився на якості такої слідчої дії як пред'явлення особи для впізнання. Правила, за якими здійснюється така слідча дія регламентовані у ст. 228 КПК. Серед зазначених у нормі вимог, частина 6 встановлює можливість проведення впізнання за фотознімками, однак встановлює вимогу «за необхідності». Безумовно таке законодавче визначення є оціночним. Проте слід обов'язково зазначити та мотивувати таку необхідність у протоколі як підставу проведення слідчої (розшукової) дії. У досліджених протоколах відсутні будь-які відомості, щодо підстав необхідності проведення такого впізнання виключно за фотознімками. Очевидним є те, що впізнання особи за фотознімком за своєю якістю не може замінити впізнання особи безпосередньо. Враховуючи обставини цього провадження, той факт, що ані малолітня особа, ані потерпіла не змогли розгледіти належно обличчя викрадача, а лише певні риси та голос, було б більш зрозумілим впізнання особи безпосередньо. У випадку певних побоювань такого безпосереднього контакту з особою, що потрібно впізнати з боку потерпілої та малолітнього свідка, органу досудового розслідування потрібно було б здійснити таку слідчу дію в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто

поза її візуальним та аудіоспостереженням, що передбачено ч. 4 ст. 228 КПК України.

Окрім того, органи досудового розслідування повинні активно використовувати позитивний зарубіжний досвід щодо проведення пред'явлення для впізнання. У даному випадку, враховуючи недостатню кількість вихідної інформації про особу, яка вчинила правопорушення, з метою дотримання засад кримінального провадження та прав людини, можливо було б застосувати відому техніку метод «подвійного сліпого впізнання» (double-blind sequential lineup), який використовується британською поліцією. Тактика його проведення полягає в тому, що особі, яка впізнає повідомляється, що серед осіб, які будуть пред'явлені, можливо й немає того, щодо кого нею давались показання. Крім того, проведення впізнання доручається іншому офіцеру, а не тому, в провадженні якого перебуває справа і який знає підозрюваного. Саме такий підхід у даному випадку, можливо б надав об'єктивні результати проведеної слідчої (розшукової) дії.

Так, фотокартка із зображенням ОСОБА_17, яка використовувалась у протоколах пред'явлення особи для впізнання, фіксує обличчя у положенні анфас. Однак судом та навіть органом досудового розслідування встановлено, що свідок не бачив особу викрадача із цього ракурсу. При цьому на ньому була одягнута кепка, яка також частково закривала як форму голови так і обличчя, а також у транспортному засобі було темно, що перешкоджало можливості належно запам'ятати особу. Що стосується потерпілої ОСОБА_16 то остання взагалі обличчя, зріст, колір волосся, особливі прикмети, а також будь-яку іншу інформацію про вказану людину не запам'ятала. Про що вона казала і під час досудового розслідування. Вперше побачила ОСОБА_17 в підготовчому судовому засіданні.

Таким чином, викладені встановленні порушення, свідчать про недотримання слідчим під час досудового розслідування вимог ч.ч. 1, 4, 6 ст. 228 КПК України. Суд вважає, що надані стороною обвинувачення протоколи пред'явлення особи для впізнання від 27.04.2016 року за участі потерпілої

ОСОБА_16 та від 13.06.2016 року за участі малолітнього свідка ОСОБА_23 є недопустимими доказами оскільки створені в порушення вимог Закону, а зміст викладеної в них інформації повністю не відповідає обставинам, що встановлені під час судового розгляду. Відповідно суд застосовує процесуальну санкцію до таких доказів, у вигляді виключення їх з числа доказів обставин, що підлягають доказуванню [28].

Отже, вибір певного виду пред'явлення для впізнання завжди залежить від слідчої ситуації на певний момент розслідування, від обсягу та змісту наявної вихідної інформації (в першу чергу – отриману під час допиту особи, яка впізнає) та інших факторів: суб'єктивних (досвід, професіоналізм слідчого; безпосередні вказівки керівника органу розслідування) і об'єктивних (наявні криміналістичні рекомендації, встановлення або, навпаки, відсутність певних відомостей тощо).

Висновки до розділу 3

Пред'явлення для впізнання не є обов'язковою слідчою (розшуковою) дією в кожному кримінальному провадженні – її проведення можливе лише при наявності певних умов, які визначаються певними чинниками, які підлягають ретельному аналізу з боку слідчого (прокурора) для формування у нього внутрішнього переконання у тому, що існують належні умови суб'єктивного та об'єктивного характеру для ідентифікації об'єкта за уявним образом конкретної особи.

Пред'явлення для впізнання як самостійна слідча (розшукова) дія за своєю криміналістичною природою є динамічною структурою системи використання тактичних прийомів з ідентифікації об'єктів різними учасниками кримінального провадження (свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим). З урахуванням їх процесуального статусу визначається комплекс тактичних прийомів підготовки та проведення зазначеної слідчої

(розшукової) дії. Серед необхідних дій слідчого з підготовки пред'явлення для впізнання слід виокремити: допит особи, яка буде впізнавати; складання плану проведення впізнання; створення умов провадження пред'явлення для впізнання; організація участі та роз'яснення процесуальних прав учасникам впізнання; визначення тактичної спрямованості проведення слідчої (розшукової) дії з урахуванням тактичного ризику; визначення прийомів та способів фіксації ходу та результатів впізнання. Проте, підготовчий етап пред'явлення для впізнання може різнитися щодо різних об'єктів впізнання, так і в залежності від виду кримінального правопорушення, з приводу якого відбувається розслідування.

При проведенні пред'явлення для впізнання важливим є дотримання певного порядку дій, який забезпечує виконання процесуальних приписів (вимог) і вирішення тактичних завдань зазначеної слідчої (розшукової) дії. Найбільш повно у законодавстві та у наукових джерелах такий порядок висвітлюється стосовно пред'явлення для впізнання особи.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість пред'явлення для впізнання лише трьох груп об'єктів: особи, речі, трупа (ст. ст. 228–230 КПК України). Інших ж видів об'єктів законодавець не передбачив. Із цих причин власне розширене тлумачення цих норм права є підставою для порушення вимог закону слідчим, прокурором, з урахування усіх негативних наслідків, що можуть настати у майбутньому. Це може бути визнання зібраних під час пред'явлення для впізнання доказів недопустимими. Разом із тим впізнання за уявними образами на процесуальній основі таких об'єктів, як тварини, окремі ділянки місцевості, будівлі, приміщення та інших вбачаємо можливим. Однак не в межах такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення для впізнання, а під час слідчого експерименту або в умовах непроцесуального впізнання й ідентифікації за уявними образами.

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовані основні проблемні питання, пов'язані з прийняттям рішення щодо проведення пред'явлення для впізнання, а також тактики підготовки і проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Проведене дослідження дає підстави для наступних висновків, що мають певний ступінь новизни.

1. Історія появи пред'явлення для впізнання свідчить, що дана процесуальна дія була нерозривно пов'язана з допитом – спочатку вона розглядалася як складова частина допиту, але з часом було встановлено, що дана процедура виходить за межі допиту і повинна розглядатися як окрема слідча дія. Підставою для цього було усвідомлення того, що сутність впізнання полягає в ідентифікації певного об'єкта за уявним образом, який утворився в пам'яті людини у зв'язку з розслідуваною подією. З урахуванням цього поняття пред'явлення для впізнання визначається, як слідча (розшукова) дія, що полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта (людини, речі, трупа) за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. У зв'язку з цим не може бути прийнятним розширене тлумачення мети даної слідчої (розшукової) дії, коли додатковим її завданням визначається встановлення групової належності (схожості) об'єкта.

Стаття 228 «Пред'явлення особи для впізнання» потребує доповнення частиною 1 із вказівкою на мету зазначеної слідчої (розшукової) дії в наступній редакції: «Пред'явлення для впізнання проводиться з метою встановлення тотожності виявленого об'єкта, який має значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення».

2. Законодавець України вніс суттєві зміни в правове регулювання пред'явлення для впізнання (в порівнянні з КПК України 1960 р.), які істотно впливають на розуміння його сутності, завдань і прийняття рішення щодо його проведення і які можуть мати неоднозначну оцінку. Ключові процесуальні вимоги до пред'явлення для впізнання (правила проведення) наступні:

- перед пред'явленням особі об'єкта для впізнання (людини чи речі) потрібно з'ясувати, чи може ця особа впізнати визначений об'єкт, опитати її про ознаки цього об'єкту, а також про обставини, за яких вона бачила цей об'єкт, про що складається протокол (ч. 1 ст. 228, ч. 1 ст. 229 КПК України);

- об'єкт повинен пред'являтися для впізнання разом з іншими однорідними об'єктами, які не повинні мати різких відмінностей і яких має бути не менше трьох (ч. 2 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України), тобто разом з об'єктом, що пред'являється, їх повинно бути не менше 4;

- особі, яка впізнає, пропонується вказати на об'єкт, який вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона його впізнала (ч. 3 ст. 228, ч. 2 ст. 229 КПК України);

- об'єкт може бути пред'явлений для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у ч. 1, 2 ст. 228 КПК України (але це виключає можливість у подальшому пред'явленні його особі для впізнання);

- при пред'явленні об'єкта для впізнання можуть застосовуватися технічні засоби фіксації із залученням відповідних спеціалістів, а також інших спеціалістів (психологів, педагогів та ін.) – ч. 8 ст. 228 КПК України.

3. Пред'явлення для впізнання ґрунтується на психологічних процесах людини – формування показань особи, яка впізнає, складається із: сприйняття об'єкта за допомогою органів чуття; запам'ятовування ознак об'єкта і формування його уявного образу; відтворення уявного образу в словесній формі під час допиту; узнавання об'єкта під час пред'явлення для впізнання. На ці процеси істотний вплив здійснюють суб'єктивні чинники (стан органів чуття, ціннісна вибірковість сприйняття, здатність до уяви та її інтерпретації, збереження в пам'яті образу сприйнятого об'єкта, словесного відтворення мисленого образу), а також об'єктивні чинники (особливості об'єкта сприйняття, місце, час, освітленість, тривалість, віддаленість, метеорологічні умови). Саме на них спираються процесуальні приписи, що містяться в ст. 228-229 КПК України.

4. Результативність пред'явлення для впізнання значною мірою залежить від психологічного впливу слідчого (прокурора) на особу, яка буде впізнавати. Цей вплив тлумачиться як мнемічна допомога, яка полягає в сприянні особі в актуалізації і відновленні в пам'яті допитуваної особи образу певного об'єкту перед пред'явленням його для впізнання шляхом пожвавлення смислових і просторово-часових зв'язків та асоціацій. Методи мнемічної допомоги: надання можливості вільної розповіді; повторення розповіді з різних стадій оповідання; надання інформації, що знаходиться в непрямому зв'язку з забутим фактом; допит на місці події; ознайомлення допитуваного з показаннями інших осіб; застосування на допиті планів, схем, малюнків, фотознімків.

5. Пред'явлення для впізнання не є обов'язковою слідчою (розшуковою) дією в кожному кримінальному провадженні – її проведення можливе лише при наявності певних умов, які визначаються наступними чинниками:

- у кримінальному провадженні встановлено особу – учасника певних подій (обставин) кримінального правопорушення (свідки, потерпілий, підозрюваний), або подій, пов'язаних з ним, які мають значення у справі;

- особа під час допиту заявила про сприйняття певного об'єкта, який має значення у кримінальному провадженні, і виявила впевненість у можливості його впізнання;

- під час допиту особа назвала ознаки цього об'єкту, за якими вона може його впізнати;

- під час допиту особа назвала сприятливі умови, в яких відбувалося сприйняття об'єкта, що підтверджується іншими джерелами доказів;

- медичний стан особи на момент сприйняття об'єкта та його пред'явлення вказує на добрий стан її органів чуття (відсутність хронічних захворювань, які могли б вплинути на сприйняття і відтворення);

- встановлення того факту, що особа повторно не сприймала об'єкт при обставинах, які перешкоджають проведенню пред'явлення для впізнання (наприклад, не була свідком затримання підозрюваного або його доставляння до правоохоронного органу);

- відсутність відомостей, які вказували б на можливість надання неправдивих показань при пред'явленні для впізнання (протидії розслідуванню) з боку особи.

6. Після оцінки всіх наявних чинників, на основі яких сформувалося внутрішнє переконання слідчого (прокурора) щодо можливості ідентифікації певного об'єкта, реалізуються наступні підготовчі заходи:

- проведення допиту особи, яка буде впізнавати, безпосереднього перед проведенням пред'явлення для впізнання для переконання у тому, що її позиція залишилася незмінною і вона згодна прийняти участь у впізнанні;

- ухвалення рішення про проведення впізнання, визначення виду пред'явлення об'єкта для впізнання (в натуральному вигляді, за фотознімками чи матеріалами відеозапису);

- визначення умов, місця, часу та способу пред'явлення для впізнання (повинно проводитися як можна швидше і в зручний для особи час; вибір місця залежить від виду пред'явлення для впізнання (приміщення повинно бути добре освітленим, досить просторим для розміщення всіх учасників);

- відбір понять;

- підбір однорідних об'єктів, серед яких буде пред'являтися визначений об'єкт (їх повинно бути не менше 3-х);

- залучення спеціаліста, який буде застосовуватися технічні засоби фіксації, залученням інших спеціалістів, участь яких визнана необхідною; забезпечення охорони особи підозрюваного, який перебуває під вартою (з метою попередження його можливої втечі); прийняття заходів щодо забезпечення участі в пред'явленні для впізнання захисника підозрюваного.

- визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання.

7. При проведенні пред'явлення для впізнання важливим є дотримання певного порядку дій, який забезпечує виконання процесуальних приписів (вимог) і вирішення тактичних завдань зазначеної слідчої (розшукової) дії:

- запрошення в приміщення понять, спеціалістів і трьох осіб-статистів, в числі яких буде пред'являтися для впізнання особа; запрошується захисник

підозрюваного, присутнім роз'яснюється сутність слідчої (розшукової) дії, їх права та обов'язки;

- запрошення в приміщення особи, яка пред'являється для впізнання, роз'яснення їй сутності даної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків; відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК України їй повинно бути запропоновано зайняти будь-яке місце серед інших осіб (статистів), які пред'являються (про це робиться відмітка у протоколі і вказується яке саме місце обрала дана особа);

- запрошення в приміщення особи, яка буде впізнавати, способом, який виключає підказку (наприклад, по телефону), роз'яснення їй сутності даної слідчої (розшукової) дії, її прав та обов'язків;

- пропозиція особі, яка буде впізнавати, оглянути пред'явлених осіб (чи інші об'єкти) і вказати на ту, яку вона впізнає, а також пояснити (назвати), за якими ознаками вона її впізнала;

- складання протоколу пред'явлення для впізнання і підписання його всіма учасниками слідчої (розшукової) дії з дотриманням вимог статей 104-107 КПК України.

Дотримання запропонованого порядку не повинно супроводжуватися діями та коментарями слідчого (прокурора), які можуть тлумачитися як здійснення тиску на особу, яка впізнає, чи підказування їй. На цьому повинна ґрунтуватися вся лінія поведінки слідчого, що складає основу тактики пред'явлення для впізнання.

8. На тлі загальних правил пред'явлення для впізнання виділяються й окремі види цієї слідчої (розшукової) дії, які мають певні особливості у підготовці та проведенні:

- особливості пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису (ч.ч. 6,7 ст. 228 КПК України) (підставами для такого виду є ситуації, коли особа, яка підлягає впізнанню: переховується від органів досудового розслідування; відмовляється брати участь у пред'явленні для впізнання; виїхала або живе далеко від місця проведення розслідування та ін.);

- особливості пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіо спостереженням (ч.ч. 4,5 ст. 228 КПК України) (підставою для такого виду пред'явлення для впізнання є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а його особливості визначаються, зокрема місцем проведення – кімнатою обладнаною одностороннім склом з напиленням та процедурою розміщення учасників слідчої (розшукової) дії);

- особливості пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України) (підставою для такого виду пред'явлення для впізнання є ситуація, коли учасник слідчої (розшукової) дії не може за певних обставин бути присутнім під час її проведення і потрібно забезпечити оперативність досудового розслідування);

- особливості пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу (ч. 9 ст. 228 КПК України) (підставою для даного виду пред'явлення для впізнання є сприйняття і запам'ятовування потерпілим чи свідком не ознак зовнішності злочинця, а тільки особливостей його голосу, які є проявом функціонально-динамічного комплексу навичок, а його особливості визначаються, зокрема специфічністю ознак голосу, що запам'яталися, місцем проведення – кімнатою, обладнаною перегородкою або суміжними кімнатами, що унеможливорює візуальний контакт між учасниками та ін.);

- особливості пред'явлення для впізнання речей (ст. 229 КПК України) – процедура пред'явлення речей для впізнання зумовлена такими важливими особливостями речей: їх споглядання є доступним вузькому колу осіб; як правило, це речі тривалого сприйняття; більшість із них є предметами масового виробництва, котрі не мають виражених і доступних для сприйняття у звичайних умовах індивідуальних ознак, а набувають ці ознаки під час користування та експлуатації ними, і за цими ж ознаками зазвичай впізнаються;

- особливості пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України) (підставою для даного виду пред'явлення для впізнання є виявлення трупа, який відразу неможливо було ідентифікувати через відсутність документів в ситуації, коли є дані про зникнення без вісті певної особи й її близьким можна

пред'явити труп для його ідентифікації шляхом впізнання); розроблена спеціальна процедура пред'явлення трупа (пред'являється без одягу в приміщенні органу судово-медичної експертизи, передбачається можливість надання обличчю трупа прижиттєвого вигляду та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П. Є. Тактика пред'явлення для впізнання. *Криміналістика: підручник* / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін./ за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 470–487
2. Баранчук В. В. Проблеми застосування психологічного впливу при допиті. *Проблеми законності*. 2005. Вип. 71. С. 207-212
3. Баранчук В. В. Проблеми побудови системи тактичних прийомів, що спрямована на встановлення психологічного контакту під час допиту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2016. № 6. Ч. 1. С. 127–133
4. Баранчук В. В. Психологічний контакт: сутність і проблеми його встановлення на досудовому слідстві. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 96. С. 252-260
5. Басиста І. В. Пред'явлення особи для впізнання поза її візуальним спостереженням: автореф. дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
6. Басиста І. В. Пред'явлення особи для впізнання поза її візуальним спостереженням: дис. ...канд.юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 218 с.
7. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посібник. Київ–Львів, 2003. 376 с.
8. Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 210 с.
9. Безкоровайний Б. В. Основні напрями вдосконалення правових і тактичних засад ідентифікації за уявним образом під час проведення впізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 259-270
10. Бехруз Х. Н. До питання про витоки та джерела ісламського права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 2. С. 3-7

11. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. *Форум права*. 2015. № 1. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_6.pdf (дата звернення: 16.11.2023)
12. Бідняк Г. С. Щодо запровадження новітніх технологій у кримінальному судочинстві. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: матеріали міжнар.науково-практ.конференції (м. Харків, 8 листопада 2017 р.). Харків, 2017. С. 49-51
13. Біленчук П. Д., Гель А. П. Семаков Є. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посібник. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
14. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Криміналістика: підручник. Київ: Дакор, 2016. 516 с.
15. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. Вінніпег, 1993. 166 с.
16. Богуславська О. Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. № 67. С. 203–213.
17. Бойко А. О., Прохорова А. О. Пред'явлення особи для впізнання: процедурні особливості та порушення на практиці. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 4. С. 510-514
18. Браверман С. С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія*. 2019. № 1 (24). С. 62–68. URL: <https://psychped.naiau.kiev.ua/index.php/psychped/article/view/1110> (дата звернення: 25.10.2024)
19. Булулуков О. Ю. Тактичний ризик при прийнятті тактичних рішень. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2022. № 3 (3). URL: perspectives.pp.ua (дата звернення: 27.05.2023)
20. Василенко Н. П. Матеріали до історії українського права: в 2-х т. Київ, 1929. Т. 1. 336 с.

21. Ватрас В. А. Становлення сімейного законодавства України: історичний огляд джерел права. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів. Т. 5. Кам'янець-Подільський, 2003. Вип. 9. С. 104-105

22. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків: Право, 2018. 952 с.

23. Великий В. М., Ісичко С. М. Правові та психологічні засади очної ставки. *Юридичний бюлетень*, 2019. Вип. 10. С. 7-14

24. Вирок Автозаводського районного суд м. Кременчука Полтавської області у справі № 524/4934/16-к (провадження № 1-кп/524/24/18). URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/74270214> (дата звернення: 18.08.2024)

25. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області у справі № 359/7064/19 (провадження № 1-кп/359/130/2021). URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/96618279> (дата звернення: 15.10.2024)

26. Вирок Житомирського районного суду Житомирської області у справі № 278/1815/14-к. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/75720010> (дата звернення: 27.07.2024)

27. Вирок Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду у справі № 442/4227/19 (провадження № 11-кп/811/259/21). URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/100161354> (дата звернення: 07.07.2024)

28. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/165/17 (провадження № 1кп/521/92/20). URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/93763534> (дата звернення: 17.07.2024)

29. Вирок Новомиргородського районного суду Кіровоградської області у справі № 395/828/15-к (Провадження № 1-кп/395/3/2016). URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/61113882> (дата звернення: 19.08.2024)

30. Вирок Підгаєцького районного суду Тернопільської області у справі № 605/558/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54037248> (дата звернення: 17.07.2024)

31. Віткова С. В., Савіщенко В. М. Використання психологічних знань слідчим. *International scientific innovations in human life: The 6th International scientific and practical conference* (December 15-17, 2021) Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2021. С. 920-923

32. Войтович І. С. Підстави проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. доктора філософії: 081 – Право. Львів, 2023. 234 с.

33. Волобуєв А. Ф., Лозова С. М. Про сутність та психологічні засади пред'явлення для впізнання. *Форум права*. 2009. № 2. С. 70–74. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/07f4997a-d7aa-46f8-9655-0265288366f6/content> (дата звернення 20.10.2024)

34. Волобуєва О. О. Пред'явлення особи для впізнання в кримінальних провадженнях про статеві кримінальні правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 25-30

35. В 2020 році Україна програла 95% справ у ЄСПЛ – звіт у розрізі статей Конвенції. *Практика ЄСПЛ. Український аспект*. URL: <https://www.echr.com.ua/v-2020> (дата звернення: 02.12.2022)

36. Галаган В. І., Басиста І. В. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають: монографія. Київ-Івано-Франківськ, 2007. 235 с.

37. Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини: дис.... доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ, 2021. 294 с.

38. Герасимів О., Ряшко О. Пред'явлення для впізнання як слідча (розшукова) дія у кримінальному провадженні. *Jurnalul juridic național: teorie și*

practică. Национальный юридический журнал: теория и практика. National law journal: theory and practice. 2021. Noiembrie. С. 81-87

39. Головецький М. О. Тактика узнавання і впізнання під час досудового слідства: дис....канд.юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 195 с.

40. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ: Академія адвокатури України, 2008. 280 с.

41. Горобець В. М. Соборне уложення 1649 р. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Soborne_ulozhennia_1649 (дата звернення: 15.11.2023 р.)

42. Горобець В. М., Волощук М. М., Плахонін А. Г., Черкас Б. В., Галушко К. Ю. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького. Харків, 2016. 353 с.

43. Гриненко К. В. Допустимість доказів, отриманих під час пред'явлення особи для впізнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 4 (33). С. 104-109

44. Гриненко К. В. Організаційно-тактичні засади пред'явлення особи для впізнання за зовнішніми ознаками. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 155-159

45. Гриненко К. В. Тактико-психологічні прийоми в процесі пред'явлення особи для впізнання. *Sciences of Europe*. 2021. № 65. С. 3-8

46. Гулкевич З. Т. До питання про недопустимість психологічного впливу під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Вип. 3. С. 137-149

47. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566, 1588 рр. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Statuty_V (дата звернення: 25.03.2024 р.)

48. Гурова А. М. Поняття та ознаки рефлексивного мислення при допиті. *Форум права*. 2013. № 3. С. 157-161

49. Денисенко Г. Реалізація імунітету свідка під час проведення слідчих (розшукових) дій, окрім допиту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 167-172

50. Дерев'янка С. П. Когнітивна психологія: навч. посібник. Чернігів, 2012. 184 с.

51. Дерев'янка С. П. Когнітивні викривлення, пов'язані з емоційним інтелектом. *Одинадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання*: матеріали міжнар. наук. конф. (Чернігів, 29 листопада 2020 р.). Чернігів, 2021. С. 81–85

52. Дільна З. Ф. Неправдиві покази потерпілого: психологічний аспект. *Березневі читання пам'яті професора Василя Попелюшка*: матеріали круглого столу (29-30 березня 2024 року, м. Острого). Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024. С. 68-71

53. Домашенко О. М. Критерії співвідношення тактичного ризику і тактичних помилок у слідчій діяльності. *Web of Scholar*. 9(18), Vol. 2, December 2017. С. 60-65. URL: <https://ws-conference.com/webofscholar> (дата звернення: 12.07.2024)

54. Драган І. В. Динаміка та проблеми еволюції інституту покарання в умовах суспільного розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 174-181

55. Дроздов О. М., Дроздова О. В. Справа Дуріма Леки: ЄСПЛ не визнав порушення права на справедливий суд в Албанії. *Судово-юридична газета. Блог*. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/296519-sprava-durima-leki-yespl-ne-viznav-porushennya-prava-na-spravedliviyy-sud-v-albaniyi> (дата звернення: 29.10.2024)

56. Дубовенко В. В. Види пред'явлення для впізнання *Новітні кримінально-правові дослідження*: зб. наук. пр. / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 161-164

57. Єфімов М. М. До питання проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 5 (20). С. 209-212

58. Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання під час розслідування злочинів проти моральності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2017. Випуск 1/2 (33/34). С. 186-189

59. Жалдак І. А. Актуальні питання тактики одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 1. С. 304–311

60. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб: дис..канд. юрид.наук: 12.00.09 (081–Право). Київ, 2019. 240 с.

61. Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.

62. Засади когнітивної психології спілкування / наук. ред. В. П. Казміренка. Кіровоград, 2013. 389 с.

63. Затенацький Д. В. Психологічна природа тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. *Право і суспільство*. 2016. № 6. С. 174-178

64. Земляний Д. Л. Тактичні особливості допиту підозрюваного. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 336–339

65. Іванов В. М. Історія держави і права України: навч. посіб. Київ, 2007. 728 с.

66. Іванова А. О., Антонюк П. Є. Психологічні засади формування показань та їх значення для оцінки результатів допиту. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи: матеріали конференції* (Київ, НАВСУ, 30.11.2023 р.). Київ, 2023. С. 240-243

67. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч.посібник. Харків, 2011. 132 с.

68. Каліфорнійський кодекс доказів (18 травня 1965 р.). URL: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCod=EVID&tocTitle=+Evidence+Code+-+EVID> (дата звернення: 13.10.2024)

69. Карпінська Н., Ліщинська-Мартинюк О. Деякі проблемні питання пред'явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1 (13). С. 80-84

70. Кириченко О. В., Христов О. Л. Організаційно-тактичні особливості використання представників громадськості під час проведення пред'явлення для впізнання за голосом чи мовленням. *Збірник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України*. 2021. № 1. С. 33-44

71. Кікінчук В. В., Бугайчук К. Л., Малярова В. О. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації. Харків: ХНУВС, 2018. 101 с.

72. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів. *Право України*. 1998. № 4. С. 58–61

73. Клименко О. В. Систематизація права лівобережної України у другій чверті XIX сторіччя: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 206 с.

74. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2008. 22 с.

75. Ковтуненко Л. П. Ситуація слідчої дії як самостійна категорія в криміналістиці. *Проблеми законності*. 2012. С. 212-218

76. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ, 2008. 888 с.

77. Козинець О. Г. Покарання за Соборним Уложенням 1649 р. *Захист прав людини як основа гуманізації суспільства*: матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (10 квітня 2009 р., м. Чернігів). Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2009. С. 107-111

78. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 163–168

79. Колесник І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 19 с.

80. Колесник І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків: дис... канд.юрид.наук: 12.00.09. Харків, 2009. 232 с.

81. Колеснікова А. В. Розвиток когнітивних навичок. *Психолого-педагогічні координати розвитку особистості*: збірник. наук. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (1-2 червня 2023 р., м. Полтава, Національний університет імені Юрія Кондратюка). 2023. С. 118-121

82. Колеснікова І. А. Моделювання події злочину під час допиту свідків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 108-117

83. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

84. Конюшенко Я. Ю. Генезис інституту пред'явлення для впізнання за законодавством України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. Т. 2-2. С. 43-47

85. Конюшин Ю. І. Допустимість застосування навідних запитань у пред'явленні для впізнання та огляді в кримінальному провадженні. *International Scientific Journal «Internauka». Series: «Juridical Sciences»*. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-3> (дата звернення: 12.09.2024)

86. Коптяєва А. Ю., Сивогрива Т. Л. Роль психоемоційного стану при допиті учасників кримінального процесу. *Fundamental and applied research in the modern worl: The 5th International scientific and practical conference (December 16-18, 2020)* BoScience Publisher, Boston, USA. 2020. С. 433-445

87. Корольчук М. С., Криворучко П. П. Історія психології: навч. посіб. Київ, 2004. 248 с.

88. Коршиков М. В. Пред'явлення для впізнання (теоретико-історичний аспект). *Криміналістика та судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 188–195

89. Криміналістика: навчальний підручник /Н.Є. Маковецька та ін. Київ: Університет «КРОК», 2021. 512 с.

90. Криміналістика: навчальний посібник /за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с.
91. Криміналістика: підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ, 2015. 544 с.
92. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін./ за заг. ред. В. В. Пясковського / 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Право, 2020. 752 с.
93. Криміналістика: підручник. У 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
94. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.10.2024)
95. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. У 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
96. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.11.2024)
97. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.
98. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05> (дата звернення: 17.12.2024)
99. Кримінально-процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. : за заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. Г. Гончаренка. 3-є вид., перероб. і допов. Київ: Юрисконсульт; КНТ, 2006. 890 с.
100. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р.: ЗУ УСРР. 1922. № 41. Ст. 598

101. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 р. Київ: Держполітвидав УРСР. 1950. 148 с.
102. Кубарєв І. В. Проблема етичності тактичних прийомів в умовах нового КПК України. Матеріали інтернет-конференції. Донецьк, 2014. С. 1-4. URL: <http://law-dep.pu.if.ua/conference2014/articles/kubaryev.pdf> (дата звернення: 30.10.2024)
103. Кубарєв І. В. Сутність психологічного контакту під час проведення допиту. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 2 (71). С. 190-196
104. Кубарєв І. В., Барган С. С. Перспективи застосування наративного аналізу показань при проведенні допиту. *Збірник тез II міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 28 жовтня 2021 року). 2021. С. 29-31
105. Кузнецов М. А., Заїка Є. В., Ходикіна Ю. Ю. Психологія моторної пам'яті: прикладні аспекти. Монографія. Харків, 2019. 446 с.
106. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ, 2000. 450 с.
107. Кулик М. Й., Кравець Ю. І. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2023. № 17. С. 25-35
108. Кунтій А. І. Тактика слідчого експерименту під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 393–396
109. Кучинська О. П. Окремі праксеологічні аспекти застосування режиму відеоконференції у кримінальному провадженні в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 5. С. 41–49
110. Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 240–248
111. Лепей М. В., Лепей О. В. Організаційно-тактичні особливості проведення пред'явлення для впізнавання під час розслідування кримінальних

правопорушень проти моральності. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 419-427

112. Ліпак Г. М. Структура та особливості шлюбно-сімейних норм у Зводі законів Рос.імперії 1832 р. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2013. № 6-3. Том 1. С. 19-21

113. Ліхтей І. М. Держава франків: навч. посібник. Ужгород, 2023. 64 с.

114. Лозинська Ю. І. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: дис... канд.юрид.наук:12.00.09. Львів, 2018. 259 с.

115. Лозинська Ю. І., Шехавцов Р. М. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 212 с.

116. Лозова С. М. Тактико-психологічне забезпечення очної ставки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2004. 207 с.

117. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

118. Лук'янчиков Є. Д. Зустрічне впізнання при розслідуванні корупційних злочинів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1 (35). С. 81-84

119. Лук'янчиков Є. Д. Пред'явлення для впізнання поза візуального спостереження – засіб подолання протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами. *Протидія організований злочинній діяльності: матеріали всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 31 березня 2017 р.)*. Одеса, 2017. С. 93-96

120. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.

121. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Психологічний вплив у досудовому провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Вип. 2(14). С. 189-193

122. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Підстави та процесуальний порядок пред'явлення для впізнання в кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 2 (83). С. 51-55

123. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Тактичні засоби подолання протидії розслідуванню. *Innovative Approaches to the Progressive Solution of Scientific Research Problems: XVI International scientific and practical conference (March 27-29, 2024) Valencia, Spain*. International Scientific Unity, 2024. С. 68-74

124. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика: навчальний посібник в 2-х частинах. Ч. 1: Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ, 2017. 374 с.

125. Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання: навч. посіб. Макіївка: Графіті, 1998. 104 с.

126. Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Допустимість прийомів психологічного впливу в кримінальному провадженні. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали конф. (НАВСУ, 20.11.2020 р.)*. Київ, 2020. С. 174-177

127. Максименко С., Деркач Л., Кіричевська Е., Касинець М. Психологія когнітивних процесів: науковий посібник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2022. 420 с.

128. Манько Є. С. Історія розвитку, поняття та теоретичні основи ідентифікації особи за ознаками зовнішності. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1 (27). С. 148-153

129. Маріна Ю. Психологічні аспекти проведення допиту і управління спілкуванням у конфліктних ситуаціях. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 293-298

130. Марочкін О. І. Щодо питання мотивування кримінальний процесуальних рішень. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 252–258

131. Марчак В. Я., Шувальська Л. Р. Використання спеціальних психологічних знань суб'єктами судочинства. *Юридична психологія та педагогіка*. 2012. Вип. 1. С. 164–173
132. Михайлова Н. В. Проблеми участі понятих у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 31–233
133. Мухіна Г. В. Юридична психологія: навчально-метод. посібник. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.
134. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища шк., 2004. 487 с.
135. Нирка Є. О. Допит, що передує пред'явленню для впізнання: психологічний аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 262–267
136. Нирка Є. О. Історія становлення та розвитку пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія: ПРАВО. Вип. 86. Ч. 5. С. 125–129
137. Нирка Є. О. Особливості підготовки до пред'явлення для впізнання. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 21–25
138. Нирка Є. Проведення пред'явлення для впізнання в контексті реалій воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. С. 187–190
139. Нирка Є. О. Теоретичне обґрунтування підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4. (81) С. 118–122
140. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світогляд – Філософія – Релігія*. 2011. № 1 (1). С. 76–85. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/39499> (дата звернення: 13.02.2024)
141. Озель В. І. Становлення та розвиток основних інститутів українського шлюбно-сімейного права в Х–XIX ст.: історико-правовий аспект: дис... канд. наук: 12.00.01. 2012. 237 с.

142. Озерський І. В. Актуальні проблеми юридичної психології: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 300 с.

143. Осетрова О. С. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 142–154 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/845/2/osetrova.pdf> (дата звернення: 16.11.2022)

144. Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей: методичні рекомендації, підготовлені Департаментом захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Офісу ГП; Управлінням організації роботи та методичного забезпечення ГСУ НПУ. Київ, 2023. 81 с.

145. Падох Я. Ідеї гуманності і демократизму в карному праві княжої України. *Науковий збірник Українського вільного університету*. Т. 5. Мюнхен, 1948. С. 111-128

146. Панок В. Г. Прикладна психологія. Теоретичні проблеми: монографія. Київ, 2017. 188 с.

147. Парасюк В. М. Філософські аспекти процесуальної діяльності слідчого: монографія. Львів, 2009. 225 с.

148. Переверза О. Я. Помилки фіксації показань на досудовому розслідуванні як елемент механізму формування показань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право, 2017. Вип. 42. С. 234-237

149. Переверза О. Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2000. 19 с.

150. Переверза О. Я., Гуменникова Т. Р. Деякі процесуальні та тактико-психологічні аспекти здійснення обшуку за участю захисника: підготовка до юридичної практики. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 229–236. URL:

http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_1/40.pdf (дата звернення: 23.03.2024).

151. Півненко Л. В. Особливості пред'явлення особи для впізнання за функціональними ознаками. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 220-224

152. Плахтій П. Д., Савчук А. М. Фізіологія і психологія праці. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2014. 352 с.

153. Плам О. А. Словесний портрет як метод фіксації ознак зовнішності. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Кривий Ріг, 28 травня 2021 року). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2021. С. 145-147

154. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи/Європейський суд з прав людини. 2020. 133 с. URL: https://first.vaks.gov.ua/wp-content/uploads/sites/2/2021/12/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf (дата звернення: 17.07.2024)

155. Потильчак А. О. Психологічна сутність пред'явлення для впізнання. *Тенденції розвитку кримінально-правової науки та законодавства у XXI ст.* матеріали конференції (Київ, НАУ, 11.06.2014). Київ, 2014. С. 258-260

156. Почтовий М. М. Методологічні та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис...доктора юрид.наук: 12.00.09. Дніпро, 2021. 478 с.

157. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2017. 392 с.

158. Правова система України: історія, стан та перспективи: в 5-ти томах. Том 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. Харків: Право, 2008. 728 с.

159. Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. Практика ЄСПЛ. *Українське право*. 2016. URL:

https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravov-i-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-ukryminal%60nomu-protsesi/ (дата звернення: 26.10.2024).

160. Пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу та мовлення під час досудового розслідування: метод. рек. /М. П. Климчук, А. А. Саковський, Р. М. Дударець та ін. Київ, 2019. 60 с.

161. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 13 січня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-14#Text> (дата звернення: 17.02.2024)

162. Про електронні документи та документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 12.11.2024)

163. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n22> (дата звернення: 13.11.2024)

164. Прищенко С. В. Кольорознавство: навч.посібник. Київ, 2009. 358 с.

165. Пряхін Є. В., Когут Н. І. Застосування паралінгвістики під час допиту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 358-370.

166. Пчеліна О. Використання спеціальних знань в галузі психології у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*, 2020. № 7. С. 365-370

167. Ракіта І. А. Помилкове сприйняття свідками події злочину. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 96. С. 240-245

168. Рибалка В. В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник. Київ, 2017. 144 с.

169. Рогатюк І. В., Алексєєва-Процюк Д. О. Прокурорський нагляд за додержанням законів під час досудового розслідування: історія та сучасність. *Наше право*. 2013. № 3. С. 156-162

170. Салманов О. Пред'явлення для впізнання: правове регулювання в кримінальному процесуальному законодавстві України та зарубіжних країнах. *Jurisprudence modernity and scientific youth trend: Abstracts of XXVI International Scientific and Practical Conference* (Hamburg, Germany, July 03 – 05, 2023). Hamburg, 2023. С. 73-76. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/06/MODERNITY-AND-SCIENTIFIC-YOUTH-TRENDS.pdf> (дата звернення: 21.11.2024)

171. Салманов О. Пред'явлення трупа для впізнання з урахуванням реалій воєнного стану. *Modern methods of applying scientific theories: The 10th International scientific and practical conference* (March 14-17, 2023). Lisbon, Portugal: International Science Group, 2023. С. 118-120. URL: <https://isg-konf.com/uk/modern-methods-of-applying-scientific-theories/> (дата звернення: 11.11.2024)

172. Самко А. В. До питання про становлення пред'явлення до впізнання як самостійної слідчої дії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер. Юридичні науки*. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 319-325

173. Свірський Б. М. Деякі особливості проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XXI підсумкової наук.-практ. конф. викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова*. Маріуполь: МДУ, 2019. С. 67-68

174. Скоромний Д. А. Прийняття рішень як елемент предмета правового регулювання у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 12 червня 2015 р.)*. Кривий Ріг, 2015. С. 177–179

175. Скрябін О. М. Проблемні питання участі понятих у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 220-224

176. Слинько Д. В. Розвиток процесуального права на українських землях у середині XVII - кінці XVIII століття. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: матер.конфер.* (м. Харків, Науково-дослідний інститут публічної політики і соціальних наук). Харків, 2020. С. 33-36

177. Словник української мови / Білодід І.К. та ін. В 11 т. (1970-1980). Т. 5. 839 с.

178. Смаль І. В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків: дис... канд.юрид.наук: 12.00.09. Донецьк, 2007. 223 с.

179. Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2002. 179 с.

180. Сокиран Ф. М. Застосування психологічного впливу в кримінальному судочинстві. *Криміналістичний вісник*, 2019. № 2 (32).С. 15-21

181. Сокиран Ф. М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: монографія. Київ: НАВСУ; Правник, 2002. 172 с.

182. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 49–52

183. Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. Шляхи вдосконалення тактики психологічного впливу при проведенні окремих слідчих дій: посібник. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 160 с.

184. Справа «Джулай проти України» (Заява № 24439/06) Страсбург, 3 квітня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a12#Text (дата звернення: 17.11.2024)

185. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: наук.-практ. посібник. Київ, 2009. 64 с.

186. Судова практика. Недопустимим доказом є протокол пред'явлення особи для впізнання, який не містить опису всіх осіб, які пред'являлися. URL: <https://lexinform.com.ua/sudovapraktyka/nedopustymym-dokazom-ye-protokol-pred->

[yavlennya-osoby-dlya-vpiznannya-yakyjne-mistyt-opysu-vsih-osib-yaki-pred-yavlyalysya/](#) (дата звернення 24.10.2024)

187. Татаров О. Ю. Теоретико-правові і організаційні засади досудового провадження в кримінальному судочинстві: дис...доктора юрид.наук: 12.00.09. Київ, 2013. 548 с.

188. Теслюк І.О. Застосування методу криміналістичного прогнозування під час проведення впізнання особи, речей, трупа. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 4. С. 71-73

189. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / голова редкол., наук. ред. Т. Гунчак. Т. 1: X-XV ст./ упоряд. і прим. О. Сліпушко ; ред. Ю. Косенко ; передм. О. Сліпушко, В. Яременко. Київ: Дніпро, 2001. 632 с.

190. Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179.

191. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис.... доктора юрид.наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 454 с.

192. Фаринник В. І. Забезпечення прав та свобод людини при доказуванні у кримінальному провадженні. *Європейські стандарти кримінального судочинства*: Матеріали всеукр. наук.-практ. конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 р.). Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. С. 6-10

193. Федеральні правила доказування. Title 28 – judiciary and judicial procedure (This title was enacted by act June 25, 1948, ch. 646, §1, 62 Stat.869). *Discover U.S. Government Information*. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2017-title28/pdf/USCODE-2017-title28.pdf> (дата звернення: 26.10.2024)

194. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 1986. 876 с

195. Франків Д. М. Інтерпретація божественної волі як джерела єврейського права в контексті потенціалу свободи волі людини. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2020. № 21 (3). С. 88-102

196. Фунікова О. В. Психічні процеси особистості як основа формування показань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 17. Т. 2. С. 103-105
197. Харченко С. В. Особливості пред'явлення для впізнання трупів. *Електронний депозитарій НАВС*. Київ: НАВС, 2022. С. 249-253. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/87ffc3f1-a2ea-45ad-aca8-8d527e380f06/content> (дата звернення: 15.10.2024)
198. Цільмак О. М. Основні завдання слідчого для верифікації показань свідка. *Криміналістика та судова експертиза: міжвід. наук-метод, зб. МЮ України, КНДІСЕ*. Київ, 2018. Вип. 64, С. 200-209
199. Цільмак О. М. Фактори неусвідомленого викривлення особою показань. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 658-671
200. Чаплинська Ю. А. Особливості організаційно-підготовчих заходів до пред'явлення для впізнання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 265-272
201. Чаплинський К. О. Особливості тактики пред'явлення для впізнання в умовах протидії досудовому розслідуванню. *Вісник АМСУ. Серія: Право*, 2014. № 1 (12). С. 156-160
202. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти життя, здоров'я, волі та статевої недоторканості особи: навч.-практич. посібник. Дніпропетровськ, 2007. 94 с.
203. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ, 2006. 416 с.
204. Чмутова Н. А. Встановлення психологічного контакту при допиті свідків та потерпілих. *International scientific conference (Wloclawek, Republic of Poland September 4–5)*. 2024. С. 40-44
205. Черноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Ūridična psihologîâ (Юридична психологія)*. 2020. № 1 (26). С. 13-21
206. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

207. Чубатий М. Огляд історії українського права. Ч. 1. 3 вид. Мюнхен, 1947. 88 с.
208. Чурілова А. С., Шендрик Ю. В. Процесуальні особливості пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики*: матеріали V Міжнар. науково-практич. конференції. Дніпро, 2023. С. 259-261
209. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
210. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків, 2003. 440 с.
211. Шевчук В. М. Чинник раптовості: сутність та його тактико-криміналістичне значення у кримінальному провадженні. *The 9th International conference — Science and society (February 1, 2019) Accent Graphics Communications & Publishing*. Hamilton, Canada. 2019. С. 1353-1359
212. Шелепкова С. М. Індивідуальні особливості голосу та мовлення людини (на матеріалі лінгвістичних методів дослідження судової експертизи відео-, звукозапису). *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 484-487
213. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юрид., 2007. 432 с.
214. Шепітько В. Ю. Теорія криміналістичної тактики: монографія. Харків: Гриф, 2002. 349 с.
215. Шинкаренко І. О. Особливості комунікативної компетентності слідчих. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 07 лют. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 291-294
216. Юридична енциклопедія: В 6-ти томах / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
217. Юшков С. Руська Правда (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій). Київ, 1935. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/yu02.htm> (дата звернення: 18.11.2022)

218. Ясь О. В. Звід законів Російської імперії: Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zvid_zakoniv_Ros_imp (дата звернення: 30.06.2024)
219. Aramă, E. Istoria dreptului românesc Chișinău: Tipografia Centrală, 1995. 236 p.
220. Case of Beuze v. Belgium (Application no.71409/10). Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 09.11.2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-187802%22%5D%7D> (дата звернення: 17.11.2024)
221. Case of Kolompar v. Serbia (Application no. 34167/15): Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 26 September 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-227630%22%5D%7D> (дата звернення: 21.10.2024)
222. Case of Laska and Lika v. Albania (Application no.12315/04 and 17605/04) Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 20.04.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-980%22%5D%7D> (дата звернення: 30.10.2024)
223. Case of Leka v. Albania (Application no. 60569/09) Judgment European Court of Human Rights, Strasbourg, 05.06.2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-231335%22%5D%7D> (дата звернення: 30.10.2024)
224. Curpăn, S.O., Mitrofan E., Leghede A. Istoria dreptului românesc. Iași : Studis, 2014. 263 p.
225. Dawson E., Hartwig M., & Brimbal L. Interviewing to elicit information: Using priming to promote disclosure. *Law and Human Behavior*. 2015. 39(5). P. 443-450

226. Deffenbacher K., Lloyd-Bostock S. M. A. & Clifford B. R. The influence of arousal on reliability of testimony. *Evaluating witness evidence*. New York: Wiley, 1983. P. 235-254

227. Deffenbacher J. L., Lynch R. S., Oetting E. R., & Yingling D. A. Driving anger: correlates and a test of state-trait theory. *Personality and Individual Differences*, 2001. № 31. P. 1321-1331. URL: https://www.researchgate.net/publication/222950828_Driving_anger_Correlates_and_a_test_of_state-trait_theory (дата звернення: 13.08.2024)

228. Devenport J. L., Penrod S. D., & Cutler B. L. Eyewitness identification evidence: Evaluation commonsense evaluations. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1997. № 3 (2-3). P. 338–361. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1998-00745-006> (дата звернення: 17.07.2024)

229. Golubenco Gh. Criminalistică: obiect, sistem, istorie. Chișinău: Tip.Centrală, 2008. 215 p.

230. Guidelines for conducting showups. Port Washington Police Department, Wisconsin. URL: http://defensewiki.ibj.org/index.php/Showups,_Lineups,_and_Photo_Arrays (дата звернення: 23.11.2023)

231. Horst Bein Das Ermittlungs Verfahren. Berlin, 1968. 180 s.

232. Kassin S. The «general acceptance» of psychological research on eyewitness testimony: A survey of the experts, *American Psychologist*. 2001. vol. 56, pp. 415–416. URL: https://www.researchgate.net/publication/247404354_The_General_Acceptance_of_Psychological_Research_on_Eyewitness_Testimony_A_Survey_of_the_Experts (дата звернення: 30.10.2024)

233. Loftus E. F. Make-Believe Memories. *American Psychologist*, 2003. 587. P. 864–873

234. Pîrțac G., Pas-calu I., Bujor V. Istoria dreptului românesc. Ciclul I, Note de curs. Chișinău, 2013. 89 p.

235. Roger W. Sperry. Cerebral organization and behavior. *Science*, 1961.

133. P. 1749-1757

236. Roger W. Sperry. Chemoaffinity in the orderly growth of nerve fiber patterns and connections. *Proc. Nat. Acad. Sci. USA*, 1963. № 50. P. 703-710

237. Roger W. Sperry. Interhemispheric relationships: the neocortical commissures; syndromes of hemisphere disconnection (with M.S. Gazzaniga, and J.E. Bogen) In: P. J. Vinken and G.W. Bruyn (Eds.). *Handbook Clin. Neurol* (Amsterdam: North-Holland Publishing Co.), 1969. № 4. P. 273-290

238. Roger W. Sperry. Mind-brain interaction: mentalism, yes; dualism, no. *Neuroscience*, 1980. № 5. P. 195-206. Reprinted in: A.D. Smith, R. Llanas and P.G. Kostyuk (Eds.), *Commentaries in the Neurosciences* (Oxford: Pergamon Press), 1980. Pp. 651–662

239. Rusu, G. B. Urmărirea infractorilor în comitatele ardelene-sec XVII. Sinteza lucrării Teză de doctor. Cluj-Napoca, 2011. 27 p.

240. Schacter D. L., Curran T. Memory without remembering and remembering without memory: Implicit and false memories. In M. S. Gazzaniga (Ed.), *The new cognitive neurosciences (2nd ed.,)*. Cambridge, 2000. P. 829-840

241. Statute of Grand Duchy of Lithuania, third edition. URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Statut-1588.jpg> (data звернення: 25.03.2024 p.)

242. Tanford J. A. The Trial Process: Law, Tactics and Ethics. New Providence. NJ: LexisNexis, 22. URL: <https://law.indiana.edu/instruction/tanford/web/reference/06direct.pdf> (data звернення: 20.10.2024).

243. Tașcă, M. Introducerea dreptului penal românesc în Basarabia după marea unire din 1918 și unificarea legislativă penală a Basarabiei cu cea din vechiul regat. În: Revista de științe penale. Anuar : Anul III, 2007. 135 p.

244. The effects of witness viewpoint distance, angle, and choice on eyewitness accuracy in police lineups conducted in immersive virtual environments / Bailenson J.N., Davies A., Blascovich J., Beall A.C., McCall C., Guadagno R.E.

Presence: Teleoperators and virtual environments. Columbus, 2008. Vol. 17. № 3. P. 242-255

245. The Laws of Manu: *Sacred Books of the East*. Volume 25. Translator George Bühler. URL: <https://sacred-texts.com/hin/manu.htm> (дата звернення: 21.07.2024)

246. Wells G. L. Eyewitness identification: A system handbook. Toronto: Cars-well Legal Publications, 1988. URL: https://www.researchgate.net/publication/239986483_Eyewitness_Identification_A_System_Handbook (дата звернення: 13.09.2024)

247. Wells G. L., Lindsay R. C. L. On estimating the diagnosticity of eyewitness nonidentifications. *Psychological Bulletin.*, 1980. № 88. P. 776-784. URL: https://www.researchgate.net/publication/232565444_On_Estimating_the_Diagnosticity_of_Eyewitness_Noniden-tification (дата звернення: 20.09.2024)

248. Wells G. L., Turtle J. W. Eyewitness identification: The importance of lineup models. *Psychological Bulletin.* 1986. № 99. P. 320-329. URL: https://www.researchgate.net/publication/232523672_Eyewitness_Identification_The_Importance_of_Lineup_Models (дата звернення: 13.09.2024)

249. Yarmey A. D., Yarmey M. J., & Yarmey A. L. Accuracy of eyewitness identifications in showups and lineups. *Law and Human Behavior*, 1996. № 20 (4). P. 459–477 URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1007%2F01498981> (дата звернення: 17.07.2024)

250. Yuille J. C., & Cutshall, J. L. A case study of eyewitness memory of a crime. *Journal of Applied Psychology*, 1986. № 71(2). P. 291–301. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1986-22197-001> (дата звернення: 17.07.2024)

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нирка Є.О. Теоретичне обґрунтування підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. №4. (81) С. 118-122

2. Нирка Є.О. Особливості підготовки до пред'явлення для впізнання. *Часопис Київського університету права*. 2023. №3. С.21-25

3. Нирка Є.О. Допит, що передуює пред'явленню для впізнання: психологічний аспект. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С.262-267

4. Нирка Є. О. Історія становлення та розвитку пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2024. Серія: Право. Вип. 86: ч. 5. С. 125-129

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання під час воєнного стану. *Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практич. онлайн-заходу* (29 квітня 2022 р., м. Одеса). Одеса, 2022. С. 194-196

2. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання під час воєнного стану. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: між народ. науково-практич. онлайн-семінар* (29 квітня 2022 р., м. Кривий Ріг). Кривий Ріг, 2022. С. 187-190

3. Нирка Є. О. Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання у районах проведення бойових дії, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану: матеріали всеукраїн. науково-практич. Конференції* (27 жовтня 2022 р., м. Кропивницький). Кропивницький, 2022. С. 328-331

Додаток Б

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування 217 працівників слідчих підрозділів за темою:
«Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання»

Було проведено анкетування працівників слідчих підрозділів правоохоронних органів України (НПУ) щодо процесуальних і тактичних аспектів пред'явлення для впізнання. Усього опитано 217 осіб.

№	Запитання анкети	Результати
1	Стаж Вашої службової діяльності в органах НПУ	А) До 5 років – 49% Б) Від 5 до 10 років – 23% В) Від 10 до 15 років – 13% Г) Понад 15 років – 11% Не надали відповідь: 4%
2	Чи стикаєтесь Ви у своїй слідчій діяльності під час розслідування із проведенням пред'явлення для впізнання?	А) Так – 92% Б) Ні – 5% Не надали відповідь: 3%
3	Як часто Ви проводите пред'явлення для впізнання порівняно з іншими слідчими (розшуковими) діями?	А) Часто – 70% Б) Інколи – 17% В) Рідко – 9% Г) Ніколи – 2% Не надали відповідь: 2%
4	Які об'єкти найчастіше пред'являються для впізнання?	А) Особи – 39% Б) Речі – 36% В) Трупи – 20% Не надали відповідь: 5%
5	Чи вважаєте за необхідне розширення переліку об'єктів, які можуть пред'являтися для впізнання? Якщо так, то які об'єкти необхідно включити?	А) Ні – 54% Б) Транспортні засоби – 16% В) Тварини – 15% Г) Приміщення – 6 % Д) Власний варіант відповіді – 5% опитуваних Не надали відповідь: 4%
6	Чи приймаєте Ви рішення про проведення пред'явлення для впізнання, якщо особа, якій плануєте пред'являти об'єкт для впізнання, під час попереднього	А) Тактично ризиковано, проте проводжу – 63% Б) Так – 25% В) Ні – 10% Не надали відповідь: 2%

	допиту не може назвати ознаки об'єкту, проте висловлює впевненість, що впізнає об'єкт ?	
7	Який процесуальний статус найчастіше займала особа, яка впізнає?	А) Потерпілий – 57%; Б) Свідок – 34%; В) Підозрюваний – 7%; Не надали відповідь: 2%
8	Чи складаєте Ви письмові плани перед проведенням пред'явлення для впізнання?	А) Так – 37% Б) Ні – 35% В) Інколи – 22% Не надали відповідь: 6%
9	Чи відносите Ви пред'явлення для впізнання до слідчих (розшукових) дій з найвищим ступенем тактичного ризику?	А) Так – 64% Б) Ні – 32% Не надали відповідь: 4%
10	Чи бували в Вашій практиці випадки, коли особа, якій планували пред'являти об'єкт для впізнання, змінювала свій намір брати участь у впізнанні?	А) Ні – 63%; Б) Так – 33%; Не надали відповідь: 4%
11	Чи мали труднощі із описом ознак об'єкту особи, які впізнавали?	А) Так – 67% Б) Ні – 31% Не надали відповідь: 2%
12	Якщо так, то що на Вашу думку заважало особі повніше сприйняти, а потім адекватно відтворити інформації про ознаки об'єкта? (можна обрати декілька варіантів)	А) Погана пам'ять – 35% Б) Невміння чітко формулювати свої думки – 27% В) Вузький словниковий запас – 25%; Г) Стрессова ситуація – 22%; Д) Психофізіологічний стан особи – 19% Е) Проблеми, пов'язані із функцією органів почуття – 17% Ж) Стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння під час сприйняття – 12% З) Інші причини – 9% Не надали відповідь: 2%
13	Чи вважаєте Ви за необхідне використовувати під час допиту особи про ознаки зовнішності особи, яку вона буде впізнавати, метод словесного портрету ?	А) Так – 87% Б) Ні – 12% Не надали відповідь: 1%
14	Чи проводите Ви таку психологічну підготовку учасників пред'явлення	А) Так, у формі бесіди зі всіма учасниками перед проведенням

	для впізнання? Якщо так, то яким чином?	впізнання – 34% Б) Так, на допиті, що передує впізнанню – 29% В) Так, безпосередньо на початку проведення впізнання із особою, яка буде впізнавати – 17% Г) Інший варіант – 10% Д) Ні – 7% Не надали відповідь: 3%
15	Чи потрібно на Вашу думку підтримувати психологічний контакт із учасниками пред'явлення для впізнання?	А) Так, слід періодично встановлювати психологічний контакт знову з кожним учасником пред'явлення для впізнання – 36% Б) Так, необхідно підтримувати упродовж процесу впізнання встановлений раніше психологічний контакт – 35% В) Так, слід підтримувати психологічний контакт тільки з особою, яка впізнає – 25% Г) Не потрібно – 2% Не надали відповідь: 2%
16	Чи вважаєте, що потрібно збільшити кількість об'єктів, серед яких об'єкт буде пред'являтися для впізнання?	А) Так, це може знизити можливість випадкового впізнання, можливість угадування тощо – 49% Б) Ні – 47% Не надали відповідь: 4%
17	Чи проводилося Вами впізнання особи за її функціональними ознаками?	А) Ні – 78% Б) Так, за голосом – 11% В) Так, за ходом – 7 % Не надали відповідь: 4%
18	Чи використовуєте Ви під час проведення пред'явлення для впізнання додаткові засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії?	А) Так – 57% Б) Ні – 40% Не надали відповідь: 3%
19	Чи вважаєте Ви проведені Вами пред'явлення для впізнання результативними?	А) Так, в певних ситуаціях – 37% Б) Так, у всіх випадках – 29% В) У більшості випадків – ні – 28% Г) Ні, ніколи – 3% Не надали відповідь: 3%
20	У чому Ви бачите недосконалість кримінального процесуального законодавства щодо регламентації пред'явлення для впізнання під час	А) Законодавство не потребує вдосконалення – 33% Б) Щодо процедури попереднього допиту – 24%

	досудового розслідування?	В) Щодо участі понятих – 19% Г) Щодо видів пред’явлення для впізнання – 13% Д) Інший варіант – 7% Не надали відповідь: 4%
21	Чи використовуєте Ви під час проведення пред’явлення для впізнання узагальнений аналіз передового досвіду слідчої практики та практики ЄСПЛ?	А) Так – 54% Б) Ні – 42% Не надали відповідь: 4%
23	Чи вважаєте Ви необхідними для Вашої практичної роботи методичні рекомендації щодо процесуальних і тактичних аспектів пред’явлення для впізнання?	А) Так – 77% Б) Ні – 21% Не надали відповідь: 2%

Додаток В

Додаток до протоколу допиту (опис зовнішніх ознак особи)

1	Стать	Чоловіча		
		Жіноча		
2	Вік	Дошкільний (до 7 років)		
		Молодший шкільний (7-12 років)		
		Підлітковий (13-16 років)		
		Юнацький (17-21 рік)		
		Молодий (22-35 років)		
		Середній (36-60 років)		
		Похилий (61-75 років)		
		Старчий (більше 75 років)		
3	Зріст	Дуже низький		
		Низький		
		Нижче середнього		
		Середній		
		Вище середнього		
		Високий		
		Дуже високий		
4	Статура	Середня (нормальна)		
		Плотна		
		Коренаста		
		Атлетична		
		Слабка (тендітна)		
		Худорлява		
5	Волосся	Густота	Середня	
			Густі	
			Рідкі	
		Форма	Пряме	
			Хвилясте	
			Курчаве	
		Довжина	Середнє	
			Довге	
			Коротке	
		Колір	Темне	
			Світле	
			Руде	
			Фарбоване	
		Лисина	Загальна	
			На чолі	
			Тім'яна	
			Потилична	
6	Шкіра (колір)	Рожева		
		Темна		
		Біла		

		Бліда		
		Сіра		
		Жовта		
		Червона		
7	Голова	Середня		
		Велика		
		Маленька		
8	Обличчя (загальна конфігурація)	Кругле		
		Овальне		
		Трикутне		
		Квадратне		
		Прямокутне		
		Ромбовидне		
9	Обличчя (повнота)	Худе		
		Худорляве		
		Середньої повноти		
		Повне		
		Набрякле		
10	Рослинність на обличчі	Вуса	Середні	
			Великі	
			Маленькі	
		Борода	Середня	
			Велика	
			Маленька	
		Бакенбарди	Середні	
			Великі	
			Маленькі	
11	Чоло	Форма	Плоске	
			Опукле	
			Увігнуте	
		Висота	Середнє	
			Високе	
			Низьке	
		Ширина	Середнє	
			Широке	
			Вузьке	
12	Брови	Контур	Прямі	
			Дугоподібні	
			Звивисті	
			Ломані	
			Трикутні	
		Розташування	Середні	
			Зближені	
			Далеко розташовані	
		Висота	Середні	
			Високі	
			Низькі	
		Ширина	Середні	

		Довжина	Широкі	
			Вузькі	
			Середні	
		Густота	Довгі	
			Короткі	
			Середні	
		Колір	Густі	
			Рідкі	
			Світлі	
13	Очі	Контур	Темні	
			Миндалеподібні	
			Овальні	
			Круглі	
			Трикутні	
			Серповидні	
			Щілинні	
		Очні яблука	Випуклі	
			Впалі	
		Колір	Чорні	
			Темно-карі	
			Світло-карі	
			Зелені	
			Блакитні	
			Сірі	
14	Вії	Густі		
		Короткі		
		Безбарвні		
		Накладні		
		Нарощені		
15	Вилиці	Середні		
		Великі		
		Малі		
16	Щоки	Впалі		
		Випуклі		
17	Ніс	Висота	Середня	
			Довга (довгий ніс)	
			Мала (короткий ніс)	
		Ширина	Середня	
			Велика (широкий ніс)	
			Мала (вузький ніс)	
		Виступ	Середній	
			Великий	
			Малий	
18	Рот	Розмір	Середній	
			Великий	
			Малий	
		Контур	Прямий	
			Дугоподібний	
			Хвилястий	

			Ломаний	
19	Губи	Виступ	Середній	
			Великий	
			Відсутній	
			Виступ верхньої губи	
			Виступ нижньої губи	
		Ширина	Середня	
			Велика (повні, пухкі губи)	
	Маленька (тонкі губи)			
20	Зуби	Розмір	Середні	
			Великі	
			Невеликі	
		Контур	Рівний	
			Нерівний	
		Колір	Білі	
Жовтуваті				
21	Підборіддя	Висота	Середній	
			Високий	
			Низький	
		Ширина	Середній	
			Широкий	
			Вузький	
		Виступ	Прямий (вертикальний)	
			Підборіддя виступає	
			Підборіддя скошене	
		Контур	Закруглений	
Трикутний				
Квадратний				
22	Вушні раковини	Розмір	Середні	
			Великі	
			Малі	
		Відтопиреність	Середня	
			Велика	
			Мала	
			Верхня	
			Нижня	
	Верхньо-нижня			
23	Шия	Висота	Середня	
			Довга	
			Коротка	
		Товщина	Середня	
			Товста	
			Тонка	
24	Плечі	Положення	Горизонтальні	
			Підняті	
			Опущені	
		Виступ	Виступають вперед	
			Відведені назад	

		Ширина	Середні	
			Широкі	
			Вузькі	
25	Тулуб	Середній		
		Довгий		
		Короткий		
26	Груди	Форма	Випукла	
			Пряма (плоська)	
			Вогнута (впала)	
		Ширина	Середня	
			Широка	
			Вузька	
27	Живіт	Середній		
		Великий (виступає)		
		Маленький (плоский)		
		Втягнутий		
28	Спина	Форма	Випукла (сутула)	
			Плоська	
		Ширина	Середня	
			Широка	
29	Талія	Середня		
		Широка		
		Вузька		
30	Таз	Середній		
		Широкий		
		Вузький		
31	Стегна	Середні		
		Широкі		
		Вузькі		
32	Руки	Середні		
		Довгі		
		Короткі		
33	Кисті рук	Середні		
		Великі		
		Невеликі		
34	Ноги (форма)	Пряма		
		О-подібна		
		Х-подібна		
35	Стопи	Середні		
		Довгі		
		Короткі		

Додаток Г

Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.в.о. першого проректора

доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

« 24 » 03 20 25 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
 в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **ОЛЬГА ГАПОНЮК**, начальник навчально-методичного відділу, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Ольга КОВАЛЬОВА**, декан факультету № 1, гарант освітньо-професійної програми «Право (поліцейські)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право, галузь знань 08 Право, кваліфікація: бакалавр права, доктор юридичних наук, доцент

2. **Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ**, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1, доктор філософії з права

3. **Марина ГОРОДЕЦЬКА**, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1, доктор юридичних наук, професор

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Нирки Єлизавети Олександрівни на тему «Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність), використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Досудове розслідування», «Докази і доказування у кримінальному провадженні» а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Зокрема в частині:

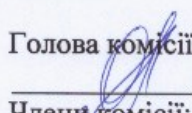
– змістовних складових ключових процесуальних вимог до пред'явлення для впізнання: перед пред'явленням особі об'єкта для впізнання

потрібно з'ясувати, чи може ця особа впізнати визначений об'єкт, опитати її про ознаки цього об'єкту, а також про обставини, за яких вона бачила цей об'єкт, про що складається протокол; об'єкт повинен пред'являтися для впізнання разом з іншими однорідними об'єктами, які не повинні мати різких відмінностей і яких має бути не менше трьох; особі, яка впізнає, пропонується вказати на об'єкт, який вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона його впізнала; об'єкт може бути пред'явлений для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису, але це виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання; при пред'явленні об'єкта для впізнання можуть застосовуватися технічні засоби фіксації із залученням відповідних спеціалістів;

– змісту тактики пред'явлення для впізнання, що реалізується у дотриманні певного порядку дій, який забезпечує виконання процесуальних приписів і вирішення тактичних завдань пред'явлення для впізнання: запрошення в приміщення понятих, спеціалістів і трьох осіб-статистів, в числі яких буде пред'являтися для впізнання особа; запрошується захисник підозрюваного, присутнім роз'яснюється сутність слідчої дії, їх прав та обов'язків; запрошення в приміщення особи, яка пред'являється для впізнання, роз'яснення їй сутності даної слідчої дії, її прав та обов'язків; відповідно до ч. 2 ст. 228 КПК України їй повинно бути запропоновано зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються; запрошення в приміщення особи, яка буде впізнавати, способом, який виключає підказку, роз'яснення їй сутності даної слідчої дії, її прав та обов'язків; пропозиція особі, яка буде впізнавати, оглянути пред'явлених осіб (чи інші об'єкти) і вказати на ту, яку вона впізнає, а також пояснити (назвати), за якими ознаками вона її впізнала; складання протоколу пред'явлення для впізнання і підписання його всіма учасниками слідчої дії;

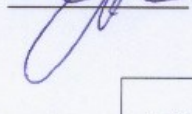
– диференціації окремих видів пред'явлення для впізнання, які мають певні особливості у підготовці та проведенні.

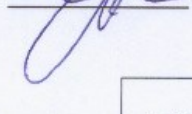
Голова комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

Члени комісії:

 Ольга КОВАЛЬОВА

 Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

 Марина ГОРОДЕЦЬКА

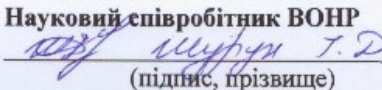
ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
освітній процес

**Донецького державного університету
внутрішніх справ**

« 14 » 03 2025р.

Науковий співробітник ВОНР

 Шурин Т.Д.
(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Г.в.о. першого проректора
доктор юридичних наук, доцент

Ганна БУГА

20 25 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: **Ірина СИРМАМИЙХ**, т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи, кандидат економічних наук, доцент

Члени комісії: 1. **Андрій ЗАХАРЧЕНКО**, завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2, доктор юридичних наук, професор

2. **Тетяна ПОНОМАРЬОВА**, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, доктор юридичних наук, старший дослідник

3. **Юлія ДАНИЛЕВСЬКА**, завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Комісія встановила:

Результати наукового дослідження Нирки Єлизавети Олександрівни на тему «Процесуальний і тактичний аспекти пред'явлення для впізнання», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (науковий напрям – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток кримінального процесу та криміналістики.

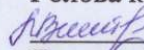
У науково-дослідницькій роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– наукового визначення сутності впізнання, яке полягає в ідентифікації певного об'єкта за уявним образом, який утворився в пам'яті людини у зв'язку з розслідуваною подією, та визначення поняття пред'явлення для впізнання яким є слідча (розшукова) дія, що полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта (людини, речі, трупа) за уявним образом, що зберігся в пам'яті певної особи. У зв'язку з цим не може бути прийнятним розширене тлумачення мети даної слідчої дії, коли додатковим її завданням визначається встановлення групової належності (схожості) об'єкта;

– теоретичних підходів щодо унормування та реалізації підготовчих заходів: проведення допиту особи, яка буде впізнавати, безпосередньо перед проведенням пред'явлення для впізнання для переконання у тому, що її позиція залишилася незмінною і вона згодна взяти участь у впізнанні; визначення виду пред'явлення об'єкта для впізнання (в натуральному вигляді, за фотознімками чи матеріалами відеозапису); вибір часу пред'явлення для впізнання (повинно проводитися як можна швидше і в зручний для особи час); вибір місця проведення слідчої дії, що залежить від виду пред'явлення для впізнання (приміщення повинно бути добре освітленим, досить просторим для розміщення всіх учасників); підбір однорідних об'єктів, серед яких буде пред'являтися визначений об'єкт; залучення спеціаліста, який буде застосовуватися технічні засоби фіксації, залучення інших спеціалістів, участь яких визнана необхідною; забезпечення охорони особи підозрюваного, який перебуває під вартою (з метою попередження його можливої втечі); прийняття заходів щодо забезпечення участі в пред'явленні для впізнання захисника підозрюваного;

– психологічних основ пред'явлення для впізнання: пред'явлення для впізнання ґрунтується на психологічних процесах людини – формування показань особи, яка впізнає, складається зі: сприйняття об'єкта за допомогою органів чуття; запам'ятовування ознак об'єкта і формування його уявного образу; відтворення уявного образу в словесній формі під час допиту; узнавання об'єкта під час пред'явлення для впізнання. На ці процеси істотний вплив здійснюють суб'єктивні чинники (стан органів чуття, ціннісна вибірковість сприйняття, здатність до уяви та її інтерпретації, збереження в пам'яті образу сприйнятого об'єкта, словесного відтворення мисленого образу), а також об'єктивні чинники (особливості об'єкта сприйняття, місце, час, освітленість, тривалість, віддаленість, метеорологічні умови).

Голова комісії:

 Ірина СИРМАМИЙХ

Члени комісії:

 Андрій ЗАХАРЧЕНКО

 Тетяна ПОНОМАРЬОВА

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

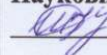
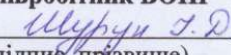
ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження
результатів наукових досліджень в
науково-дослідну діяльність

**Донецького державного університету
внутрішніх справ**

« 14 » 03 2025 р.

Науковий співробітник ВОНР

(підпис, прізвище)

**МВС УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

вул. Велика Перспективна, 1,

м. Кропивницький, 25015

E-mail: info@dnuvs.ukr.education

Офіційний вебсайт: <https://dnuvs.ukr.education>

код згідно з ЄДРПОУ 08571423

10.03. 2025 № 1311/1-2025

На № _____ від _____

Першому заступнику Голови
Національної поліції України –
начальнику Головного
слідчого управління
генералу поліції третього рангу
Максиму ЦУЦКІРІДЗЕ

**Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
у практичну діяльність**

Шановний пане генерале!

Донецький державний університет внутрішніх справ як заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання приділяє значну увагу здійсненню наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, спрямованої на одержання нових наукових результатів для забезпечення ефективного функціонування органів системи МВС України та підрозділів Національної поліції.

З метою впровадження наукових розробок у правоохоронну діяльність та на виконання доручення Міністерства внутрішніх справ України від 11.11.2022 № 151/48 просимо Вас, **шановний пане генерале**, доручити уповноваженим працівникам слідчих підрозділів Національної поліції розглянути результати дисертаційного дослідження ад'юнкта ДонДУВС Є.О. Нирки, представлені у формі Методичних рекомендацій щодо особливостей проведення окремих видів пред'явлення для впізнання. У разі схвалення підготовлених рекомендацій просимо надіслати на адресу ДонДУВС Акт впровадження зазначених рекомендацій у практичну діяльність.

Додаток: методичні рекомендації на 17 арк. у 1 прим.

**З повагою
ректор
полковник поліції**

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

Олена Волобуєва 050 666 57 02

Додаток до листа ДонДУВС
від 10.03.2025 № 1344/1-
2025

**Методичні рекомендації щодо особливостей проведення окремих видів
пред'явлення для впізнання**

1. Ці Методичні рекомендації розроблено з метою надання пропозицій щодо особливостей проведення окремих видів пред'явлення для впізнання.

2. Методичні рекомендації підготовлені з урахуванням положень статей 228-232 Кримінального процесуального кодексу України та наукових статей:

Нирка Є.О. Теоретичне обґрунтування підстав та умов пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. №4.(81) 2022. С.118-122;

Нирка Є.О. Особливості підготовки до пред'явлення для впізнання. *Часопис Київського університету права*. №3. 2023. С.21-25;

Нирка Є.О. Допит, що передусє пред'явленню для впізнання: психологічний аспект. *Право і суспільство*. № 2. 2024. С.262-267;

Нирка Є. О. Історія становлення та розвитку пред'явлення для впізнання як способу отримання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія: Право. Вип. 86: ч. 5. 2024. С.125-129.

3. Методичні рекомендації пропонується використовувати у роботі слідчих підрозділів Національної поліції під час реалізації повноважень щодо проведення окремих видів пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні.

4. Важливим для удосконалення правових та тактичних основ пред'явлення для впізнання, є дослідження об'єктів, що пред'являються для впізнання, та особливостей окремих видів пред'явлення для впізнання.

Залежно від об'єкта, який підлягає впізнанню, визначають пред'явлення для впізнання: 1) особи; 2) речей; 3) трупа.

Водночас КПК України передбачає види пред'явлення для впізнання за критерієм можливості впізнання особи: 1) впізнання особи в звичайних умовах; 2) впізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням; 3) впізнання особи за фотознімками та матеріалами відеозапису.

На тлі загальних правил пред'явлення для впізнання доцільно виділити й окремі види цієї слідчої (розшукової) дії, які мають певні особливості у підготовці й проведенні.

Особливості пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису (ч. 6, 7 ст. 228 КПК України). Підставами для такого виду пред'явлення для впізнання можуть бути наступні ситуації:

- особа, яка підлягає впізнанню, переховується від органів досудового розслідування і місце знаходження її невідоме;
- особа, яка підлягає впізнанню, відмовляється брати участь у пред'явленні для впізнання;
- особа, яка підлягає впізнанню, померла, знаходиться в хворобливому стані, виїхала або живе далеко від місця проведення розслідування, що ускладнює або робить неможливим її виклик;
- зовнішність особи, яка підлягає впізнанню, істотно змінилася внаслідок каліцтва, пластичної операції чи інших причин;
- ситуації, коли потерпілий побоюється відкрито впізнавати підозрюваного, або, коли з тактичних міркувань особа не повинна знати, що піддавалася впізнанню.

Підкреслимо, що слідчий обираючи даний вид пред'явлення для впізнання, повинен усвідомлювати, що відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Є особливості й у забезпеченні достовірності результату впізнання – фотознімки, серед яких пред'являється фотознімок з особою, яка підлягає

впізнанню, повинні відповідати двом вимогам: 1) фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення (масштаб, ракурс, різкість тощо); 2) особи на фотознімках повинні бути однієї статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню. Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Законодавством не передбачено пред'явлення речей або трупа для впізнання за фотознімками або відеоматеріалами, проте слідча практика потребує такий вид пред'явлення для впізнання, особливо в умовах воєнних реалій. Так, доволі часто виникає необхідність пред'явлення трупа для впізнання за фотознімками, коли на момент пред'явлення трупа для впізнання труп не збережено для ідентифікації та особа потерпілого не була встановлена, проте у матеріалах кримінального провадження є фотознімки трупа. Орієнтуючись на потреби слідчої практики, у наукових джерелах пропонується унормувати порядок пред'явлення трупа для впізнання шляхом, доповнивши відповідні статті КПК України нормою щодо можливості здійснення пред'явлення трупа або речей для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису.

Необхідність пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису на сьогодні обумовлено реаліями воєнного стану у країні. Зволікання з пред'явленням для впізнання може негативно вплинути на процес розслідування, оскільки особа з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Достовірність впізнання перебуває у прямій залежності від часу. Тому в реаліях воєнного стану доцільнішим буде проведення пред'явлення особи для впізнання за фотознімками чи матеріалами відеозапису з дотриманням вимог, зазначених у КПК України. У зв'язку з тим, що

підозрюваними можуть бути військові країни-агресора, які після вчинення кримінального правопорушення не були затримані та мали змогу повернутися до своєї країни або загинули, але про їх злочинні дії свідчать фотознімки, відеозаписи, де зображено їх зовнішній вигляд та певні ознаки. Також важливим є і те, що слідчий, обираючи даний вид слідчої (розшукової) дії, має усвідомлювати, що відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання.

Отже, ситуації проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками доцільно розділити на дві групи. Перша група передбачає наявність особи, яку планують пред'являти для впізнання, та обізнаність про її місце перебування, але обумовлена віддаленістю її місцезнаходження та необхідністю провести пред'явлення для впізнання якнайшвидше, організаційними та матеріальними складнощами. Друга – передбачає повну неможливість пред'явлення для впізнання, коли особа, яку планували пред'являти для впізнання, померла або переховується і місцезнаходження її невідоме.

Особливості пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням (ч. 4, 5 ст. 228 КПК України). Підставою для такого виду пред'явлення для впізнання є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ч. 4 ст. 228 КПК України). Його особливості визначаються:

- місцем проведення – кімнатою, обладнаною одностороннім склом з напиленням, що унеможливорює візуальний контакт між учасниками (кімната розділяється на дві частини);
- розміщенням особи, яка пред'являється для впізнання, та її захисника у частині кімнати, відокремленій від особи, яка впізнає;
- розміщенням понять, яких має бути не менше 4-х (по двоє у кожній частині кімнати);
- розміщенням на одязі статистів та особи, що пред'являється для впізнання, номерів у порядку зростання зліва направо;

- обов'язковим повідомленням про результати пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, яка пред'являлася, та інших учасників цієї слідчої (розшукової) дії, які перебували з нею в одній частині кімнати;

- особа, яка впізнавала, підписує протокол під псевдонімом (ім'ям прикриття).

Норми, що передбачають проведення пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає, ґрунтуються на аналізі законодавчого та правозастосовного досвіду забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні.

Зазначимо специфічність даного виду впізнання, яка зумовлена її явними відмінностями від «простої» форми пред'явлення особи для впізнання. Зазвичай випадки проведення пред'явлення для впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, пов'язані, як правило, із розслідуванням особливо тяжких злочинів і злочинів, вчинених організованими злочинними групами, у той час як застосовуватися повинно було б за будь-якими категоріями проваджень у разі відповідної необхідності. Однією з головних умов є необхідність забезпечення особі, яка впізнає, належного сприйняття будь-яких ознак зовнішності особи, яку впізнають, що одночасно є обов'язковою умовою взагалі для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Тактика проведення пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає, вимагає додаткового розгляду. Цей вид пред'явлення для впізнання – один із актуальних і організаційно складних. Одним із його завдань є забезпечення захисту особі, яка впізнає, у вигляді збереження в таємниці справжніх відомостей про її особу. При цьому під час слідчої (розшукової) дії неприпустимо зазначену особу називати на її ім'я, а слід звертатися до неї, виходячи із зазначеного у відповідних матеріалах кримінального провадження псевдоніма. Крім того, доцільно зазначити, що якщо особа, яка впізнає, бере участь у кримінальному

провадженні під псевдонімом та її відповідь на питання про те, за яких обставин вона бачила особу, яку впізнають, може призвести до встановлення особи, яка впізнає, особою, яку впізнають, або її захисником, то відповідь вказується в протоколі лише в частині, яка виключає можливість такого встановлення. Під час проведення такого впізнання допустимо гримування особи, яка впізнає, застосування затемнення в тій частині кімнати, де вона знаходиться тощо. Проте всі ці способи не захищають повністю особу, яка впізнає, від тиску або небажаного нею узнавання особою, яку впізнають. Для вирішення цього питання в іноземній літературі¹ рекомендовано, щоб особа, яка впізнає, висловлювала свій висновок у відсутності осіб, які пред'явлені для впізнання, і результати впізнання ставали відомими лише під час оголошення протоколу слідчої (розшукової) дії.

Перспективним методом опосередкованого пред'явлення для впізнання доцільно назвати впізнання з допомогою комп'ютерно-опосередкованої реальності. Відсканована за допомогою лазерних сканерів та оцифрована реальність може використовуватися: з метою пред'явлення для впізнання (зокрема – пред'явлення для впізнання в умовах поза візуальним та аудіоспостереженням особи, яка впізнає). У зарубіжних джерелах² вже розглядаються особливості пред'явлення для впізнання із застосуванням подібних методів (Німеччина). При впізнанні за умов віртуальної реальності особа, яка впізнає, не обмежена у виборі своєї позиції, може «підійти» до особи, яка впізнається, ближче, оглянути її з усіх боків, тобто отримати більше деталей та асоціацій, які роблять спогади яскравішими. Ідентичність відсканованого образу особи, яка впізнається, а так само і дії особи, яка впізнає, мають підтверджуватись понятими. Безпосереднє впізнання здійснюється у віртуальному просторі комп'ютерно-опосередкованої реальності, що суттєво знижує тактичний ризик.

¹ Horst Bein Das Ermittlungs Verfahren. Berlin, 1968. 180 s.

² The effects of witness viewpoint distance, angle, and choice on eyewitness accuracy in police lineups conducted in immersive virtual environments / Bailenson J.N., Davies A., Blascovich J., Beall A.C., McCall C., Gbadago R.E. *Presence: Teleoperators and virtual environments*. Columbus, 2008. Vol. 17. № 3. P. 242-255

Особливості пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України).

Відносним нововведенням у сучасному кримінальному процесі є використання відеоконференцзв'язку під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, під час пред'явлення для впізнання осіб. Часто учасники кримінального провадження за певних обставин не можуть бути присутніми під час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Проте проведення таких дистанційних процедур тягне за собою ризик звуження можливостей для всіх учасників процедури, тому необхідно мінімізувати такі ситуації та ефективно наблизити «віртуал» до реальності. Відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних. Відповідно до п. 5.1¹⁾ Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному часі.

Підставою для пред'явлення для впізнання особи в режимі відеоконференції є ситуація, коли учасник слідчої (розшукової) дії не може за певних обставин бути присутнім під час її проведення і потрібно забезпечити оперативність досудового розслідування. Відповідно до ч. 7 ст. 232 КПК України перебіг і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. При цьому слідчий та інші залучені особи керуються нормами зазначено Положення.

Але тут виникає питання, як саме має підписати протокол потерпілий або свідок, якщо трансляція відбувається в різних містах? Як отримати розписку про роз'яснення особі її прав та обов'язків, настання відповідальності за відмову давати показання або за давання завідомо неправдивих показань?

Згідно з ч. 6 ст. 232 КПК України це має зробити службова особа правоохоронного органу іншого міста, якій за постановою слідчого (прокурора) доручається вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд із нею до закінчення слідчої (розшукової) дії. Відповідні процесуальні документи можуть бути надіслані електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку.

Відповідно до ч. 7 ст. 232 КПК України хід і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксують за допомогою технічних засобів відеозапису, що має забезпечити надалі використання результатів пред'явлення для впізнання під час доказування. Крім цього, результати проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії мають фіксуватися і в протоколі. Для забезпечення належної якості передачі зображення та звуку, безперервної, чіткої та рівномірної розмови слідчим або прокурорам рекомендуємо залучати спеціалістів. Паралельна відеозйомка спеціалістами таких процесуальних дій також важлива для забезпечення права перегляду відеозапису, подання до нього зауважень та отримання його копій на вимогу учасників провадження.

Особливості пред'явлення особи для впізнання за ознаками голосу (ч. 9 ст. 228 КПК України). Підставою для проведення такого виду пред'явлення для впізнання є сприйняття і запам'ятовування особою (потерпілим, свідком) не ознак зовнішності злочинця, а тільки особливостей його голосу, які є проявом функціонально-динамічного комплексу навичок. Особливості даного виду слідчої (розшукової) дії визначаються:

- специфічністю ознак голосу, що запам'яталися (під час попереднього допиту особа, яка буде впізнавати, повинна вказати характерні особливості голосу (висоту: високий, низький, середній; тембр: м'який, низький, глухий, дзвінкий; можливі дефекти вимовляння: акцент, невимовляння окремих звуків, заїкування тощо);
- особа пред'являється разом з іншими особами, які не повинні мати різких відмінностей у голосі;

- місцем проведення – кімнатою обладнаною перегородкою або суміжними кімнатами, що унеможливило візуальний контакт між учасниками;
- розміщенням понятих, яких має бути не менше 4-х (по двоє у кожній частині кімнати);
- підготовкою спеціального тексту, при проголошенні якого проявляються особливості голосу особи;
- почерговим проголошенням підготовленого тексту під час пред'явлення для впізнання (особа, яка пред'являється, має право вибору щодо черговості, що фіксується у протоколі);
- повідомленням особою, яка впізнавала, кого за черговістю проголошення тексту вона впізнала і за якими ознаками.

Результати анкетування слідчих дозволили дійти висновку, що пред'явлення для впізнання лише за однією ознакою зовнішності людини, наприклад, за голосом, ходом, застосовується у слідчій практиці значно рідше. Так, зі 100 % респондентів впізнання за голосом проводили 11 %, а за ходом – лише 7 %.

Успіх впізнання особи за прикметами (особливості зовнішності, ходи, голосу) буде багато в чому обумовлений обсягом сприйнятої інформації про ці особливості та врахування особою, яка впізнає (наприклад, володіння хорошим слухом, спеціальними знаннями щодо мистецтва вокалу при впізнанні за голосом). У той же час, аналіз слідчої та судової практики свідчить, що основна проблема, яку відчують допитувані свідки та потерпілі (особливо якщо вони належать до категорії громадян, які мають психічні, фізичні недоліки або є неповнолітніми), полягає в словесному описі ознак зовнішності. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне активне використання для з'ясування ознак зовнішності системи словесного портрета, що дозволить точно та повно відобразити ознаки зовнішності людини і підвищить переконливість результатів пред'явлення для впізнання. Так, 87 % опитаних практичних працівників вважали за доцільне при описі ознак зовнішності користуватися системою опису зовнішності за методом словесного портрета.

Особливості пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК України).

Підставою для такого виду пред'явлення для впізнання є виявлення трупа, який відразу неможливо ідентифікувати через відсутність документів або осіб, які знали загиблу особу. Від зазначеної слідчої (розшукової) дії потрібно відрізнати так зване «оперативне упізнання» трупа, коли він пред'являється відразу після огляду місця події мешканцям навколишніх будинків, а також службовим особам, які спілкуються з населенням, без дотримання процесуальних правил пред'явлення для впізнання.

Пред'явлення трупа для впізнання в порядку ст. 230 КПК України проводиться у ситуації, коли є дані про зникнення без вісті певної особи. У цьому випадку для ідентифікації загиблої особи допитують її близьких чи знайомих для встановлення можливості впізнання ними трупа. Під час допиту необхідно з'ясувати: прізвище, ім'я, по-батькові; вік; професію; зовнішні прикмети (зріст, стан і колір волоссяного покриву на голові, колір очей, шкіри тощо); коли особу бачили востаннє; як вона була одягнена, які речі були при ній; особливі прикмети (татуювання, стан зубів – наявність пломб, коронок, протезів, відсутність окремих зубів тощо, післяопераційні шрами тощо). Також встановлюється, чи може допитувана особа впізнати труп. На підставі отриманої інформації приймається рішення про доцільність пред'явлення для впізнання виявленого трупа.

З метою створення належних умов для впізнання та нейтралізації можливих психологічних перешкод, трупу може бути надано прижиттєвого вигляду (здійснюється так званий «туалет трупа»): видалення бруду і крові з його обличчя, відкриття очей, приведення у «звичайний» вигляд зачіски тощо (здійснює судово-медичний експерт).

Труп пред'являється для впізнання один (в однині) в морзі органу судово-медичної експертизи, роздягнутим, прикритим тканиною з дотриманням етичних норм і в присутності судово-медичного експерта та двох понятих. Якщо особа впізнає труп, вона повинна назвати ознаки і вказати їх на трупі. Якщо труп не впізнано, його фотографують за правилами сигналітичної

фотозйомки, проводять дактилоскопіювання і ставлять на облік невпізнаних трупів.

Під час *пред'явлення для впізнання речей* особою, яка впізнає, зазвичай є володар або власник цих речей, а іноді – особи, яким ці об'єкти є добре відомими. У таких випадках процедура пред'явлення для впізнання буде зумовлена такими важливими особливостями речей: їх споглядання є доступним вузькому колу осіб; як правило, це речі тривалого сприйняття; більшість із них є предметами масового виробництва, котрі не мають виражених і доступних для сприйняття у звичайних умовах індивідуальних ознак, а набувають ці ознаки під час користування та експлуатації, і за цими ж ознаками зазвичай впізнаються. Предмети індивідуального виробництва, крім того, можуть бути впізнані за ознаками, які пов'язані з процесом їх виготовлення.

Рішення про проведення впізнання не може бути прийнятим, якщо заздалегідь відомо про наявність обставин, які перешкоджають його здійсненню. Такими обставинами на нашу думку при необхідності пред'явлення для впізнання речей є – унікальний характер об'єкта. Під унікальністю об'єкта можемо розуміти виняткову своєрідність речі, тобто вона настільки виділяється із вузько групового предметного оточення, що для неї є неможливим виконання правила про добір об'єктів для впізнання, а отже – і пред'явлення для впізнання у встановлений законом спосіб. Вважаємо, що такий випадок є винятком із загального правила. Тому за необхідності виявлення власника речі, вона може пред'являтися для узнавання в єдиному примірнику (в однині). На сьогодні, в основному, це питання вирішується шляхом проведення слідчого огляду за участю цієї особи або призначення експертизи.

Має свої особливості і проведення *пред'явлення для впізнання за участю неповнолітніх осіб*. Автори методичних рекомендацій «Особливості здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за участю дітей» підкреслюють, що під час проведення впізнання неповнолітнім з метою

недопущення його повторного психологічного травмування (негативного психологічного впливу), а також гарантування його емоційній стабільності під час проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, у тому числі забезпечення його безпеки, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує неповнолітнього, який буде впізнавати, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (відповідно до норм ч. 3 ст. 228 КПК України). Умови проведення такого впізнання та його результати зазначаються в протоколі. Якщо неповнолітня особа є особою, яка впізнає, необхідно звернути увагу на рівень її психічного або фізичного розвитку, а також умови сприйняття об'єкта. Ураховуючи, що неповнолітнім особам притаманна посилена навіюваність, будь-яка підказка є неприпустимою, оскільки це може призвести до втрати доказового значення пред'явлення для впізнання, та спрямувати слідчого на хибний шлях розслідування. Перед проведенням такої слідчої (розшукової) дії слідчому доцільно встановити, чи здійснюють вплив на неповнолітню особу інші особи, зокрема її законний представник.

Особливості тактики пред'явлення для впізнання за участю неповнолітньої особи зумовлюються винятковими особливостями психіки неповнолітнього. Легковажна поведінка дитини (зухвала поведінка, грубе поводження з особою, яка впізнає тощо) може вплинути на особу, яка впізнає, та зменшити доказове значення результатів зазначеної слідчої (розшукової) дії. Інші ж неповнолітні, навпаки, можуть виявляти сором'язливість, скутість, острах перед невідомими наслідками. З урахуванням цих обставин у якості понятих слід запрошувати педагогів чи осіб, які знайомі неповнолітній особі, але водночас, які не зацікавлені у результатах кримінального провадження.

У процесі проведення пред'явлення для впізнання після того, як неповнолітня особа впізнає об'єкт вона вказує на індивідуальні ознаки, за якими впізнала цей об'єкт. Побачивши раніше сприйнятий об'єкт, неповнолітній може назвати ще окремі ознаки, про які не розповідав під час

допиту. Це логічно і типово для неповнолітніх осіб і не має розглядатись як суперечності під час допиту і впізнання.

Здійснюючи впізнання за участю неповнолітніх осіб, слідчому необхідно застосовувати положення ч. 8 ст. 228 КПК України про залучення спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, психологів, педагогів та інших спеціалістів. Залежно від обставин кримінального правопорушення та психологічного стану неповнолітньої особи пред'явлення особи для впізнання може здійснюватися за голосом або ходом. При цьому впізнання за голосом має здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання. Позавізуальне впізнання є додатковою гарантією недопущення психологічного травмування неповнолітньої особи.

Поряд із розглянутими видами зустрічаються й інші види пред'явлення для впізнання. Практиці відомі ситуації, коли в процесі розслідування потерпілий (свідок) і підозрюваний висловлюють готовність впізнати один одного. Злочинці нерідко добре запам'ятовують людей, відносно яких вчинили замах, або людей, яких бачили неподалік від місця вчинення злочину (свідків). Інколи у слідчого виникає потреба, щоб ці особи впізнали одна одну, для більшої переконливості. Те, що така можливість існує, не викликає сумніву. Питання полягає у тому, як найбільш результативно використати ситуацію, коли впізнати один одного можуть двоє, незалежно, у якому сполученні: свідок – свідок, свідок – підозрюваний, підозрюваний – підозрюваний. Подібне пред'явлення для впізнання не набуло однозначного визначення (взаємне, зустрічне, подвійне, двостороннє), а пропоновані процедури проведення суттєво відрізняються.

Під час одночасного пред'явлення для впізнання декількох об'єктів, що підлягають впізнанню, ймовірність ідентифікаційної помилки є значно вищою, ніж під час пред'явлення для впізнання таких об'єктів послідовно, тобто одного об'єкта за іншим.

Таким чином сутність *«зустрічного» пред'явлення для впізнання* полягає в участі двох осіб, які виявили бажання впізнати одна одну, котрі є під час його

проведення одночасно в ролі особи, яка впізнає, та особи, яку впізнають. Проте ми проти застосування такого виду пред'явлення для впізнання у кримінальному провадженні. Наша позиція з цього питання обумовлена складністю процесу проведення такого виду пред'явлення для впізнання. Для його проведення формуються дві групи впізнаючих-впізнаваних, потім ці дві групи запрошуються в одне приміщення і після того, як вони оглянуть одне одного, вони переходять в різні приміщення, де основні учасники у присутності понятих роз'яснюють, кого і за якими прикметами вони впізнали. Проведення пред'явлення для впізнання у такому форматі вимагає досить великих часових, організаційних та матеріальних витрат. Крім того, застосування такого виду пред'явлення для впізнання певним чином суперечить сутності зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Отже, вибір певного виду пред'явлення для впізнання завжди залежить від слідчої ситуації на певний момент розслідування, від обсягу та змісту наявної вихідної інформації (в першу чергу – отриману під час допиту особи, яка впізнає) та інших факторів. Судова практика свідчить, що неправильний вибір виду пред'явлення для впізнання призводить до того, що протоколи зазначеної слідчої (розшукової) дії визнаються недопустимими доказами.

Так, Малиновський районний суд м. Одеси³, даючи оцінку двом протоколам пред'явлення особи для впізнання за фотознімками від 27.04.2016 за участі потерпілої ОСОБА_16 та від 13.06.2016 за участі малолітнього свідка ОСОБА_23 суд вважає, що вказані докази спростовані самими особами, які здійснювали впізнання ОСОБА_17, під час надання показів у суді. Так, ані потерпіла ОСОБА_16, ані її донька неповнолітня ОСОБА_23 не можуть впізнати ОСОБА_17 як особу, яка вчинила вказане правопорушення.

Суд окремо зупинився на якості такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення особи для впізнання. Правила, за якими проводиться така слідча (розшукова) дія регламентовані ст. 228 КПК України. Серед зазначених у нормі вимог, частина 6 встановлює можливість проведення впізнання за

³ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/165/17 (провадження № 1кп/521/92/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93763534> (дата звернення: 17.07.2024)

фотознімками, однак встановлює вимогу «за необхідності». Безумовно таке законодавче визначення є оціночним. Проте слід обов'язково зазначити та мотивувати таку необхідність у протоколі як підставу проведення слідчої (розшукової) дії. У досліджених протоколах відсутні будь-які відомості, щодо підстав необхідності проведення такого впізнання виключно за фотознімками. Очевидним є те, що впізнання особи за фотознімком за своєю якістю не може замінити впізнання особи безпосередньо. Враховуючи обставини цього провадження, той факт, що ані малолітня особа, ані потерпіла не змогли розгледіти належно обличчя викрадача, а лише певні риси та голос, було б більш зрозумілим впізнання особи безпосередньо. У випадку певних побоювань такого безпосереднього контакту з особою, яку потрібно впізнати з боку потерпілої та малолітнього свідка, органу досудового розслідування потрібно було б здійснити таку слідчу (розшукову) дію в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особу, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням, що передбачено ч. 4 ст. 228 КПК України.

Окрім того, органи досудового розслідування повинні активно використовувати позитивний зарубіжний досвід щодо проведення пред'явлення для впізнання. У даному випадку, враховуючи недостатню кількість вихідної інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою дотримання засад кримінального провадження та прав людини, можливо було б застосувати відому техніку метод «подвійного сліпого впізнання» (double-blind sequential lineup), який використовується британською поліцією. Тактика його проведення полягає в тому, що особі, яка впізнає повідомляється, що серед осіб, які будуть пред'явлені, можливо й немає того, щодо кого нею давались показання. Крім того, проведення впізнання доручається іншому співробітнику, а не тому, в провадженні якого перебуває справа і який знає підозрюваного. Саме такий підхід у даному випадку, можливо б надав об'єктивні результати проведеної слідчої (розшукової) дії.

Так, фотокартка із зображенням ОСОБА_17, яка використовувалась у протоколах пред'явлення особи для впізнання, фіксує обличчя у положенні анфас. Однак судом та навіть органом досудового розслідування встановлено, що свідок не бачив особу викрадача із цього ракурсу. При цьому на ньому була одягнута кепка, яка також частково закривала як форму голови, так і обличчя. Також у транспортному засобі було темно, що перешкоджало можливості належно запам'ятати особу. Що стосується потерпілої ОСОБА_16 то остання взагалі обличчя, зріст, колір волосся, особливі прикмети, а також будь-яку іншу інформацію про вказану людину не запам'ятала. Про що вона казала і під час досудового розслідування. Вперше побачила ОСОБА_17 в підготовчому судовому засіданні.

Таким чином, викладені встановленні порушення, свідчать про недотримання слідчим під час досудового розслідування вимог ч.ч. 1, 4, 6 ст. 228 КПК України. Суд вважає, що надані стороною обвинувачення протоколи пред'явлення особи для впізнання від 27.04.2016 за участі потерпілої ОСОБА_16 та від 13.06.2016 за участі малолітнього свідка ОСОБА_23 є недопустимими доказами оскільки створені в порушення вимог Закону, а зміст викладеної в них інформації повністю не відповідає обставинам, що встановлені під час судового розгляду. Відповідно суд застосовує процесуальну санкцію до таких доказів, у вигляді виключення їх з числа доказів обставин, що підлягають доказуванню⁴.

Отже, пред'явлення для впізнання як самостійна слідча (розшукова) дія за своєю криміналістичною природою є динамічною структурою системи використання тактичних прийомів з ідентифікації об'єктів різними учасниками кримінального провадження (свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим). З урахуванням їх процесуального статусу визначається комплекс тактичних прийомів підготовки та проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії. Серед необхідних дій слідчого з підготовки пред'явлення для впізнання слід виокремити: допит особи, яка буде впізнавати; складання плану

⁴ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/165/17 (провадження № 1кп/521/92/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93763534> (дата звернення: 17.07.2024)

проведення впізнання; створення умов провадження пред'явлення для впізнання; організація участі та роз'яснення процесуальних прав учасникам впізнання; визначення тактичної спрямованості проведення слідчої (розшукової) дії з урахуванням тактичного ризику; визначення прийомів та способів фіксації ходу та результатів впізнання. Проте, підготовчий етап пред'явлення для впізнання може різнитися щодо різних об'єктів впізнання, так і залежно від виду кримінального правопорушення, з приводу якого відбувається розслідування.